

HOSPODÁRSKE, SOCIÁLNE A ENVIRONMENTÁLNE ASPEKTY POČIATKOV UHOĽNÉHO BANÍCTVA NA SLOVENSKU (ENVIRONMENTAL HISTORY)

ECONOMIC, SOCIAL AND ENVIRONMENTAL ASPECTS OF THE BEGINNINGS OF COAL MINING IN SLOVAKIA (ENVIRONMENTAL HISTORY)

Pavel HRONČEK¹, Ivan HERČKO²

¹ Inštitút výskumu krajiny a regiónov Fakulty prírodných vied UMB, Cesta na amfiteáter 1, SK-974 01 Banská Bystrica; email: pavel.hroncek@umb.sk

² Bratská 3, SK-969 00, Banská Štiavnica
²⁶⁹

Abstract

Findings of coal in Slovakia are historically recorded from the earliest periods. References about its use in manufacturing are preserved from the 70s of the 17th century. Development of Slovak coal mining began in the last decade of the 19th century. Attempts of coal mining had been officially registered. These lists, maps, reports and documents are currently irreplaceable historical archival documents of official origin. They are an important source of knowledge, not only about the economic history of coal mining, history of science and technology but also about the environmental history of historic coal mining localities in the Slovakia.

The methodology of the work demonstrates the possibility of a methodic approach to the research works on historic mining localities in environmental history. The work provides a brief outline of the environmental history of coal mining in Slovakia focusing on the development and prosperity of coal mining and its effects on society and partially the surrounding landscape as well.

Core of the work processes the historical official legislation since the early beginnings of coal mining development in Slovakia. We are pointing out to the possibility of using the historical official legislation for the research of the environmental history of landscape in mining localities. Our research is focused on the period of the beginnings of interest in coal as an economic raw material, starting approximately in the second half of the 18th century and ending in the mid-20th century. The work is based upon the results of many years of systematic archival and field research. The final part of our work provides a case study of the environmental history of the historical coal mining locality Badín, in Zvolenská kotlina basin in the district of Banská Bystrica.

Key words:

historic localities of coal mining, slovakia, official documents, economic, social and environmental aspects, environmental history

²⁶⁹ V čase archívneho vedeckého výskumu bol doc. Ing. Ivan Herčko, CSc. samostatným vedecko-výskumným pracovníkom Inštitútu sociálnych a kultúrnych štúdií FHV UMB v Banskej Bystrici

Úvod

Prvé poznatky o výskytoch uhlia na Slovensku sa získavali obyčajne náhodou, odvíjajúc sa od energie tečúcej vody, ktorá odkryla uhoľné sloje vychádzajúce na povrch alebo vystupujúce tesne pod povrchom. O nálezoch uhlia na Slovensku sa vyskytujú ojedinelé správy už v staršom období, ale o jeho využívaní v priemyselnej výrobe sa zachovali zmienky až zo 70. rokov 17. storočia.

Eróznou činnosťou vody bolo objavené ložisko pri Obyciach a Jedľových Kostolňanoch, viaceré náleziská v Juhoslovenskej panve, na strednom Pohroní, v Turci a inde. Na iné náleziská sa narazilo len náhodne pri rozličných zemných prácach, kopaní pivníc, studní, pri úprave potokov a riek. Takto napr. postupoval v roku 1870 Václav Zanker, ktorý robil kutacie práce na uhlie v okolí Zvolena spolu so svojim pomocníkom Jozefom Peťkom. Overili viaceré nálezy lignitu a hnedého uhlia, ktoré sa následne dôkladnejšie preskúmali.

Prieskum objavených uhoľných ložísk robili obyčajne banskí odborníci a baníci zo skúsenosťami z rudných baní. Preto sa aj najstaršie prieskumné práce na uhlie robili metódami, zaužívanými v rudnom baníctve. Ložisko sa najprv preskúmalo na jeho odkrytie. Určil sa jeho smer, úklon a mocnosť následne sa overovalo pomocou šachtíc, hĺbených naprieč ložiskom alebo pomocou razenia prieskumných štôlní. Pri prieskume sa odoberali z ložiska vzorky uhlia, čo sa robilo nielen na začiatku prieskumu, respektíve ťažby, ale aj počas nej. Pri analýzach sa spočiatku zisťovalo množstvo zemného oleja a horľavej (uholnej) látky, neskôr vody a popola a jeho kalorická hodnota, resp. výhrevnosť.²⁷⁰ Množstvo analýz vykonali profesori chémie na Baníckej akadémii v Banskej Štiavnici, pretože ich vysoká odborná úroveň zaručovala presnosť a serióznosť vykonaných analýz.

Prvé pokusy o kutanie a ťažbu sa úradne evidovali a tieto listiny, mapy, správy a dokumenty sú v súčasnosti nenahraditeľné historické archívne dokumenty úradnej proveniencie. Sú dôležitým zdrojom poznatkov nielen k hospodárskym dejinám ťažby uhlia, dejinám vedy a techniky ale aj k environmentálnym dejinám uhoľných montánných lokalít a ťažby uhlia na Slovensku.

Ťažobná činnosť zameraná na dobývanie uhlia od prvopočiatkov do polovice 20. storočia zanechala v krajine množstvo stôp. Vyhľadávanie a ťažba uhlia vplývala na všetky krajinné zložky, ktoré sa v súčasnej krajine zachovali v podobe rôznych montánných reliktov. Pri spracovaní environmentálnych dejín montánnej lokality je preto nevyhnutné počas

²⁷⁰ HRONČEK, P., HERČKO, I. 2014: Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum. In *Quaestiones rerum naturalium*. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 88 – 177.

terénneho výskumu ich identifikovať v krajine. Najviditeľnejšie sú v súčasnosti zväčša haldy, prepadnuté vstupy do štôlní a prístupové komunikácie.

Cieľ a metodika

Cieľom práce je spracovať a prezentovať historickú úradnú legislatívu od počiatkov rozvoja uhoľného baníctva na Slovensku a poukázať na možnosti jej využitia pre výskum environmentálnych dejín krajiny banských lokalít. Náš výskum je zameraný na obdobie počiatkov záujmu o uhlie ako hospodársku surovinu, cca od druhej polovice 18. storočia do polovice 20. storočia.

V nadväznosti na tento základný cieľ sme v práci priniesli aj stručné environmentálne dejiny uhoľného baníctva na Slovensku, z hľadiska rozvoja ťažby, prosperity ťažby a jej vplyvov na spoločnosť a parciálne aj na okolité krajiny.

Monografická práca je spracovaná na základe dlhoročného systematického archívneho a terénneho výskumu. Pri jej spracovaní sme využili nasledovné metodické postupy.

Komplexný archívny výskum vychádzal z metodiky M. Hrocha a jeho spolupracovníkov.²⁷¹ Pozostával z priamej kritickej analýzy archívnych dokumentov a sčasti aj publikovanej literatúry a prameňov. Využívali sme priamu metódu historického výskumu spojenú s kritickým hodnotením písomných dokumentov úradnej proveniencie. Priama metóda historickej práce, spočívajúca zo štúdia a analýzy historických prameňov a je ajv metodickom aparáte v environmentálnych dejín fundamentálnou a pre stanovenie správnych výsledkov aj nevyhnutnou.

Pri archívnom výskume environmentálnych dejín uhoľných banských lokalít si vyžaduje koncentrovanú pozornosť štúdiom mapových podkladov. pri komplexnom hodnotení banských máp je nevyhnutné postupovať na príklad podľa metodiky B. Olaha,²⁷² M. Boltžiara,²⁷³ tiež podľa metodiky uvádzanej v ich spoločných prácach²⁷⁴ a v prácach ďalších autorov.²⁷⁵

²⁷¹ HROCH, M. et al. 1985: Úvod do studia dějepisu. Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 304 s.

²⁷² OLAH, B. 2000: Možnosti využitia historických máp a záznamov pri štúdiu zmien využitia zeme. In Bitušík, P., Zdyba, P. (eds.): Acta Fac. Ecologicae No. 7, Banská Štiavnica, FEaE TU, s. 21 – 26., OLAH, B. 2009: Historical maps and their application in landscape ecological research. In Ekológia (Bratislava), Vol. 28, No. 2, s. 143 – 151.

²⁷³ BOLTŽIAR, M. 2009: Metodika hodnotenia zmien využitia krajiny podľa historických máp výskumu. In Životné prostredie : revue pre teóriu a tvorbu životného prostredia, roč. 43, č. 2, s. 81, BOLTŽIAR, M. 2009: Historické mapy a letecké snímky - zdroj dát pri štúdiu zmien krajiny. In Hübelová, D. (ed.): Geografické aspekty stredoevropského priestoru. I. díl. Masarykova univerzita, Brno, s. 17 – 26.

²⁷⁴ BOLTŽIAR, M., OLAH, B. 2008: Potenciál historických máp a leteckých snímkov pri štúdiu zmien krajiny. Geografická revue, 4, 2, FPV UMB B. Bystrica, s. 64 – 82., BOLTŽIAR, M., OLAH, B. 2009: Krajina a jej

Pre spracovanie environmentálnych dejín jednotlivých historických uholných lokalít je dôležitý v nadväznosti na štúdium a analýzu dostupnej vedeckej a odbornej literatúry (metóda bibliometrie)²⁷⁶ a archívny výskum aj detailný terénny výskum zameraný na antropogénne transformácie montánnej krajiny v priestore a čase v predmetnej uholnej lokalite. Terénny výskum je nevyhnutné realizovať v intenciách podľa metodických krokov základného historicko-geografického terénneho výskumu krajiny podľa základných metodických prác R. A. Butlina, R. A. Dodgshona a kolektívu,²⁷⁷ E. Semotanovej,²⁷⁸ P. Chrastinu²⁷⁹ a V. Rábika, P. Labanca a M. Tibenského.²⁸⁰

Pri spracovaní takto zameraných environmentálnych dejín je nevyhnutné zamerať terénny výskum aj na identifikáciu, analýzy, systematické triedenie a metodické charakteristiky zachovaných historických krajinných štruktúr na jednotlivých lokalitách. Pri historických montánných krajinných štruktúrach sú základnými teoreticko-metodickými prácami pre výskum diela doc. Petra Jančuru a jeho kolektívu.²⁸¹

Počas výskumu v teréne je nevyhnutné analyzovať montánne antropogénne tvary reliéfu, respektíve ich zachované reliktu.²⁸²

štruktúra (Mapovanie, zmeny a hodnotenie). Fakulta prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra, 160 s.

²⁷⁵ OLAH, B., BOLTIŽIAR, M., PETROVIČ, F., GALLAY, I. 2006: Vývoj využitia krajiny slovenských biosférických rezervácií UNESCO. TU Zvolen, Slovenský národný komitét pre UNESCO, 139 s., HRONČEK, P. 2010: Využitie veľkomierkových máp z 19. storočia pre výskum povrchových montánných tvarov reliéfu. In Fňukal M., Frajer J., Hercik J.(eds): 50. let geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, s. 87 – 96., HRONČEK, P. 2010: Možnosti využitia historických banských máp pri výskume relikto po ťažbe nerastných surovín. In Geografická revue, FPV UMB, Katedra Geografie, ročník 6. č. 1, s. 42 – 67., HRONČEK, P., JAKUBÍK, J. 2011: Možnosti interpretácie veľkomierkových historických máp pri výskume miestnej krajiny. In Studie z dějin geodézie a kartografie 15. Národní technické muzeum v Praze, s. 23 – 28.

²⁷⁶ KATUŠČÁK D., MATTHAEIDESOVÁ M., NOVÁKOVÁ M. 1998: Informačná výchova. Terminologický a výkladový slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 375 s.

²⁷⁷ BUTLIN R., A, DODGSHON, R, A. (eds.) 1998: An Historical Geography of Europe. Oxford, Clarendon Press, UK, 373 s.

²⁷⁸ SEMOTANOVÁ, E. 2002: Historická geografie českých zemí. 2. aktualiz. Vyd., Historický ústav AV ČR, . Praha, 279 s.

²⁷⁹ CHRASTINA, P. 2004: Historická geografie na Slovensku: minulosť, súčasnosť a perspektívy. In: Historická geografie 33. Historický ústav AV ČR, s. 420 – 432.

²⁸⁰ RÁBIK, V., LABANC, P., TIBENSKÝ, M. 2013: Historická geografie. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, vysokoškolská učebnica, 82 s.

²⁸¹ JANČURA, P. 1998: Súčasná a historická krajinné štruktúry v tvorbe krajiny. In Životné prostredie. Vol.. 32, No. 5, s. 236 – 240., JANČURA, P. 2004: Význam historických krajinných štruktúr v krajinnom obraze a tvorbe krajiny. In Historické krajinné štruktúry. Banská Štiavnica: Partner, s. 4 – 15., JANČURA, P., SLÁMOVÁ, M. 2009: Význam historických krajinných štruktúr v charakteristickom vzhľade krajiny. In Venkovská krajina 2008, zborník konferencie, CZ-IALE. Brno: Lesnická práce, s. 78 – 85., SLÁMOVÁ, M., BELÁČEK, B. 2004: Typológia reliéfnych foriem historických krajinných štruktúr. In Historické krajinné štruktúry. Partner: Poniky, s. 25 – 31., SLÁMOVÁ, M., JANČURA, P., 2005: Typológia reliéfnych foriem historických krajinných štruktúr (HKŠ). Zborník prednášok zo seminára, Z histórie medenorudného baníctva v banskobystrickom regióne, Špania dolina, KB Press, Banská Bystrica, s. 121 – 128.

²⁸² HRONČEK P., RYBÁR P., WEIS K. 2011: Montánný turizmus – Kapitoly z antropogénnej geomorfológie. Skriptum, TU Košice, Fakulta BERG, Ústav geoturizmu, Košice, 96 s., ZAPLETAL L. 1969: Úvod do antropogénnej geomorfologie I. Skriptum, Univerzita Palackého, Olomouc, 278 s.

Štruktúra práce vychádza zo základnej metodiky postupu spracovania environmentálnych dejín vybraných lokalít²⁸³ súvisiacich s geologickým prieskumom (resp. pokusnou ťažbou) alebo so samotnou ťažbou uhlia v danom priestore. Dôraz je kladený na montánne činnosti v skúmanom období a ich odraz v súčasnej krajine.

Monografická práca je členená na tri nosné časti. V úvodnej sme spracovali stručné dejiny uhoľného baníctva na Slovensku v intenciách environmental history, z hľadiska rozvoja a prosperity ťažby a jej vplyvov na spoločnosť a parciálne aj na okolitú krajinu. Pre výskum a spracovanie environmentálnych dejín jednotlivých uhoľných lokalít je nevyhnutné chápať skúmanú lokalitu v kontexte celoslovenského vývoja ťažby uhlia, respektíve celého systému vývoja hospodárskych špecifik v danom časovom horizonte.

Pri súčasnom stave montanistického výskumu uhoľného baníctva na Slovensku sme spracovali databázu lokalít na Slovensku, na ktorých sa realizovali kutacie práce, a tiež geologický prieskum (výskum) za účelom vyhľadávania uhlia. Jednotlivé poznatky o lokalitách sme analyzovali a následne spracovali na základe informácií získaných počas niekoľkoročného systematického historického archívneho výskumu archívnych materiálov uložených v Štátnom ústrednom banskom archíve (ŠÚBA) v Banskej Štiavnici. Predmetom výskumu z hľadiska časového bolo obdobie do polovice 20. storočia.²⁸⁴

Celkove sme v rámci databázy spracovali 102 uhoľných lokalít: Senica (okres Senica), Osuské (okres Senica), Cerová–Lieskové (okres Senica), Rozbehy (okres Senica), Vaďovce (okres Trenčín), Vrbové (okres Piešťany), Lakšárska Nová Ves (okres Senica), Čáry (okres Senica), Štefanov (okres Senica), Kúty (okres Senica), Unín (okres Skalica), Hasprunka – osada Studienka (okres Malacky), Štúrovo (okres Nové Zámky), Bíňa (okres Nové Zámky), Kičind pri Kameníne (okres Nové Zámky), Jelenec (okres Nitra), Beladice (okres Zlaté Moravce), Pukanec (okres Levice), Bátovce (okres Levice), Obyce (okres Zlaté Moravce), Jedľové Kostolany (okres Zlaté Moravce), Cígel (okres Prievidza), Handlová (okres Prievidza), Nováky (okres Prievidza), Juhoslovenská hnedouhoľná panva 28 lokalít (okres Veľký Krtíš and Lučenec), Veliká nad Ipľom (okres Lučenec), Kotmanová (okres Lučenec), Kostolná Bašta (okres Rimavská Sobota), Šomoška (okres Lučenec), Neporadza (okres Rimavská Sobota), Hostišovce (okres Rimavská Sobota), Hronský Beňadik (okres

²⁸³ Bližšie pozri prácu: HRONČEK, P. 2014: Environmental history of the landscape. Case study of Brusno. Faculty of Natural Sciences, Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia, Banská Bystrica, 106 s. ISBN 978-80-557-0704-4.

²⁸⁴ HRONČEK, P., HERČKO, I. 2014: Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum. In Quaestiones rerum naturalium. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 88 – 177.

Žarnovica), Žarnovica (okres Žarnovica), Horné Opatovce (okres Žiar nad Hronom), Janova Lehota (okres Žiar nad Hronom), Jastrabá (okres Žiar nad Hronom), Turová (okres Zvolen), Sielnica (okres Zvolen), Rakytovce (okres Banská Bystrica), Kováčová (okres Zvolen), Badín (okres Banská Bystrica), Radvaň (okres Banská Bystrica), Ortuty (okres Banská Bystrica), Podkonice (okres Banská Bystrica), Medzibrod (okres Banská Bystrica), Brezno (okres Brezno), Michalová (okres Brezno), Mošovce (okres Turčianske Teplice), Horná Štubňa (okres Turčianske Teplice), Huty (okres Liptovský Mikuláš), Veľké Borové (okres Liptovský Mikuláš), Dúbrava pri Partizánskej Ľupči (okres Liptovský Mikuláš), Štrba (okres Poprad), Hričovské Podhradie (okres Žilina), Šútovo (okres Martin), Dolný Štefanov (okres Tvrdošín), Trstená (okres Tvrdošín), Liesek (okres Tvrdošín), Vavrečka (okres Námestovo), Ústie nad Oravou (okres Námestovo), Nová Bystrica (okres Čadca), Svrčinovec – Turzovka (okres Čadca), Kluknava (okres Gelnica), Dobšiná (okres Rožňava), Nižná Pisaná (okres Svidník), Čelovce (okres Prešov), Juskova Vola (okres Vranov nad Topľou), Banské (okres Vranov nad Topľou), Slovenská Volová (okres Humenné), Ťahanovce – dnes mestská časť Košíc (okres Košice), Kavečany – dnes mestská časť Košíc (okres Košice), Šomody – osada Drienovec (okres Košice), Vyšné Nemecké (okres Sobrance) and Veľká Tŕňa (okres Trebišov).

V druhej časti práce sme predstavili úradné špecifiká v oblasti uhoľného baníctva v predmetnom období. Spracovali sme opis formy a obsahu základných právnych dokumentov a zmlúv, tiež sme predstavili aj štruktúru vtedajších úradov. Tieto informácie je nevyhnutné poznať, využívať a aktívne s nimi pracovať pri archívnom výskume a získané poznatky kriticky aplikovať počas terénneho výskumu krajiny jednotlivých lokalít. V práci sme sa nevenovali využitiu historických banských máp nakoľko sme metodiku ich analýzy a následného využitia vo výskume montánnej krajiny už spracovali v niekoľkých rozsiahlych štúdiách.²⁸⁵

Posledná, tretia časť práce prináša príkladovú štúdiu spracovania environmentálnych dejín konkrétnej lokality na príklade Badína vo Zvolenskej kotline v okrese Banská Bystrica.

²⁸⁵ HRONČEK, P. 2009: Možnosti využitia veľkomierkových máp pri identifikácii reliktoŧ po ŧažbe hnedého uhlia. In *Studie z dějin hornictví* 38. Národní technické muzeum, Praha, s. 57 – 65, HRONČEK, P. 2010: Možnosti využitia historických banských máp pri výskume reliktoŧ po ŧažbe nerastných surovín. In *Geografická revue*, FPV UMB, Katedra Geografie, ročník 6. č. 1, s. 42 – 67., HRONČEK, P. 2010: Využitie veľkomierkových máp z 19. storočia pre výskum povrchových montánných tvarov reliéfu. s. 87-96. In Fňukal M., Frajer J., Hercik J.(eds): 50. let geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci. 808 s., HRONČEK, P. 2011: Banské mapy z Juhoslovenskej hnedouhoľnej panvy vydané pred 2. svetovou vojnou. In *Európsky význam Slovenského baníctva v stredoveku a novoveku*. SBM, Banská Štiavnica, s. 131 – 132., HRONČEK, P., WEIS, K. 2010: Possibilities of using historical mining maps in geo-tourism. In *Acta Geoturistica*, Vol. 1, Num. 2., s. 56 – 65. a HRONČEK, P., JAKUBÍK, J. 2011: Možnosti interpretácie veľkomierkových historických máp pri výskume miestnej krajiny. In *Studie z dějin geodézie a kartografie* 15. Národní technické muzeum v Praze, s. 23 – 28.

Uhoľné baníctvo v Badíne sme už v minulosti spracovali v niekoľkých parciálnych prácach.²⁸⁶

Stručné environmentálne dejiny uhoľného baníctva na Slovensku

Environmentálne dejiny môžeme chápať ako komplexný systémový výskum vnútorných zložiek, interakcií a väzieb v krajine (v prírode) vrátane ľudskej spoločnosti (t. j. človeka – jeho kultúry, myslenia, spôsobu života a techniky) v časopriestore. Takto zameraný výskum v environmentálnych dejinách je metodologicky i metodicky veľmi náročný a vyžaduje si množstvo času na získanie relevantných výsledkov a záverov. Výskum v environmentálnych dejinách sa opiera o tri nosné roviny „Nature – Culture – Technology“.

Vedecká práca s environmentálnymi dejinami v geografickom priestore Slovenska si vyžaduje od výskumníka hlboké odborné znalosti o súčasnej krajine, tiež musí poznať ranonovovekú históriu a historicko-geografickú problematiku analyzovaného územia. Vedeck musí rutinne pracovať so všetkými typmi archívnych dokumentov. Tento typ vedeckej práce si vyžaduje rozsiahle zručnosti pri archívnom výskume. Bádateľ musí byť dobrým odborníkom na historický a archívny výskum, aby dokázal kriticky verifikovať získané informácie z iných zdrojov.

Vedeck si musí jednotlivé informácie overovať a potvrdzovať detailným systematickým terénnym výskumom kultúrnej krajiny, zachovaných historických krajinných štruktúr, bodov a prvkov vytvorených človekom. Neoddeliteľnou súčasťou terénneho výskumu je oral history.

Pre spracovanie environmentálnych dejín uhoľného baníctva na Slovensku, respektíve ľubovoľnej témy je nevyhnutné metodicky vychádzať z najnovšej vedeckej literatúry a prameňov, ktorých autorami sú najvýznamnejšie svetové osobnosti predstavujúce špičku vo výskume environmental history.²⁸⁷

²⁸⁶ HERČKO, I. 1972: Uhlíe, alebo prameň? In Slovenské kúpele, ročník 14, číslo 2, s. 19., HERČKO, I. 1993: Z histórie uhoľného baníctva v Badíne. In Zborník Slovenského banského múzea, Banská Štiavnica, ročník, 16, s. 35 – 62., HRONČEK, P. 2008: Vplyv ťažby hnedého uhlia na krajinu v okolí Badína. In Studie z dějin hornictví 37. Národní technické muzeum, Praha, s. 15 – 25 a HRONČEK, P., HERČKO, I. 2014: Ložiská a lokálne výskyty uhlia na Slovensku a ich geologický prieskum a výskum. In Quaestiones rerum naturalium. Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Vol. 1, No. 1, s. 88 – 177.

²⁸⁷ WORSTER, D. 1988: The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History. Cambridge University Press, UK, first published, 341 s., SIMMONS, I. G. 1998: Towards an Environmental History of Europe, s. 335 – 361. In Butlin R., A, Dodgshon, R. A. (eds.): An Historical Geography of Europe. Oxford, Clarendon Press, UK, 373 s., DUKE, D., F. (ed.) 2006: Canadian Environmental History. Toronto, and Ontario Canada, Canadian Scholars' Press Inc., first published, 392 s., HUGHES, J. D. 2006: What is Environmental History. Cambridge, UK, Polity Press, first published, 180 s., WORSTER, D. 2006: Doing Environmental History, s. 9 – 24. In Duke, D., F. (ed.) 2006: Canadian Environmental History. Toronto, and Ontario Canada, Canadian Scholars' Press Inc., first published, 392 s., SIMMONS, I. G. 2008: Global environmental history: 10,000 BC to AD 2000. Edinburgh, Edinburgh University Press, UK, first published, 271 s., HUGHES, J. D.

Environmentálne dejiny krajiny vedú k poznaniu histórie krajiny v určitých časových horizontoch, k poznaniu činnosti človeka v krajine, respektíve jeho vybranej špecifickej činnosti, k rekonštrukcii hospodárskych činností človeka, k analýze a poznaniu procesov v krajine, či už kladných alebo negatívnych. Na základe poznania environmentálnych dejín krajiny môžeme predpokladať a modelovať jej ďalší vývoj v nasledujúcom období v prostredí GIS.²⁸⁸

Počiatky ťažby uhlia do roku 1919

Prvé správy o využívaní uhlia v priemyselnej výrobe sa zachovali až zo 70. rokov 17. storočia. Pri pražení „zlatonosného liachu“ v dolnej pražiarni v Kremnici sa do zmesi pridávalo uhlie čím sa dosiahlo, že získaná pražená zmes „praženec“ bol porézny, čo následne viedlo k ľahšiemu oddeľovaniu zlata. Uhlie sa pre potreby pražiarna ťažilo niekde v blízkosti Kremnice. S najväčšou pravdepodobnosťou môžeme predpokladať, že išlo o malú uholnú lokalitu v neďalekých Ortútoch na južnom úpätí Kremnických vrchov.

Na vyhľadávanie ložísk minerálneho paliva a na úsilie využiť ho v priemyselnej výrobe v priebehu 18. a 19. stor. vplývalo viacero činiteľov. Veľké množstvo dreva a drevného uhlia si vyžadovalo zhutňovanie rúd, kým napr. v Anglicku sa pri hutníckom spracovaní rúd začalo stále viac používať minerálne palivo. Tieto skutočnosti vyvolávali úsilie objavovať ložiská minerálneho uhlia aj na Slovensku a robiť pokusy s jeho používaním najmä v hutníctve. Dvorská komora vo Viedni podporovala vyhľadávanie ložísk minerálneho paliva a podporoval ho pomocou rozličných výziev, nariadení, vypisovaním odmien a pod.

Prvé cieľavedomé úsilie o objavovanie ložísk uhlia spadá do 20. až 30. rokov 18. storočia. V roku 1722 postavil anglický mechanik Izák Potter v Novej Bani parný atmosferický (ohňový) čerpací stroj, vykurovaný drevom. Na základe získaných skúseností sa do roku 1758 postavilo v banskoštiavnickej rudnej oblasti ešte 6 ohňových strojov. Spotreba paliva (dreva) bola u týchto strojov veľmi vysoká. Preto bola veľká snaha o objavenie ložísk uhlia v stredoslovenskej banskej (rudnej) oblasti. Toto úsilie podporila aj Dvorská komora vo

2009: An environmental history of the world :humankind's changing role in the community of life. London, UK, Routledge Press, second published, 320 s., MYLLYNTAUS, T. 2011: Methods in Environmental history, s. 1 – 16. In Myllyntaus, T. (ed.): Thinking Through the Environment: Green Approaches to Global History. Cambridge: The White horse Press, UK, 296 s. a MCNEILL, J., R, MAULDIN, E., S. 2012: Global environmental history: An Introduction, s. 16 – 23. In McNeill, J., R, Mauldin, E., S. (eds.): A Companion to Global Environmental History. Blackwell Publishing Ltd., Oxford, UK, first published, 568 s.

²⁸⁸ CHRASTINA, P. 2009: Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby. Univerzita Konstantina Filozofa, Nitra, 285 s., LIGA, J., LEPEŠKA, T. 2013. Modelovanie zmien krajinnej štruktúry Plešivskej krajiny. Geografická revue - Geografické a geoekologické štúdie 9, Supplement, Banská Bystrica, s. 343 – 353.

Viedni, ktorá prisľúbila 100 dukátov odmeny tomu, kto nájde uhlie a dodá ho do huty v Banskej Štiavnici. Táto okolnosť spôsobila, že v tomto období sa prvýkrát upozornilo na ložisko uhlia v Handlovej.²⁸⁹

Ďalšiu vlnu objavovania ložísk uhlia podnietila znova Dvorská komora vo Viedni. V roku 1751 prikázala všetkým podriadeným úradom vyhľadávať ložiská uhlia a rašeliny a robiť skúšky s týmito druhmi paliva. V roku 1766 prisľúbila odmenu 100 zlatých každému, kto nájde ložisko uhlia alebo rašeliny. Ešte v tom istom roku bola podaná žiadosť o povolenie ťažby v uhoľnom ložisku v Badíne. V roku 1768 bol vykonaný prvý prieskum uhoľného ložiska pri Obyciach. V 18. stor. boli už známe takmer všetky významnejšie ložiská uhlia na Slovensku. K ich pravidelnému dobývaniu však ešte v tom čase nedošlo.

K ložiskám uhlia v habsburskej ríši treba uviesť, že uhlie pomerne dlho nepatrilo medzi vyhradené nerasty. Až 2. apríla 1782 vydala Dvorská komora vo Viedni rozhodnutie, podľa ktorého sa pri poskytovaní údelov na ťažbu uhlia malo postupovať tak, ako pri ostatných nerastoch. Súhlas k ťažbe uhlia mali udeľovať banské súdy. Už 20. júna. 1788 však vydala dekrét, podľa ktorého ložiská uhlia, ktoré sa v budúcnosti v Uhorsku a Sedmohradsku objavia, mali byť úplne vyňaté spod udeľovania súhlasu k ich dobývaniu banskými súdmi a mali sa ponechať k dispozícii majiteľom pozemkov, ktorí mohli s nimi ľubovoľne nakladať.

Takýto právny stav platil až do vydania Všeobecného banského zákona v roku 1854. Bol síce výhodný pre uhorskú šľachtu, ktorá vlastnila väčšinu pôdy, ale na rozvoj priemyslu mal najmä na Slovensku negatívne dôsledky. Spôsobil nielen technologické zaostávanie hutníctva a železiarstva, ale mal vplyv aj na celkový úpadok týchto priemyselných odvetví.

V prvej tretine 19. stor. sa už aj na Slovensku začali prejavovať viaceré prvky, ktoré svedčili o pozvoľnom nástupe priemyselnej revolúcie. Už v 20. rokoch 19. stor. sa napríklad začali v stredoslovenskej banskej oblasti stavať modernejšie parné stroje a postupne sa zavádzali aj v iných oblastiach Slovenska. Preto tlak na zaobstaranie minerálneho paliva stále narastal a vynucoval si skúmanie uhoľných ložísk. Do tohto obdobia spadá aj prvým známym prieskum uhoľného ložiska v Handlovej a prvá ťažba uhlia na Slovensku po roku 1837 v Badíne.

Už v 50. rokoch 19. stor. sa začalo vyvíjať úsilie o dobývanie ďalších významnejších ložísk uhlia na Slovensku, ktoré v niekoľkých prípadoch viedlo k začatiu pravidelnej ťažby. V roku 1854 zahájil dobývanie uhlia v handlovskom ložisku jeho majiteľ gróf Ján Pálffy.

²⁸⁹ HERČKO, I., KLADIVÍK, E. 2003: A szénbányászat története a mai Szlovákia területén, 1919-ig. „Egyedül a Közhaszon kedvéért“ Tanulmányok a 250 éves Magyar szénbányászat tiszteletére. Sopron: A Központi Bányászati Múzeum Közleményei, s. 61 – 9.

Začiatkom 50. rokov 19. stor. sa začalo kútať a dobývať aj na ložisku Obyce – Jedľové Kostolany. V roku 1873 sa prišlo k systematickému dobývaniu badínskej uhoľnej panvičky.

Veľké úsilie o dobývanie uhoľných ložísk vyvolal ďalší rozvoj priemyslu a stavba železníc a vážnym impulzom bolo aj vydanie Všeobecného banského zákona 1. novembra 1854. Tento zákon vyhlásil uhlie za vyhradený nerast a tým urobil jeho dobývanie nezávislým od súhlasu majiteľa pozemkov.

Celkove slovenské uhlie v 18. a 19. stor. k rozvoju priemyselnej výroby na Slovensku prispelo len veľmi málo. Vplývali na to okolnosti, že na Slovensku sa nenachádzalo kvalitné čierne uhlie, uhoľné ložiská boli vzdialené od významnejších hutníckych centier a ťažbu komplikovali nepriaznivé právne pomery, ktoré až na krátke obdobie, nevychádzali v ústrety banským podnikateľom. Napriek tomu malo územie dnešného Slovenska v ekonomike Uhorska dôležité postavenie, a v niektorých priemyselných odvetviach zaujímalo aj popredné miesto. Na Slovensku sa ťažilo viac, ako dve tretiny celej produkcie železnej rudy a viac, ako polovicou sa na celouhorskej produkcii podieľal papierenský priemysel. Významný podiel mal však aj textilný, kožiarsky a železiarsky priemysel. Z celkového objemu priemyselnej produkcie na Slovensku sa jednou tretinou podieľal potravinársky priemysel.

Vážnou prekážkou pri otváraní uhoľných baní bolo aj terragiálne právo majiteľov pozemkov, podľa ktorého patrilo majiteľovi pozemkov aj právo na uhlie. Bez povolenia majiteľa pozemku nikto nemal právo robiť kutacie práce na uhlie alebo otvárať uhoľné bane. Preto boli v poslednej štvrtine 19. stor. na Slovensku v prevádzke len 3 väčšie uhoľné závody, a to v Handlovej, Badíne a Obyciach. Ťažobné práce menšieho rozsahu sa vykonávali aj v Juhoslovenskej uhoľnej panve v okolí Veľkého Krtíša.

Najvýznamnejšie boli uhoľné bane v Handlovej, kde boli počiatky ťažby uhlia spojené s menom grófa Jána Pálffyho, ktorý zaistil pre bojnické panstvo v rokoch 1858 – 1861 právo na dobývanie uhlia v banských poliach Karol, Konštantín, Ján, Barbora, Anna a Laura, tiahnúcich sa na severovýchodnom okraji ložiska, kde sa uhoľný sloj dostal tesne pod povrch. Aj napriek tomu, že uhlie v oblasti Handlovej bolo známe už v 18. stor., s jeho ťažbou sa vo väčšom rozsahu z majetkových dôvodov, nedostatočnej preskúmanosti ložiska a nákladného odvozu začalo až v polovici 19. stor. Ich najväčší rozvoj však začal od začiatku 20. stor. po vykonaní rozsiahleho vrtného prieskumu.

Ďalšou vážnou prekážkou hospodárskeho využívania slovenského uhlia v tomto období bolo málo železničných tratí. Uhlie sa muselo vozit' konskými pot'ahmi, v mnohých prípadoch až ku spotrebiteľom, čím jeho cena neúmerne stúpala. Napr. handlovské a obycké uhlie sa

vozilo do cukrovarov na južnom Slovensku (Trnava, Sered', Šurany), kde bol nedostatok lesov na výrobu dreveného uhlia a spotrebitelia boli odkázaní na toto uhlie. Často veľmi komplikovaná, drahá a obmedzená doprava i zlé cesty spôsobovali, že priemysel na odľahlých miestach od uhoľných zdrojov, i keď potreboval uhlie, radšej obmedzoval výrobu, ako by sa bol zásoboval drahým uhlím.

Iným dôvodom pre neuspokojivé hospodárske využívanie slovenského uhlia bolo značné narušenie a rozčlenenie uhoľných výskytov na drobné kryhy vplyvom intenzívnej mladotret'ohornej vulkanickej činnosti, čím bolo otváranie, príprava a dobývanie ložísk veľmi sťažené a tým aj nákladné. Tieto dôvody, ako aj nižšia kvalita uhlia odradzovali podnikateľské firmy od investovania finančných prostriedkov do otvárania baní s neistým ziskom.

V súvislosti s rozvojom priemyslu a pokroku v železničnej doprave na prelome 19. a 20. stor., rástla aj spotreba uhlia, ktorá viedla k zvýšeniu úsilia o hľadanie a využívanie ďalších uhoľných ložísk na Slovensku. Napr. v období rokov 1900 – 1913 vzrástla spotreba uhlia v Uhorsku dvojnásobne, teda bola oveľa vyššia, ako vlastná produkcia a tak i napriek značnému percentu dovezeného uhlia z Ostravska a aj z Anglicka, prejavoval sa všeobecný nedostatok uhlia.

Jeho nedostatkom trpel najmä priemysel na východnom Slovensku, i keď tu nebol zvlášť rozvinutý. Zásobovanie východoslovenskej metropoly malo zabezpečiť otvorenie uhoľnej bane v Šomody (teraz Drienovec). V nepatrnom množstve sa ťažilo uhlie aj z juhoslovenskej uhoľnej panvy a na viacerých miestach sa robili kutacie práce. Ťažilo sa v štolni Eva vo Veľkom Krtíši, v bani Maximiliána Ungára v Malých Stracinách a počas vojny aj v bani Dr. Adalberta Tótha v Malých Zlievciach. V týchto baniach pracovalo len niekoľko robotníkov a vyt'ážené uhlie slúžilo iba pre vlastnú potrebu a drobný predaj.²⁹⁰ V roku 1907 hľadala istá spoločnosť uhlie v okolí Štrby a v roku 1914 sa robili kutacie práce aj na Kysuciach v okolí obcí Turzovka a Svrčinovec.

V Obyciach sa na banskej ťažbe od roku 1859 až do roku 1945, kedy boli bane znárodnené, vystriedalo až 15 majiteľov.

²⁹⁰ Podrobne pozri: HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

Uhoľné baníctvo v rokoch 1919 – 1938

Keď sledujeme vývoj uhoľného baníctva na Slovensku po vzniku ČSR, treba mať na zreteli, že toto sa vyvíjalo vo výrazne zmenených geopolitických podmienkach. Za Rakúsko-Uhorska zásobovali územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi uhoľné bane v Tatabányi, Tarjane a banské revíry v obvode Miškovca. Uhoľné baníctvo na Slovensku bolo v období prvej republiky v dôsledku potláčania priemyslu na Slovenku a konkurencie českých a moravských revírov i Šalgotarjánskej uhoľnej panvy v Maďarsku pomerne málo rozvinuté. Na stagnáciu ťažby uhlia na Slovensku mala vplyv aj okolnosť, že na rozdiel od českých krajín stále nepatrilo medzi vyhradené nerasty, ale bolo majetkom vlastníka pozemku.

Po vzniku Československej republiky boli na Slovensku v prevádzke len dva väčšie uhoľné banské závody v Handlovej a Badíne. Menší význam mali bane v Obyciach a Veľkej Tŕni. Neskôr k nim pribudli bane v Čakanovciach. Po vojne boli otvorené aj bane na uhlie v Pôtri a Želovciach (Juhoslovenská panva), ktorých majiteľom bolo Zichyovské panstvo v Divíne a baňa vo Veľkej na Ipľom, vlastníkom ktorej boli dedičia nebohej Františky Wenckheimovej, rod. Forgáčovej.²⁹¹ Aj bane v Malých Stracinách mali len lokálny význam.

Po rozpade Rakúsko-Uhorska sa zistilo, že aj na Slovensku je možné vybudovať uhoľné baníctvo vo väčších rozmeroch. Intenzívnym, i keď nerovnomerným vývojom prešli banské závody v Handlovských uhoľných baniach. Do banskej prevádzky sa zavádzala nová technika, závislá od ekonomických možností podniku. Hospodárska kríza sa v tomto podniku neprejavovala tak intenzívne, ako v iných výrobných podnikoch. Preto mohli handlovské bane i v tomto období investovať finančné prostriedky do nákupu nových strojových zariadení. V handlovskom podniku sa preto zavádzali moderné banskotechnické zariadenia a nové dobývacie postupy.²⁹²

Podstatne menšiu produkciu ako handlovské bane, vykazovali uhoľné bane v Badíne, ktoré aj po vojne vlastnila firma Union, železiareň a valcovňa plechov, úč. spol. vo Zvolene. V bani Maxmiliána Ungára v Malých Stracinách sa v roku 1919 vyťažilo 428 t uhlia, z čoho 36 t bola vlastná spotreba a 325,7 t bolo dodané odberateľom.²⁹³ V bani Alžbeta pri Romháni pracovalo priemerne 98 robotníkov a 3 dozorcovia. Celá ťažba uhlia v množstve 8432,5 t išla na odbyt.

²⁹¹ Štátny ústredný banský archív (ďalej ŠÚBA) v Banskej Štiavnici, fond Banský kapitanát v Banskej Bystrici (ďalej BKBB), i. č. 809, č. sp. 267/P z 27. 1. 1925. Podrobne pozri: HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

²⁹² KLADIVÍK, E. 1992: Vývoj banskej techniky v Handlovských uhoľných baniach do roku 1938. In Spravodaj Slovenských uhoľných baní, 32, č. 4, s. 122 – 127.

²⁹³ BKBB, i. č. 433, č. sp. 343 z 20. 5. 1920.

V roku 1920 sa v Handlovej zahájila aj ťažba v povrchovej bani Konštantín, kde sa povrchovo ťažilo do roku 1927 a celkom sa tu za 8 rokov vyťažilo 94 963,9 t uhlia.²⁹⁴ Prípravné práce na zahájenie ťažby uhlia sa v roku 1920 vykonávali v bani Michaeli v Jedľových Kostolanoch, ktorá bola už v minulosti v prevádzke. Majiteľom bane bol arciknieža Jozef Habsburský, nájomcom Dr. Ing. Adalbert Fonó. Banské diela boli uložené v najväčšej hĺbke 114 m pod povrchom. Pre dopravu vyťaženého uhlia mala baňa k dispozícii úzkokoľajnú železnicu do stanice v Topoľčiankach. Na závode v Badíne bolo v roku 1920 zamestnaných 98 robotníkov, z ktorých bolo 44 haviarov a pomocných haviarov, 26 vozíčov, 3 strojvedúci a 25 povrchových robotníkov. Denná ťažba bola priemerne 3 vagóny, pričom denný výkon bol 11 – 12 q uhlia na 1 robotníka.

Okrem známych baní v Handlovej, Badíne a Piliši teda neboli v prevádzke žiadne iné uhoľné bane. Uhlie vyťažené v Handlovej, Badíne, v okolí Modrého Kameňa v juhoslovenskej panve a sčasti aj južne od Lučenca nepostačovalo však kryť dopyt a tak sa začali robiť prípravné práce na ťažbu uhlia aj v bani Michaeli v Jedľových Kostolanoch, kde sa mala začať pravidelná ťažba od roku 1921. V riadnej prevádzke neboli ani povrchové uhoľné bane zámočníka Emila Pravdu a profesora V. Stuchlíka v Mošovciach.

V súvislosti so zvýšenou spotrebou uhlia sa objavovali početné správy o ďalších výskytoch uhlia. Hlásené boli z obcí Dúbrava pri Partizánskej Ľupči a zo Šarišskej župy z katastrálnych území obcí Čirč, Ruskova Vola, Nižný Slavkov, Brezovica, Široké, Hanigovce, Milpoš, Čelovce a Radoma. Predložil sa tiež návrh na dobývanie lignitu v panvičke západne od obce Banské v okrese Vranov nad Topľou, ale najväčším problémom tam bola doprava uhlia k odberateľom.

V najväčšou uhoľnom banskom závode v Handlovej sa aj napriek rekonštrukčnej činnosti a niektorým technickým zlepšeniam nachádzali jednotlivé bane v roku 1921 v krízovom stave a musela sa čiastočne obmedziť ťažba. Prejavilo sa to najmä v ťažbe na Východnej bani, ktorá v rokoch prvej svetovej vojny pokrývala väčšinu celkovej ťažby. Kým v roku 1915 sa v tejto bani vyťažilo 187 990 t uhlia, tak v roku 1921 to bolo už len 16 824 t, teda asi 8 % zo špičkovej ťažby vojnového roku.

Handlovské uhoľné bane, úč. spol. si do 11. apríla 1921 zaistili právo na uhlie aj v katastrálnom území obcí Prochoť, Ždaňa a Horná Trnávka na dobu 60 rokov. Spoločnosť dovtedy žiadnu kutáciu činnosť nevykonávala, pretože vŕtacie stroje, ktoré mala k dispozícii,

²⁹⁴ HRONČEK, P. 2011: Lomárstvo a lomy na Slovensku. Centrum vedy a výskumu, Fakulta prírodných vied UMB, Banská Bystrica, 214 s.

mohli vŕtať len do hĺbky 300 m, takže k navŕtaniu slojov pod týmito obcami sa nemohli použiť.

Pod vplyvom prejavujúcej sa krízy v československom hospodárstve a konkurencie uhlia zo severočeského a ostravského revíru dopyt po handlovskom uhľí po roku 1920 prudko poklesol. Príčinou boli vysoké náklady na vyťažené uhlie a pre handlovské bane nevýhodná uhoľná daň a uholné dávky. Handlovské uholné bane mohli preto na domácom trhu umiestniť len 20 % z celkovej ťažby. Pred úplným zastavením ťažby v Handlovej sa podnik zachránil len tým, že ďalších 80 % ťažby dokázal v posledných mesiacoch roku 1920 odpredať v Maďarsku. Vzhľadom k nepriaznivým odbytovým podmienkam uvažovala správa baní v roku 1921 aj o úplnom zastavení prevádzky. V liste Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska konštatovala, že ďalšie podnikanie v Handlovej je možné len za podmienky, že dôjde k zrovnoprávneniu železničných taríf, k zníženiu vývozných poplatkov, diferenciácii uholnej dávky a ku zrušeniu dane z obratu. I keď ku splneniu uvedených požiadaviek dochádzalo len veľmi pomaly, správa podniku svoj zámer nerealizovala. Ešte v marci 1921 došlo k zvýšeniu miezd, ale už v júni trval podnik na ich znížení. V období medzi 30. júlom a 10. augustom bola v Handlovej stávka, ktorej výsledkom bol, že mzdy zostali, ale zvýšil sa výkon o 15 – 20 %.²⁹⁵

Pre nedostatočný odbyt uhlia boli aj uhoľné bane v Romháni nútené obmedziť ťažbu na 3 dni v týždni, ale hrozilo aj úplné zastavenie bane pre nedostatok zákaziek. Uhlie sa nemohlo ťažiť do zásoby, pretože sa v krátkom čase na slnku rozpadávalo.²⁹⁶ Pre nedostatok objednávok bol od 11. marca 1921 zastavený banský závod M. Ungára v Malých Stracinách. Banský závod bol vzdialený od najbližšej železničnej stanice Lučenec 34 km. Doprava uhlia na trh sa teda mohla robiť len povozmi, čím stúpala cena uhlia pri každom kilometri a za každý metrický cent o 1 Kč. Následkom toho sa uhlie veľmi zdražilo a tento druh uhlia by pri vyššej cene nezniesol ani dopravné náklady. Ťažba bola len nepatrná, podľa potreby a vybavovali sa len objednávky z najbližšieho okolia.

Na základe zmluvy s obcou Malé Straciny bol M. Unger povinný dodávať obyvateľom uhlie po 3 Kč/q. Za prvé tri mesiace roku 1921 vyťažil 39,38 t uhlia.²⁹⁷ Aj ťažba vo Velikej nad Ipľom musela byť od 1. mája 1921 znížená prepustením 4 baníkov zo 6 a to následkom toho, že tamojšie uhlie sa nemohlo pre jeho zlú akosť odpredať.²⁹⁸ Nakoniec bola ešte v roku

²⁹⁵ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19.8.1921. z 23. 5. 1921.

²⁹⁶ BKBB, i. č. 734, č. sp. 583 z 23. 5. 1921.

²⁹⁷ BKBB, i. č. 434, č. sp. 415 zo 17. 4. 1921.

²⁹⁸ BKBB, i. č. 434, č. sp. 579 z 22. 5. 1921,

1921 skromná ťažba v tejto bani úplne zastavená. Uhoľné sloje v tejto oblasti boli len nepatrnými výbežkami šalgotarjánskej hnedouhoľnej panvy smerom k Filákovu a Lučencu.

Povolenie k zastaveniu uhoľnej bane v Jedľových Kostol'anoch žiadal 13. apríla 1921 aj Dr. Ing. Adalbert Fonó. Následkom hospodárskej krízy bola banská správa nútená vypovedať všetkých robotníkov a od 7. apríla 1921 baňu zavrel a len ju udržiaval v bezpečnom a schodnom stave.²⁹⁹

Rok 1922, kedy vládla veľká hospodárska kríza tak v hospodárskych oblastiach, ako aj v banskom priemysle, bolo hospodárstvo v znamení menovej deflácie so všetkými následkami na mzdy a kalkulácie. Podstatne zmenené hospodárske pomery si vynútili uvoľnenie obchodu s uhlím a zníženie sadzby uhoľnej dane (pri baniach na hnedé uhlie všeobecne na 20 %) a pre Handlovú sa podarilo dosiahnuť výnimočnú sadzbu 18 %.³⁰⁰ Napriek tomu Handlovské uhoľné bane zredukovali počet robotníkov o jednu tretinu (z 1718 na 1350) a na krátky čas obmedzili aj pracovné dni zo 6 na 5 v týždni.³⁰¹ I keď došlo k zníženiu počtu pracovníkov, zvýšila sa ťažba skoro o 18 tisíc ton oproti roku 1921. Zastavená ťažba „Konštantín“ bola koncom roku uvedená do prevádzky a uhlie, ktoré sa tam získalo sa prevažne exportovalo.

Keďže sa vo vojne nevykonané najnutnejšie investičné práce realizovali až v rokoch 1919 – 1921, investičné práce v roku 1922 sa obmedzili iba na elektrifikáciu úpadnice a opravenie separácie a prádelne. Prieskumné práce pre ďalšie otvárkby boli ukončené už v roku 1920, takže vŕtacie súpravy v roku 1922 neboli v prevádzke. Intenzívne sa však pokračovalo v otváracích prácach a rúbaní, aby sa v krátkom čase mohlo začať pracovať podľa nového spôsobu pri normálnych prevádzkových podmienkach.³⁰²

Po dohode s Ministerstvom verejných prác, obchodu a financií v roku 1922 povolilo Ministerstvo vnútra zriadenie novej uhoľnej akciovej spoločnosti pod firmou *Tekovské uhoľné bane, úč. spol.*, so sídlom v Bratislave, ktorá prevzala uhoľné bane v Jedľových Kostol'anoch a v Obyciach. Aj v Šarišskej župe začal Jaroslav Beyer kutacie práce na uhlie. Kutacie právo na dobývanie uhlia bolo 20. júla 1922 vystavené aj pre J. Beyera zo Sušice. Aktuálnou sa stala aj otázka obnovenia ťažby v Šomody, pretože mesto Košice a údolie rieky Bodva boli v prvých rokoch po vzniku Československej republiky pre nedostatok blízkych zdrojov uhlia odkázané výlučne na uhlie z ostravsko-karvinského revíru.

²⁹⁹ BKBB, i. č. 434, č. sp. 414 zo 16. 4. 1921.

³⁰⁰ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 13. 8. 1923.

³⁰¹ BKBB, i. č. 326, č. ap. 843/P 13 z 25. 3. 1923.

³⁰² BKBB, i. č. 828, č. sp. 738/P15 z 20. 4. 1923.

Následkom ťažkej hospodárskej krízy, ktorá vyvrcholila v jarných mesiacoch roku 1923, nevyhlo sa ani uhoľné baníctvo na Slovensku. Na rozdiel od väčšiny československých uhoľných závodov nedošlo v handlovských uhoľných baniach k poklesu ťažby. Naopak, ťažba i keď nepatrne, ale predsa stúpila. Aj keď sa podarilo udržať závod úplne v prevádzke, od júna sa pristúpilo ku znižovaniu zmien. Opätovné vyjednávania s robotníkmi o znížení miezd boli bezvýsledné. Kým v roku 1921 sa vyťažilo 187 929 t, v roku 1922 už 205 903 t a v roku 1923 stúpila ťažba na 221 483 t, no i tak bola pod úrovňou, ktorú dosiahla v rokoch prvej svetovej vojny. Krízovými prejavmi bol však prudký pokles počtu robotníkov z 2406 v roku 1921 na 1492 v roku 1922, a tým aj pokles odpracovaných zmien.

Zníženie cien v uhoľnom baníctve o 13 % bolo sprevádzané v Handlovej štrajkom od 20. augusta do 10. októbra 1923. Po skončení štrajku sa situácia na trhu s uhlím ihneď očividne zlepšila. V plnej miere sa tak mohlo vyhovieť všetkým požiadavkám zákazníkov. Bane v Handlovej zamestnávali v roku 1923 priemerne 1413 robotníkov a 79 zriadencov.

Výsledky dôsledného vykonávania otváracích a dobývacích prác sa prejavili veľmi priaznivo. Otváracie práce v dôsledku stávky zaostali. Zahájená reorganizácia závodu smerovala ku zvýšeniu produkcie pri ďalšom znížení robotníckych síl. Koncom roku 1923 sa začalo s otváracími prácami na novom poli povrchovej ťažby a v spojitosti s tým sa projektovalo nové ťažné zariadenie na dobývanie banským spôsobom. Všetky prípravy ku zníženiu ťažby sa vykonávali vzhľadom na železničné spojenie Handlová – Horná Štubňa už roky projektované, ktoré sľubovali otvoriť podniku odbyt v severnej časti Slovenska.³⁰³

Správy o výskytoch uhlia neustále prichádzali aj z iných oblastí. Bol to výskyt uhlia v Podhradskej doline a Petrovských horách pri Bytči, v Uníne v okrese Senica, kde Ján Tóth upozornil na miestny výskyt uhlia. Tam sa už v roku 1914 pri kopaní studne objavila v hĺbke asi 15 m silná vrstva uhlia, podľa údajov akosti najlepšieho pruského uhlia.

Hospodárske postavenie baníctva v roku 1924 nebolo jednotné. Uhoľná ťažba vykazovala od 6 týždňovej stávky v predchádzajúcom roku tú istú stálosť za stúpajúcej výkonnosti na hlavu a zmenu. Uhoľná daň pre Handlovú bola stanovená na 8 %.³⁰⁴ Dopyt po uhlí bol v dôsledku likvidovania baníckeho štrajku v októbri 1923 skoro v priebehu celého roku 1924 napriek stagnácii v baníctve normálny.

S Poľskom boli uzatvorené jednania o obchodnej zmluve, pretože značne ohrozovalo uhoľný priemysel v našej republike. Výhody, ktoré boli poskytnuté Poľsku ohľadne dovozného kontingentu, a tiež tarify v prechode do Rakúska a Maďarska spôsobili ťažkú

³⁰³ BKBB, i. č. 857, č. sp. 3680.

³⁰⁴ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

odbytovú krízu ešte neznesiteľnejšou. Tisíce baníkov strácali zárobok a zaťažovalo neproduktívnu podporu v nezamestnanosti.³⁰⁵

V Badíne ku koncu októbra 1924 obmedzená prevádzka na udržiavacie práce a postupne zasa uvedená do prevádzky. V závode bolo zamestnaných 32 robotníkov. V Čakanovciach bola zastavená ťažba vo väčšom rozsahu už od 1. januára 1924. Uhlie sa ťažilo len pre domáce vykurovanie, lebo iných objednávok na uhlie nebolo. V bani pracovalo len 8 robotníkov. Aj Rappromháňska uhoľná spoločnosť v Piliši obmedzila prevádzku a od 10. februára 1925 bola úplne zastavená. Závod zamestnával 30 robotníkov.³⁰⁶

Okrem Handlovských uhoľných baní, úč. spol., ktoré mali svoje bane a kutacie diela v obciach Handlová, Hradec a Nová Lehota, bane na lignit v Badíne, Krúdyho kutacieho podniku na hnedé uhlie v Čakanovciach a bane na hnedé uhlie v Piliši, uvádza sa v roku 1924 v prevádzke aj kutací podnik na lignit v Malých Stracinách a Pôtri. Patrili uhoľným baniam Zichyovského panstva, ktorých nájomníkom bol Štefan Bíró zo Slovenských Ďarmôt.³⁰⁷ Dočasne boli v roku 1924 zastavené bane na hnedé uhlie v Olovároch (majiteľ Armin Bárkány z Budapešti), Obyciach (majiteľ Ostrihomská hlavná kapitula), Jedľových Kostolnoch (majiteľ československý štát), v Malých Stracinách (majiteľ Maximilián Ungár zo Slovenských Ďarmôt), Veľkom Krtíši (majitelia dedičia Andreja Meššu) a vo Veľkom Krtíši a Velikej nad Ipľom (majitelia dedičia nebohej Františky Wenckheimovej).³⁰⁸

Ďalšie uhoľné zásoby sa pripravovali v banských poliach Viktória v Jedľových Kostolnoch, s ktorými hraničilo na juhozápade banské pole Michaeli v Obyciach (patrilo Ostrihomskému arcibiskupstvu a bolo pod správou likvidačnej komisie pre správu cirkevného majetku na Slovensku, podriadenej referátu Ministerstva školstva v Bratislave). Vrtné prieskumné práce na uhlie vykonával aj Ján Kornel Reinhardt v katastrálnom území mesta Brezno a ďalšie pokusy o využitie uhlia boli známe tiež z iných oblastí Slovenska. Nové ložiská uhlia boli objavené v okolí Štúrova a na viacerých miestach okresu Senica. V Rozbehoch sa na zistený uhoľný sloj kutalo už v roku 1921 z podnetu Uhoľnej spoločnosti v Buksarde a potom ešte v roku 1924, V obci Cerové-Lieskové sa uhoľný sloj zistil v hĺbke 200 m, kde údajne už 40 rokov predtým robila kutacie práce maďarská spoločnosť z Budapešti. Podľa neoverenej správy aj v obci Osuské robila kutacie práce na uhlie firma Jakob Grünfeld.

³⁰⁵ BKBB, I. č. 809, č. sp. 3325/P5.

³⁰⁶ BKBB, i. č. 810, č. sp. 32/P z 3. 1. 1926.

³⁰⁷ BKBB, i. č. 809, č. sp. 109/P z 13. 1. 1925.

³⁰⁸ BKBB, i. č. 809, č. sp. 267/P z 27. 1. 1925. Bližšie pozri: HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

V roku 1925 sa ťažba uhlia oproti predchádzajúcemu roku o niečo zvýšila, ale vývozný podiel slovenského uhlia klesol až na minimum, 2,4 %. Kým v roku 1921 bol vývoz 40 % všetkého predajného množstva, tak v roku 1922 klesol na 30 %, v roku 1923 bol už len 15 % a v roku 1924 iba 9 %. Tým sa stalo slovenské uhoľné baníctvo napriek blízkosti Rakúska a Maďarska svojou ťažbou odkázané výlučne na domáci trh. Ani tarifné zľavy povolené handlovskému uhliu nestačili, aby sa mohlo s úspechom čeliť konkurencii cudzích trhov v uvedených krajinách. Snahy o odstránenie, resp. zníženie uhoľnej dávky boli bezúspešné a zamýšľané odstupňovanie pre exportné uhlie, ktoré malo byť povolené na základe obsiahlych šetrení a výpočtov, nejavilo sa dostatočným pomôcť živoriacemu vývozu uhlia.³⁰⁹ Na tento vývoj negatívne vplývala aj uhoľná daň a vysoké dopravné sadzby.³¹⁰

Handlovské uhoľné bane napriek všeobecnej kritickej situácii uhoľnej ťažby zaznamenali v roku 1925 ďalší vzostup ťažby. Zvýšil sa tiež celkový počet pracovníkov na 1 615. Od 10. februára 1925 bola dočasne zastavená prevádzka u firmy Čakanovské uhelno-banícke podniky, ktoré zaznamenávali 50 až 60 robotníkov.³¹¹ Udelené banské miery na hnedé uhlie, ktoré boli v majetku štátu mali rozlohu 360 931 ha. V súkromnom majetku to bolo 19 422 088 ha.³¹²

Z hospodárskeho hľadiska sa v roku 1926 prejavili aj na Slovensku dôsledky veľkého anglického uhoľného štrajku. Okrem zvýšenia ťažby uhlia na Slovensku (v druhej polovici roku 1926 na 229 000 t, kým v prvom polroku to bolo len 152 000 t) bolo priamym dôsledkom prechodné preniknutie slovenského uhlia ďaleko cez prirodzené odbytiská, až do Talianska a na Balkán. Domácej spotrebe však z toho nevzniklo ani zvýšenie cien, ani obmedzenie zásobovania uhlím.³¹³ V odbyte uhlia sa na Moravu a Sliezske dodalo 3 445,85 t, na Slovensku sa spotrebovalo 280 297,4 t a do cudziny sa vyviezlo spolu 26 301,6 t, z toho do Maďarska 9 860 t, Rakúska 8 753,1 t, Juhoslávie 1 029,3 t, Rumunska 2 238,2 t a do Talianska 4 421 t.

Podľa stavu uhoľných baní na Slovensku v roku 1926 najväčšie boli stále Handlovské uhoľné bane, úč. spol., ktoré vlastnili 232 dvojitéh banských mier. 2 jednoduché miery a 11 932 766 m² prebytku a dvojitéh mier, 369 931,2 m² prebytku, ktorého majiteľom boli dedičia nebohého Jána Pálffyho a obec Nová Lehota. Závodným inžinierom v Handlovej bol Ing. Jáchymek. Závod v baniach Severná, Východná, Západná, Južná, Nová južná a Konštantín

³⁰⁹ BKBB, i. č. 891, č. sp. 6433/P5 z 30. 5. 1926.

³¹⁰ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

³¹¹ BKBB, i. č. 809, č. sp. 715/P zo 14. 3. 1925.

³¹² BKBB, i. č. 809, č. sp. 828/P z 25. 3. 1925.

³¹³ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

zamestnával 29 banských zriadencov, 32 úradníkov, 911 banských a 399 povrchových robotníkov, celkom 1 310 robotníkov. Ťažba uhlia v roku 1926 bola 378 112 t, z toho vlastná spotreba bola 48 410 t. Odpracovalo sa 419 858 pracovných zmien a výkon na 1 robotníka a zmenu činil 8,51 q. Závody boli udržiavané takmer stále v plnej prevádzke napriek tomu, že situácia domáceho uhoľného priemyslu bola vo všeobecnosti kritická a že anglický uhoľný štrajk nemala vplyv na zvýšenie nášho odbytu. Snaha o opätovné získanie výborných možností odbytu do Rakúska a Maďarska bola korunovaná len s čiastočným úspechom, hoci boli bane vládou v tomto smere ochotne podporované.³¹⁴

Hnedouhoľnú baňu v Badíne vlastnila do rko 1926 Továreň na železo a plech, úč. spol. v Bratislave. Následne prešla pod správou Rimamuránsko-šalgotárjárskej železiarskej úč. spol. v Rožňave. V roku 1927 ju odkúpila firma „Union“ pre spracovanie dreva a lúčobný priemysel vo Zvolene. Firma sa však dostala do finančných a obchodných ťažkostí, zadĺžila sa a skrachovala. Preto sa zastavila aj prevádzku na banskom závode v Badíne, ktorý zamestnával 1 banského dozorca, 2 povrchových a 32 banských robotníkov.

V prevádzke bola aj uhoľná baňa Zichy Ján v Pôtri, ktorej majiteľom bolo Zichyovské panstvo v Divíne a prenájomcom Pavel Krúdy.³¹⁵ V čiastočnej prevádzke od 1. novembra do 31. decembra 1926 bola uhoľná baňa Ybolya v Čakanovciach (majiteľ P. Krúdy). Po celý rok sa v bani robili len udržiavacie práce, pri ktorých bola denná ťažba 6 – 10 t uhlia, potrebného ku strojom a domácejmu kúreniu bývajúcich na závode. Celkom sa vyťažilo 3 300 t uhlia.³¹⁶

Podľa stavu uhoľných baní na Slovensku v roku 1926 zo závodov mimo prevádzky sa uvádzala aj hnedouhoľná baňa v Badíne, pozostávajúca z 13 banských polí, 52 jednoduchých mier, 17 hornouhorských mier, 7 prebytkov (2 475 255,5 m²) a 98 výhradných kutísk. Ďalej to bola Hnedouhoľná baňa Barbora vo Veľkom Krtíši, ktorej majiteľom bola Veľkokrtíšska uhoľná banská spoločnosť Barbora štôlna v Budapešti. Nájomcom bane bol Krtíšsky lesný priemysel, úč. spol. vo Veľkom Krtíši. Baňa pozostávala zo 4 dvojitých mier. Potom to bola Hnedouhoľná baňa Mária štôlna v Romháni, obec Piliš. Pozostávala zo 4 dvojitých mier. Správcom bane bol Vlastimil Vavroš a majiteľom Rappromhánska uhoľná úč. spol. v Bratislave. Baňa zamestnávala 2 robotníkov, ale bola mimo prevádzky. Ďalšou baňou mimo prevádzky boli Hnedouhoľné bane, závod v obci Malé Straciny, ktorej majiteľom bolo bývalé seniorálne fideikomisné panstvo rodiny Zichy v Želovciach. Závodným bol Anton Horváth z Divína. Baňa pozostávala zo 26 dvojitých mier a 32 výhradných kutísk. Okrem nej bola

³¹⁴ BKBB, i. č. 811, č. sp. 1844/P z 10. 6. 1927.

³¹⁵ BKBB, i. č. 811, č. sp. 1450/P z 20. 5. 1927.

³¹⁶ BKBB, i. č. 891, č. sp. 1075/P5 z 27. 5. 1927.

v Malých Stracinách aj firma Uholná baňa, ktorej majiteľom bol Maximilián Ungár. Baňa, kde bol M. Ungár aj závodným zamestnávala 6 robotníkov a pozostávala z 8 dvojítých mier. Ešte sa uvádza uholná baňa v Šomody, ktorej majiteľom bol Československý štát a splnomocnencom Správa Štátneho solivaru pri Prešove. Poslednou baňou mimo prevádzky bola uholná baňa v Banskom, pozostávajúca zo 4 dvojítých mier. Jej majiteľom bol Nikolaj Lehotcky zo Slovenskej Kajne.

Podľa údajov Banského kapitanátu v Banskej Bystrici žiadny uhoľný podnik okrem uhoľných baní v Handlovej nedobýval uhlie strojovým spôsobom.³¹⁷ Šramačky sa používali s úspechom normálne do úklonu 25°, pri väčších úklonoch do 45° len výnimočne a aj to len s ťažkosťami.

Tab. 1 Počet dobývacích strojov a druh ťažby v rokoch 1915 – 1925

Tab. 1 Number of mining machinery and mining species in the years 1915 – 1925

Rok	Počet						Ťažba		
	šramacích strojov	zbíjajících kladív	vrtacích strojov systému				celková	strojová	kol'ko % strojová
			Flottman		Iné typy				
1915	27	-	12	-	27	15	227 171,5	222 179,8	97,8
1920	37	-	14	12	25	15	182 253,4	154 320,1	84,7
1925	56	-	29	29	20	45	312 813,8	290 594	92,9

Úspešnými hospodárskymi pomermi možno charakterizovať rok 1927. Tieto neboli výsledkom žiadnych mimoriadnych príčin, ako v predchádzajúcom roku, ale rezultovali z pomalého vzostupu domáceho hospodárskeho života. Uhoľná ťažba stúpila o 15 %. V obchodnej zmluve s Maďarskom bol priznaný dovozný uhoľný kontingent 12 000 vagónov ročne.³¹⁸ V odbyte uhlia sa predalo na Morave a v Sliezsku 2 291,8 t, na Slovensku 357 647,4 t a vyviezlo sa 7 128,5 t do Maďarska a 5 582,1 t do Rakúska.³¹⁹ Podľa údajov z roku 1927 bolo na Slovensku 6 hnedouhoľných baní, z toho s výrobou použiteľného uhlia do 1 000 t boli 3 závody, od 1 000 – 5 000 t 2 závody a od 100 000 – 500 000 t jeden závod. Najnižšia ťažba použiteľného uhlia činila 30 t, najvyššia 434 163 t, priemer na 1 závod bol 73 160 t. Najvyššiu ťažbu zaznamenali handlovské uhoľné bane, ktoré v roku 1927 vyťažili 434 163 t, čo bolo oproti predchádzajúcemu roku zvýšenie o 56 051 t.

Zlepšená konjunktúra v roku 1928, ktorá pokračovala z predchádzajúceho roku prejavila sa okrem iného i vzostupom miezd v priemere o 3,4 %. V Handlovej vypukol 1. februára 1928 veľký štrajk. Konjunktúra, ktorá vládla takmer v celej Európe viedla k napätiu

³¹⁷ BKBB, i. č. 643, č. sp. 2575/1926 z 23. 8. 1926.

³¹⁸ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

³¹⁹ BKBB, i. č. 812, č. sp. 1368/P z 24. 3. 1928.

na pracovnom trhu. Na Slovensku sa to prejavilo hromadným najímaním slovenských baníkov do Francúzska, Saska a Holandska.³²⁰

V roku 1928 bolo v prevádzke 5 závodov s celkovým počtom 2 034 robotníkov a ťažbou 495 491 t. Celkove sa v tomto roku odpracovalo 605 903 zmien. Z toho len v Handlovej sa v roku 1928 vyťažilo 482 387 t, z toho vlastná spotreba bola 62 483 t. Ostatné uhlie sa podarilo odpredať v tuzemsku. Na závode sa odpracovalo 583 634 zmien. Závod zamestnával 43 dozorcov a 1939 robotníkov. Výkon na 1 robotníka a zmenu bol 8,32 q.

V júni 1928 zahájila prevádzku baňa Generál Štefánik v Radzovciach, kde sa začalo dobývať v blízkosti maďarských hraníc. Majiteľom bane bola firma Hermann Winter, spojené uhelné spoločnosti, úč. spol. v Bratislave. Udelené banské pole bolo odhadnuté na 12 tisíc korún.³²¹ Do konca roku v tejto bani vyťažili 7 623 t uhlia, počet robotníkov bol 109 a výkon na robotníka a zmenu bol 4,06 q.

Dobývanie v uhoľnej bani v Badíne v dôsledku zastavenia továrne „Union“ pre spracovanie dreva a lučobný priemysel vo Zvolene, ktorá prevzala badínsku baňu v roku 1927, pre ktorú dodávala uhlie, bolo zredukované, keďže sa nemohlo nájsť náhradného odbytu pre tamojší lignit. Čiastočne pre zlú kvalitu a čiastočne pre nedostatok odbytu boli zastavené uhoľné bane v Rapovciach, baňa Ybolya v Čakanovciach a baňa v Malých Stracinách.³²² Celkom sa vyťažilo 478 960 t uhlia.

Spojená uhoľná akciová spoločnosť Hermann Winter robila kutacie práce aj v okolí Radvane na základe kutacieho povolenia z 10. apríla 1928 a zmluvy s majiteľom pozemkov. Našlo sa tam dobývateľné ložisko uhlia a do konca augusta vyťažila firma 2 000 t uhlia. Vzhľadom k tomu, že bola firma podľa zmluvy s ČSD povinná toto uhlie od 1. júla dodávať štátnym dráham, požiadala Banský kapitanát, aby jej bolo povolené odpredávať toto uhlie ešte pred údelom banského poľa.

Situácia v ťažbe uhlia v roku 1929 sa zhoršila, pretože 10. júna 1929 bola definitívne zastavená prevádzka uhoľnej bane v Badíne. Od začiatku roku vyťažili 3084 t uhlia. Zamestnaných bolo 30 robotníkov. Celkove bolo v prevádzke 6 závodov s počtom 2 456 pracovníkov. Ťažba bola 586 166 t, z toho strojovo sa vyťažilo 534 126 t, čo bolo 91,1%. Z toho v Handlovej sa v roku 1929 vyťažilo 555 555 t. Vlastná spotreba bola 71 066 t. Závod zamestnával 37 dozorcov a 2 155 robotníkov, ktorí odpracovali 667 594 zmien. Výkon na hlavu a zmenu bol 8,32 q.

³²⁰ BKBB, i. č. 815, č. sp. 3409/P z 19. 8. 1931.

³²¹ BKBB, i. č. 813, č. sp. 612/P zo 6. 2. 1929.

³²² ŠÚBA, fond Vládny komisariát v Bratislave (ďalej VKB), č. sp. 1459 z 31. 8. 1929.

V rozvoji sa nachádzala baňa „Generál Štefánik“ v Radzovciach, ktorá mala byť náhradou za Badín. Jej ťažba predstavovala len niečo vyše 5 % z celkovej produkcie, keďže závod bol vo výstavbe a len postupne prechádzal na strojové dobývanie uhlia. V bani sa dobývali 2 sloje o mocnosti 1,00 a 1,20 m. v roku 1929 sa v Radzovciach vyťažilo 26 788 t uhlia. V závode pracovalo 161 pracovníkov. Závodným inžinierom bol Ing. Karel Santarius. Predaj uhlia zabezpečovala firma Hermann Winter v Bratislave. Od augusta 1929 sa v malom rozsahu začali robiť kutacie práce na uhlie vo Veľkých Stracinách, ktorými sa zistila veľmi nepatrná odhodená časť uhoľného sloju. Nebolo preto možné tam očakávať zavedenie riadneho dobývania, keďže sa zistilo, že tam môžu byť zásoby len okolo 600 t uhlia.³²³

V roku 1930 stúpila ťažba v handlovských uhoľných baniach a bola 564 294 t. Vlastná spotreba bola 73 212 t. Stúpol však aj priemerný počet robotníkov na 2 362 a počet zmien na 708 935, ale poklesol výkon na zmenu a hlavu na 7,96 q. Sústavný rast množstva vyťaženého uhlia umožnila pomerná stabilita odbytu v týchto rokoch. Znížením robotníckych miezd a zracionalizovaním dobývania podarilo sa znížiť ceny handlovského uhlia na československý priemer. V štruktúre odbytu nedošlo v týchto rokoch takmer k žiadnym zmenám. K najväčším odberateľom naďalej patrili ČSD a priemyselné závody. V druhej polovici 20. rokov 20. storočia stúpila spotreba uhlia i vo vlastnej elektrárni, ktorá modernizovala zariadenie a inštalovala nový turbogenerátora o výkone 4 000 KVA. V Radzovciach stúpila ťažba na 33 525 t a počet robotníkov na 259. Celkove sa v roku 1930 vyťažilo 597 818,5 t uhlia. Z úhrnnej spotreby uhlia v množstve 514 tisíc t železnice odobrali 220 tisíc t. Mimo prevádzky boli v roku 1930 štôľňa Mária v Piliši pri Rapovciach, šachta Michaeli v Obyciach a šachta Viktória v Jedľových Kostolanoch, štôľňa vo Velikej pri Lučenci a úpadná šachta v Badíne. Nepatrné kutacie práce na uhlie sa robili v Malých a Veľkých Stracinách v Juhoslovenskej panve.³²⁴

Problémy vo svetovom hospodárstve mali nepriaznivý vplyv i na banské podnikanie a hospodárska kríza silne postihla slovenské baníctvo. Uhoľné baníctvo na Slovensku, ktoré sa nachádzalo v štádiu rozvoja, zaznamenávalo v posledných rokoch príslušný výrobný rozvoj, ale rok 1931 tento vývoj prerušil. Odbytová kríza sa prejavila i na Slovensku, ktorá niesla so sebou vážne hospodárske následky. Odbytovou krízou bolo postihnuté aj slovenské uhoľné baníctvo, kde tiež nastali odbytové ťažkosti a zníženie odbytu na 2,68 %. Slovenské uhlie bolo odkázané prevažne na štátne železnice a priemysel. V domácnostiach sa ho upotrebilo menej. Následkom poklesu dopravy zmenšila sa aj spotreba železníc a aj priemysel

³²³ VKB, č. sp. 3553 z 20. 8. 1930.

³²⁴ VKB, č. sp. 3650 z 28. 8. 1931.

následkom nízkej zamestnanosti kupoval menej. Odbytu zvlášť na Slovensku uškodila aj slabá repná kampaň. Vývoz slovenského uhlia bol ešte menej významný, ako v rokoch predchádzajúcich (do Rakúska 5 032 t, do Maďarska 105 t), lebo všetky tieto krajiny mali vlastné hnedé uhlie a platobný styk s nimi narážal na neprekonateľné prekážky. Maďarsko vyčerpalo 93 % svojho dovozného kontingentu vo výške 120 000 t.³²⁵ Tento stav zapríčinil značnú nezamestnanosť a obmedzenie pracovných zmien osadenstiev. Tieto okolnosti sa v priebehu roka 1931 ešte zhoršili.

Ani koncom roku 1931 sa nedalo predpokladať či sa môže očakávať obrat k normalizácii pomerov. V Handlovej ťažba oproti roku 1930 poklesla o 4,25 % a celkove sa v roku 1931 vyťažilo 540 470 t uhlia.³²⁶ V Radzovciach sa vyťažilo 62 319 t, čo celkove na Slovensku bolo 602689,6 t. K 31. decembru 1931 bolo v handlovských uhoľných baniach zamestnaných 2165 robotníkov a 120 zriadencov a v Radzovciach 378 robotníkov a 20 zriadencov. Pri celkovej ťažbe uhlia sa teda zaznamenal malý prírastok za rok 1931. To je však číslo, ktoré nezodpovedalo prirodzenému položeniu slovenského uhoľného baníctva. Namiesto zaniknutého závodu v Badíne vznikol nový závod v Radzovciach, kde sa pokračovalo vo výstavbe závodu a prešlo sa prevažne k strojovému dobývaniu uhlia.

Napriek tomu, že spotrebný obvod Slovenska od Košicko-bohumínskej železnice na východ bol v ostravskej sfére, doviezlo sa na Slovensko 269 490 t uhlia zo zahraničia, čo znamenalo menšiu polovicu slovenskej ťažby.

Hospodárska kríza postihla Handlovské uhoľné bane, úč. spol. až koncom roku 1931. Pokles ťažby bol však pozvoľný a nevelký. Najväčší odberateľ handlovského uhlia ČSD neznížil nejako výraznejšie svoj odbyt v období krízy. Značne väčšie škody utrpeli bane následkom obmedzenia prevádzky cukrovarov, kde dodávali svoje uhlie. Ich potreba následkom koncentračných zmien bola ešte viac škodlivá, ako v roku 1930.

Pomery pre slovenské uhoľné baníctvo sa zhoršili v roku 1932. Očakávalo sa, že odbytová kríza dosiahne už koncom roku 1931 svojho vrcholu, ale tieto predpovede zostali iba slovami. V skutočnosti sa však nezamestnanosť zo dňa na deň stupňovala. V závode v Handlovej sa v roku 1932 z času na čas pristupovalo k obmedzovaniu prevádzky, lebo štátne železnice neodobrali príslušnú kvótu uhlia na január 1932. Uzatvorenie zmlúv pre uhoľné banské závody ohľadne dodávok uhlia pre štátne železnice na rok 1932 sa zo strany zamestnancov očakávali s dosť značnou obavou.

³²⁵ BKBB, i. č. 816, č. sp. 1793/P z 2. 4. 1932.

³²⁶ BKBB, i. č. 981, č. sp. 2479/P5 z 13. 5. 1932.

Úbytkom výroby a spotrebu železa klesala v polovici roka 1932 aj spotreba uhlia pri vysokých peciach i pri spracovaní železa v strojárenskom priemysle a iných odvetviach. V dôsledku toho bola i menšia železničná premávka v doprave surovín a tovarov, kde tiež prichádzala do úvahy spotreba uhlia.

Významným opatrením vzhľadom k odbytovým ťažkostiam pre československé uhlie a koks, ako aj vtedajším finančným a valutovým pomerom bol zákaz používania uhlia a koksu cudzozemského pôvodu ku kúreniu ústredných miestností, štátnych úradov a ústavov. Tento zákaz vydalo Prezídium Ministerstva verejných prác v Prahe 21. mája 1932.³²⁷ Zdá sa, že tento zákaz bol reakciou na list Banskej revírnej rady v Bratislave, adresovaný Ministerstvu verejných prác, ktorý poukázal na blížiace sa dosť vážne nebezpečenstvo pre uhoľný priemysel na Slovensku, aby sa zabránilo obmedzovaniu prevádzky v Handlovej a Radzovciach.

V slovenských uhoľných baniach sa pracovalo obmedzene, pravidelne 4 dni do týždňa. Ku 32. decembru 1932 zamestnávali Handlovské uhoľné bane, úč. spol. 2 155 robotníkov a 117 úradníkov a vyťažilo sa 491 163 t uhlia. V Radzovciach pracovalo 292 robotníkov a 22 úradníkov. Spotreba uhlia na Slovensku a Podkarpatskej Rusi v roku 1932 bola 1 604 593 t uhlia, z toho bane na Slovensku a Podkarpatskej Rusi dodali 562 627 t.

Pokles ťažby uhlia v roku 1933 nastal obmedzenou spotrebou v priemyselných podnikoch a nadpriemerným dovozom zahraničného uhlia. Na Slovensko a Podkarpatskú Rus sa doviezlo 133 800 t. Aby sa zmenšila nezamestnanosť v uhoľnom baníctve, podarilo sa v roku 1933 presadiť uhlie do košického obvodu štátnych železníc, kde sa dovtedy uhlie nedodávalo. Urobil sa celý rad úspešných zákrokov pre spotrebu a odber slovenského uhlia pri štátnych úradoch, ústavoch, obciach a okresoch a tým sa napomohlo k obrane slovenských baní proti slovenskej konkurencii. So značným záujmom sa aj Banská revírna rada venovala sústavnej elektrifikácii Slovenska a navrhla, aby bola v Handlovej vybudovaná kalorická veľkoelektráreň.

Zamestnanosť uhoľných baní v roku 1933 poklesla v priebehu letných mesiacov až na 3 zmeny týždenne, od jesene do konca roku sa pracovalo na 5 zmien. Čakanovské „kamennouhoľné“ bane v priebehu leta pracovali s tromi štvrtinami osadenstva a jedna štvrtina bola na striedavej dovolenej. Od septembra 1933 pracovali naplno pri 5 či 6 zmenách v týždni. Uhoľné bane vo Vyškove nad Tisou na Podkarpatskej Rusi pracovali nepravidelne hlavne v sledných a kutacích prácach.³²⁸

³²⁷ BKBB, i. č. 816, č. sp. 2655/P z 27. 5. 1932.

³²⁸ ŠÚBA, fond Revírny úrad Banská Bystrica (ďalej RUB), i. č. 164, č. sp. 1837/H7 z 12. 4. 1934.

V roku 1933 sa spotrebovalo 1 636 489 t uhlia, z čoho slovenské uhoľné bane dodali 560 120,6 t. Z toho v Handlovej sa v roku 1933 vyťažilo 464 583 t, v Radzovciach 95 377,6 t, vo Vyškove nad Tisou 337 t a v Žihľave 160 t.

V roku 1934 dosiahlo uhoľné baníctvo na Slovensku podobné výsledky, ako v roku 1931. Toto zlepšenie, ktoré nastalo až v druhej polovici roka bolo odôvodnené čiastočným znížením dovozu uhlia z Maďarska a lepším odbytom pri spotrebiteľských odvetviach priemyslu. Tento vývoj oprávňovali samotné prirodzené podmienky, lebo do tej doby zásobovali uhoľné bane na Slovensku spotrebu Slovenska a Podkarpatskej Rusi len z jednej tretiny. Hlavnými spotrebiteľmi uhlia bol priemysel a živnosti, štátne železnice, štátne a verejné ústavy a úrady a domácnosti. Najväčším a najsolídnejším zákazníkom uhoľných baní boli železnice. V roku 1934 spotrebovali 3 606 000 t uhlia, z čoho slovenské bane dodali 185 000 t, čo bolo len 5,1 % z celkovej spotreby.

Nástupom jarného obdobia v roku 1934 sa znížil odbyt uhlia tak, že v Handlovej sa pracovalo týždenne len na 3 zmeny. V Radzovciach bola až do jesene jedna štvrtina osadenstva na striedavej neplatenej dovolenke. Tieto okolnosti si od Revírnej rady vyžiadali zákroky a intervencie takmer v priebehu celého roka. Tieto boli venované prevažne zlepšeniu zamestnanosti (zvýšením odbytu uhlia), ale aj otázkami tarifno-dopravnými a dovozu uhlia z cudziny. Zlepšený stav zamestnanosti koncom roku ukázal, že táto práca nebola bezvýslednou. V ťažbe uhlia došlo oproti roku 1933 ku zvýšeniu o 112 790,4 t. Celkove sa vyťažilo 673 248 t, z toho v Handlovej 535 209,4 t, v Radzovciach 101 544 t a v Uhla-Vulchovciach na Podkarpatskej Rusi 105 t. Dvaja najväčší producenti uhlia, Handlovské uhoľné bane, úč. spol. vykázali za rok 1934 čistý zisk 185 575 Kč, podobne aj Čakanovské kamennouhoľné bane, úč. spol. vo výške 133 300 Kč. Tu treba spomenúť, že v Radzovciach v závode bane Generál Štefánik bola v roku 1934 za účelom využitia drobného prachového uhlia vybudovaná briketáreň s výkonom 60 q brikiet za hodinu, čím sa využili spôsoby a možnosti, prostredníctvom ktorých si hnedé uhlie mohlo prebýjať cestu aj k drobnému spotrebiteľovi. Briketovanie sa vykonávalo pomocou tepla a vysokého tlaku bez akéhokoľvek primiešania dechtu alebo iných derivátov. K jej vybudovaniu sa pristúpilo v dôsledku zlého odbytu prachového uhlia a zvyšovania jeho zásob.

Slovenskému uhoľnému baníctvu, ktoré sa koncom roku 1934 nachádzalo v sľubnom vzostupe, hrozilo nebezpečenstvo zníženia odbytu hneď začiatkom roku 1935, lebo hlavný odberateľ ČSD mienili znížiť odber slovenského uhlia pre rok 1935 o 41 000 t. Neúnavnému úsiliu zo strany Revírnej rady u príslušných činiteľov, na ktorom mal hlavný podiel predseda Banskej revírnej rady bola objednávka slovenského uhlia pre ČSD oproti predchádzajúcemu

roku pre slovenské uhoľné bane aj pre rok 1935 zachovaná. Napriek tomu sa však odbyť uhlia v prvom polroku 1935 zmenšil v iných spotrebných odvetviach, takže v Handlovej sa pracovalo obmedzene len na 3 zmeny do týždňa a v Radzovciach nastali striedavé neplatené dovolenky pre 80 až 120 baníkov. Bola tu však prestavaná briketáreň a už v novembri 1935 sa konala kolaudácia prestavby. V prevádzke bola len krátku dobu, od 1. júla 1935 do 1. marca 1936, pretože jej prevádzka bola neekonomická.

Otázkou riešenia nebezpečenstva zníženia odbytu slovenského uhlia sa podujala riešiť Banská revírna rada spoločne so závodnou radou v Handlovej zákrokom u okrskového zboru dôverníkov pri ČSA v Košiciach, aby zamestnanci štátnych železníc pri domácej spotrebe dali prednosť slovenskému uhliu. Súčasne predložila Ministerstvu národnej obrany spis, v ktorom odôvodnila potrebu odberu slovenského uhlia pre vojenské útvary, ktoré sa nachádzali na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Ministerstvo národnej obrany žiadosti vyhoveló výnosom č. 24 570/1935. Banské podnikanie na uhlie na Slovensku sa nachádzalo v tomto polroku v obrannej pozícii a nebolo možné napriek oživej výrobe v spotrebiteľskom priemysle zvýšiť odbyť.

Už v januári 1935 poslal Slovenský banský revír spoločne s Banskou revírnou radou poďakovanie príslušným činiteľom, v ktorom sa zásadne žiadalo, aby v celkovej celoštátnej spotrebe uhlia ČSD bola slovenským uhoľným baniam priznaná kvóta vo výške 10 %. Po viacerých intervenciách na ústredných úradoch v Prahe obhájiť sa množstvo dodané v roku 1934, t. j. 185 000 t (ČSD spotrebovalo ročne na celom území štátu zhruba 2 milióny t uhlia).

V záležitosti spotreby slovenského uhlia pri štátnych a krajinských úradoch a ústavoch bola zo strany Banskej revírnej rady viackrát písomne a osobne intervenované s úspechom. Ministerstvo národnej obrany vyšlo v ústrety s plným pochopením a oznámilo Banskej revírnej rade, že pre rok 1935 zadalo z celkovej spotreby 94,7 % slovenským uhoľným baniam. K žiadosti banskej závodnej rady v Radzovciach bola za účasti zástupcu Okresného úradu v Lučenci podniknutá spoločná intervencia vo filákovskej smaltovni, aby bolo pri spotrebe uhlia brali do úvahy aj uhlie slovenské. Revírna rada ďalej podporovala žiadosť o zlacnenie železničných taríf na prepravu slovenského uhlia na východ a juhovýchod Slovenska. Táto záležitosť sa mala riešiť zahájením premávky na novej železničnej trati Červená Skala – Margecany.

Dojednaním novej Československo-maďarskej kompenzačnej zmluvy sa situácia v odbyte uhlia zhoršila. Dovtedy bol povolený dovoz uhlia z Maďarska na Slovensko v množstve 4 000 t. Novou zmluvou bol tento dovoz zvýšený na 6 000 t mesačne. V ťažbe uhlia za prvý polrok 1935 sa zaznamenal pokles, vyplývajúci z odbytových ťažkostí

slovenského uhlia. Celková príčina spočívala v celoštátnej situácii v ťažbe uhlia a jeho dovoze zo zahraničia. Túto situáciu najlepšie vyjadruje skutočnosť, že v Handlovej bola v prvom polroku 1935 zmenšená ťažba o 2 197 t a v Radzovciach o 3 011 t, spolu 5 208 t. Pretože dovoz uhlia z Maďarska sa zvýšil v tomto polroku len o 1 899 t a spotreba na Slovensku a Podkarpatskej Rusi neklesla, príčinu treba vidieť v tom, že sa zvýšil odber pre spotrebu v priemysle a domácnostiach z iných revírov. Pre ilustráciu možno ešte uviesť, že koncom prvého polroku 1935 pracovalo v handlovských uhoľných baniach 1 885 robotníkov a 115 úradníkov, v Radzovciach 366 robotníkov a 17 úradníkov. Šiatorošský kutací podnik v Šiatoroši zamestnával 14 robotníkov. Ku koncu roku 1935 pracovalo v Handlovej 1 929 robotníkov a 119 úradníkov a v Radzovciach 353 robotníkov a 18 úradníkov. Ťažba uhlia za rok 1935 činila v Handlovej 553 279 t, v Radzovciach 88 340,5 t.

V ťažbe uhlia boli ťažkosti aj uprostred zimnej sezóny začiatkom roku 1936. ČSD mienili pre rok 1936 zadať slovenským uhoľným baniam len toľko uhlia, ako bolo v predchádzajúcom roku napriek tomu, že sa zvýšila spotreba oživením nákladnej dopravy na železničiach. Slovenským uhoľným baniam malo byť zadane len 185 000 t uhlia (Handlová 155 000 t, Radzovce 30 000 t). Celková ročná spotreba pri ČSD bola podľa stavu z roku 1935 asi 4 200 000 t. Rokovalo sa o tom, aby zvýšená spotreba uhlia, ako sa dalo očakávať, bola rovnomerne rozdelená na všetky uhoľné bane, počítajú do toho aj uhoľné bane na Slovensku. Iba v prípade, že sa toto stanovisko obháji, mohlo sa počítať s čiastočným zlepšením v tomto odbore. Slovenskému uhliu však hrozilo ďalšie nebezpečenstvo. Podľa Československo-maďarskej kompenzačnej zmluvy sa malo dovážať namiesto 4 000 t zvýšené množstvo 6 t uhlia mesačne. Za toto zvýšené množstvo dovážaného maďarského uhlia k nám sa mal vyvážať do Maďarska československý chmeľ a chemické výrobky Ústeckého chemického spolku. Tu nastal problém, že keď sa mali uvedené výrobky vyvážať do Maďarska, či bolo nutné povoliť zvýšený dovoz maďarského uhlia, ktorý postihol len Slovensko. Uhlie z iných revírov sa pre veľkú vzdialenosť nemuselo tejto konkurencie obávať, ale slovenské bane áno, lebo Šalgotarján a Tatabánya ležia v blízkosti slovenských hraníc. Náhrada za tento úbytok v odbyte uhlia, ktorý mal postihnúť uhoľné bane na Slovensku, bola oprávnená. Kompetentné úrady sa domáhali, aby sa poskytla náhrada vo forme zvýšenej objednávky slovenského uhlia u ČSD, keď sa na úkor slovenského uhlia mali vyvážať poľnohospodárske a chemické výrobky z Čiech.

V prvom polroku 1936 sa zaznamenalo zvýšenie ťažby uhlia v Handlovej, kde sa vyťažilo 251 731 t oproti 229 286 t za I. polrok 1935. V Radzovciach sa v I. polroku 1936 vyťažilo 41 221,2 t, kým v tom istom období predchádzajúceho roku 41 445,6 t uhlia.

V roku 1936 prešlo Handlovské uholné bane, úč. spol. do majetku Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem a boli im udelené nové banské polia. Nové kutacie práce v okolí Jastrabej pri Kremnici robili Čakanovské uholné bane, úč. spol. Na Slovensku pribudol aj nový uhoľný závod Firma J. Baťa, úč. spol. v obci Štrba.

V priebehu roka došlo ku zlepšeniu stavu, k čomu dopomohlo najmä oživenie zamestnanosti v iných priemyselných odvetviach. To, pochopiteľne, prispelo k zlepšeniu odbytu uhlia na priemyselné účely. Priemerný počet pracovníkov v roku 1936 bol 2 333, ktorí odpracovali 606 508 pracovných zmien. Výsledky ťažby za rok 1936 vykazovali tento stav: Handlová 597 453,9 t, Radzovce 84 469,7 t, Malý Romhán 54,8 t, „Bálint“ Stredné Plachtince 404,5 t, „Svit“ Štrba 357,3 t, Vyškovo 52,5 t, Ilnica 16,8 t, Gánič 20,5 t, spolu 682 830 t (v roku 1935 641 650,3 t). Dovož uhlia z Maďarska bol 67 736 t (v roku 1935 57 187 t).

Koncom roku 1936 a začiatkom roku 1937 konali sa na Ministerstve železníc v Prahe rokovania o dobývaní uhlia pre ČSD. Na tomto rokovaní mali záujem aj osadenstvá slovenských uhoľných baní, lebo od množstva dodávky uhlia železniciam značne závisela zamestnanosť. Preto Revírna rada venovala aj tejto záležitosti značnú pozornosť a podporovala snahy, smerujúce na zlepšenie vtedajšieho stavu. Tieto rokovania boli neobyčajne tvrdé. Zo strany technických zástupcov ČSD sa vytýkalo, že slovenské uhlie bolo v porovnaní s moravsko-ostrovským uhlím drahšie. Spočiatku sa poukazovalo na jeho upotrebitelnosť, ale táto námietka sa dala technicky vyvrátiť, lebo práve keď sa pred upotrebením miešalo uhlie handlovské s uhlím kamenným, bolo spaľovanie hospodárnejšie aj energeticky výdatnejšie pre prevádzku ČSD.

Banská revírna rada vypracovala pre Ministerstvo železníc jednu žiadosť, v ktorej obhajovala potrebu zvýšenia odberu slovenského uhlia pri ČSD zo sociálnych a hospodárskych príčin. Poukázala aj na to, že v rokoch 1930 – 1931 dodávali slovenské uholné bane vyššie množstvo našim železniciam, kedy bolo odobraté 270 000 t, ako od rokov 1934 – 1936. V roku 1936 bolo zadané Handlovej 155 000 t a Radzovciam 30 000 t, ale odobraté množstvo predstavovalo 92 % naznačenej objednávky. Ďalej poukázala Revírna rada na to, že dovoz uhlia z Maďarska bol len na úkor slovenských uhoľných baní, lebo toto sa dalo dopravne a konkurenčne uplatniť len v slovenských pohraničných oblastiach. Dovož uhlia z Maďarska v posledných rokoch značne stúpal. Kým v roku 1934 sa z Maďarska dovezlo 49 289 t, v roku 1935 57 189 t a v roku 1936 už 67 736 t. Toto zvýšené množstvo dovezeného uhlia sa dialo na základe dojednanej medzištátnej zmluvy. Za dovezené uhlie k nám sa vyvážali od nás iné výrobky, hlavne chmeľ a slad. V žiadosti Revírnej rady sa uvádzalo, aby bola dodávka uhlia z uhoľných baní na Slovensku pre ČSD upravená na ten

stav, aký bol v rokoch 1930 – 1931. Uhoľné bane na Slovensku pri konečnom rokovaní značne znížili aj ceny uhlia, aby sa takto postupne cenovo priblížili kamennému uhlíu s ohľadom na jeho výhrevnosť. Podľa zadávajúcej objednávky mali handlovské uhoľné bane dodávať ČSD za rok 1937 efektívne množstvo 160 000 t a Čakanovské bane to isté množstvo, ako v roku 1936. Bolo to síce nepatrné zlepšenie dovtedajšieho stavu, ale sa dalo očakávať, že keď bude zo strany povolaných činiteľov záležitosť dodávania uhlia pre ČSD dostatočne podporená, dosiahne sa takého podielu pri uvedených dodávkach uhlia, aby sa mohlo uhoľné baníctvo na Slovensku naďalej rozvíjať a rozširovať tak počet jeho osadenstva.³²⁹

V prvom polroku 1937 sa ťažba uhlia na Slovensku zvýšila i napriek tým okolnostiam, že sa zvýšilo aj dovezené množstvo uhlia z Maďarska na Slovensko. Bola však väčšia spotreba priemyselného uhlia a tiež pre prevádzku ČSD. Handlovské uhoľné bane však boli za daného technického vybavenia v stave dodať spotrebiteľom ešte väčšie množstvo, ako vykazovala ťažba za prvý polrok 1937. Tiež v obvode moravsko-ostrovskom nastala dobrá konjunktúra, lebo bola vyššia spotreba koksu a vývoz uhlia do severských štátov sa značne zvýšil.³³⁰

V letných mesiacoch sa zamestnanosť čiastočne obmedzila, ale nie v takej miere, ako v predchádzajúcom roku. Spotreba uhlia sa vo všetkých priemyselných odvetviach zvýšila a tým získalo aj uhoľné baníctvo na zamestnanosti. Prechodom k ďalším mesiacom sa očakávalo zásobovanie poľnohospodárskeho priemyslu uhlím na jesennú sezónu a očakávalo sa, že nastane plná prevádzka uhoľných baní.³³¹

Uhoľné banské podnikanie na Podkarpatskej Rusi nebolo však v pevných rukách. Prišli tam len podnikatelia, ktorí začali ťažbu len zo špekulatívnych dôvodov a bez vlastného prevádzkového kapitálu. V dôsledku toho sa tam uhoľné baníctvo nevyvinulo, lebo nebolo finančných prostriedkov na vybudovanie banskej prevádzky.

K 30. júnu 1937 pracovali v uhoľných baniach na Slovensku a Podkarpatskej Rusi nasledovné počty pracovníkov: Handlovské uhoľné bane zamestnávali k 30 júnu 1937 2277 robotníkov, 120 úradníkov, spolu 3397 pracovníkov, Čakanovské kamenouhoľné bane 380 robotníkov, 17 úradníkov, spolu 397 pracovníkov, firma „Svit“ v Batizovciach 12 robotníkov, Prvé Podkarpatoruské uhoľné bane vo Vyškove 7 robotníkov. V hlásení za III. štvrťrok vykazovali Handlovské uhoľné bane pokles robotníkov o 30, Čakanovské kamenouhoľné bane zvýšenie o 6, firma „Svit“ zníženie na 9 robotníkov. Vykazovalo sa po dvoch

³²⁹ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 27, č. 1 – 2, január – február 1937.

³³⁰ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 17, č. 7 – 8, júl – august 1937.

³³¹ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 17, č. 5 – 6, máj – jún 1937.

robotníkoch v uhoľných baniach Petra Bálinta v Stredných Plachtinciach a Martina Rácza v Malých Stracinách.³³² Koncom decembra pracovali v uhoľných banských závodoch v Handlovej 2435 robotníkov a 125 úradníkov, v Radzovciach 343 robotníkov a 17 robotníkov, v Batizovciach nepracoval nikto, M. Ráz zamestnával 4 robotníkov a vo Vyškove pracoval 1 robotník.³³³

V ťažbe uhlia na Slovensku sa v roku 1937 vytťažilo 847 410 t uhlia oproti 682 830 t v roku 1936. Tento vzostup zodpovedal úmernému vzrastu spotreby, čomu nasvedčovala aj to, že i dovoz uhlia v Maďarska na Slovensko za rok 1937 sa podstatne zvýšil. Na Ministerstvo verejných prác bola podaná žiadosť, aby sa mohlo slovenské uhlie vyvážať do Rakúska na základe medzinárodnej štátnej dohody. Do iných susedných štátov nebolo možné vyvážať slovenské uhlie pre vysoké dopravné náklady a tak bolo slovenské uhlie odkázané prevažne len na domácu spotrebu. V podobnom rozsahu sa zvýšila úhrnná ťažba uhlia zo všetkých revíroch ČSR.

V roku 1938 sa v slovenskom uhoľnom baníctve očakávala aspoň taká istá zamestnanosť, aká bola koncom predchádzajúceho roka. Tomu zodpovedala skutočnosť, že dobrá zamestnanosť trvala vo všetkých odvetviach priemyslu. V revíre moravsko-ostrovskom dosiahla ťažba uhlia za rok 1937 rekordnej výšky následkom dobrého odbytu za hranice. Slovenské uhlie malo len jedinú možnosť jeho vývozu do Rakúska, o ktorej sa malo medzištátne rokovať. Prevažne bolo odbytom odkázané na domáci trh. Avšak aj tam sa očakávalo, že ťažba v roku 1938 sa bude rovnať aspoň množstvu z roku 1937.

Po delimitácii územia od 10. novembra 1938 bolo 16 banských závodov na ťažbu kamenného uhlia postúpených Poľsku, ktorých priemerná ročná ťažba predstavovala 7 miliónov ton. Územne boli odčlenené aj uhoľné bane v Radzovciach, ktoré pripadli Maďarsku. Tým prišlo do úvahy zvýšenie ťažby uhlia na Slovensku. Handlovské uhoľné bane technické zariadenie závodu postupne zdokonaľovali. Spotreba uhlia si však vyžiadala, aby bol tento postup podľa daných možností vykonávaný intenzívnejšie.

Strata uhoľnej bane v Radzovciach, ktorej produkcia podľa stavu ťažby v roku 1937 predstavovala 12,5 % celoslovenskej ťažby uhlia, mala sa tak nahradiť zvýšením ťažby v Handlovej, pre ktoré boli na tomto závode prirodzené podmienky. Uhoľné bane v Radzovciach boli už aj tak pred vyčerpaním uhoľných zásob, kým v Handlovej boli dostatočné zásoby uhlia aj pri zvýšenej ťažbe. Odpadnutím určitej časti uhoľného baníctva v moravsko-ostrovskom a karvinskom obvode očakávalo sa zvýšenie dopytu po slovenskom

³³² Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 17, č. 7 – 8, 11 – 12.

³³³ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 18, č. 1 – 2, január – február 1938.

uhlí, ktoré mala dodávať Handlová, ktorá s odstúpeným územím stratila tiež niekoľko vážnych zákazníkov. V dôsledku toho bolo potrebné rozsah ťažobných úsekov v Handlovej rozšíriť a postupne zdokonaľovať technické zariadenie bane. Preto sa začali podrobnejšie výskumy handlovskej uhoľnej panvy aj medzi Prievidzou a Novákmi. Boli tiež snahy, aby sa uhlie hľadalo aj na iných miestach Slovenska, najmä v okolí Prešova a Trebišova. Podmienky pre túto činnosť mali zabezpečovať úsporné opatrenia.³³⁴

V uhoľných baniach na Slovensku sa v roku 1938 odpracovalo 820 148 zmien s priemerným počtom 2727 robotníkov. Kým v roku 1937 sa vytťažilo 847 410,5 t, v roku 1938 klesla ťažba uhlia na 804 835 t. čo bolo spôsobené tým, že pri územných zmenách stratilo Slovensko uhoľnú baňu v Radzovciach, kde už baníctvo pomaly smerovalo ku koncu a malo potrváť 4 – 6 rokov. Zostali teda iba Handlovské uhoľné bane, ktoré bili najväčším banským podnikom v uhoľnom baníctve.

Ťažba uhlia na Slovensku v období prvej republiky bola závislá v prvom rade na kartelových distribučných rozhodnutiach a v druhom rade na konkurencii veľkých kamenouhoľných revírov. Následkom toho sa nemohla výrobná kapacita slovenských uhoľných baní nikdy plne využiť. Jedna už osvedčená uhoľná baňa v Badíne musela následkom nedostatku odbytu zastaviť prevádzku (1932) a rovnako sa nekonali nové otváracie a kutacie práce ani tam, kde sa nachádzali sľubné uhoľné sloje, dovtedy nevyužité.³³⁵

Slovenské uhlie napriek tomu, že nemalo takú výhrevnosť ako kamenné uhlie, prekovávalo v období po vzniku ČSR tvrdý zápas o uplatnenie u spotrebiteľov. Od roku 1924 až do roku 1937 bola domáca spotreba uhlia len menšou polovicou uspokojená slovenským uhlím, lebo spotrebitelia dávali prednosť kvalitnejšiemu kamennému uhliu z ostravského a hornosliezského revíru. Slovenské uhoľné bane boli v dôsledku toho nútené pracovať obmedzene. Ale čas priniesol zmeny aj v tomto smere. Z odborných kruhov však prichádzali námietky, že uhlie je možné nahradiť elektrickým pohonom, ktorý je možné získať z našich vodných tokov. Naša vlastná ťažba nevykrývala ani polovicu spotreby. Tento stav zapríčinili vonkajšie činitele, ktoré nemali záujem na rozvoji ťažby uhlia na Slovensku.

Ako príklad môže slúžiť zastavenie banského uhoľného závodu v Badíne. Baníci a Banská revírna rada sa bránili tomu, aby bol závod zastavený. Avšak všetky tieto námahy boli bezvýsledné, lebo predchádzajúci vládny režim nepripustil možnosť rozvoja ani najväčšiemu uhoľnému banskému závodu v Handlovej. Taktiež všetky ďalšie pokusy otvoriť

³³⁴ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 19, č. 3 – 4, marec – apríl 1939.

³³⁵ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 20, č. 7 – 8, júl – august 1940.

nové uhoľné ložiská na Slovensku stroskotali, lebo žiadny menší podnikateľ nebol v stave uviesť do prevádzky jeden nový banský uhoľný závod, keďže mal konkurenciu v uhlí z ostravsko-karvinského revíru alebo v dovezenom uhlí z Maďarska.

Na druhom mieste bol dôležitým spotrebiteľom hnedého uhlia priemysel výroby elektrickej energie, ktorej spotreba neustále vzrastala. Postupne sa rozširovali alebo budovali v obvode hnedouhoľných baní nové kalorické veľkoelektrárne, ktoré boli schopné spotrebovať aj menej hodnotné, odpadové uhlie. Rovnako sa prispôsobili spotrebe hnedého uhlia aj iné odvetvia, ktorých podniky sa nachádzali v blízkosti hnedouhoľných revírov. Tepelná technika bola na stálom vzostupe a to nielen po stránke úspory, ale aj využitia paliva.

Napokon prichádzalo do úvahy aj využitie uhlia pri výrobe benzínu, zemných olejov a iných derivátov syntetickou cestou. Aj v tomto smere sa hnedé uhlie stávalo hodnotnou surovinou, čím si získala ďalšieho spotrebiteľa. Preto sa očakávalo splnenie predpokladov o náskoku hnedého uhlia pred uhlím kamenným.³³⁶

Uhlie potrebné k výrobe pohonnej energie pre priemyselné podniky a k potrebe železničnej prevádzky sa systematicky využívalo zo všetkých iných revírov, len nie zo Slovenska. Naše uhoľné bane, menovite v Handlovej sa nemohli rozvíjať, lebo im boli prideľované len také malé dodávky pre štátne železnice, že sa nemohli zamerať na ťažbu takých druhov uhlia, ktoré potreboval priemysel. Len veľmi ťažko sa udržiavala ťažba v Handlovej a aj to málo uhlia, ktoré sa mohlo predáť, bolo vydané na svojvôľu vtedajších vládnych činiteľov bez záujmu na rozvoji ťažby uhlia na Slovensku.

Vývoj v rokoch 1939 – 1945

Po územných zmenách, ktoré postihli Slovensko v novembri 1938 odstúpením južných oblastí pripadli k Maďarsku uhoľné bane v Radzovciach, čím stratilo Slovensko 12,5 % svojej uhoľnej produkcie podľa stavu ťažby z roku 1937.

K Maďarsku pripadli naše dva banské závody v Čakanovciach a vo Veľkej Tŕni. Kým o banskej prevádzke v Čakanovciach nemáme údaje, vo Veľkej Tŕni pracovalo v bani 250 robotníkov a mnohé továrne v zabratej časti juhovýchodného Slovenska museli odoberať pomerne nekvalitné uhlie, ktoré sa ťažko zapalovalo, bolo spekavé a takmer výhradne prachové, i keď išlo o čierne uhlie pôvodne z nášho jediného hospodársky významného ložiska kamenného uhlia.

³³⁶ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 24, č. 11 – 12, november – december 1944.

S odstúpeným územím stratili síce niekoľkých vážnych odberateľov aj handlovské uhoľné bane, ale zasa pre odtrhnutie niekoľkých uhoľných producentov v severných Čechách a v ostravsko-karvínskom revíri, požiadavky na handlovské bane sa zväčšili. Tieto zmeny však v podstate nenarušili hospodársky a sociálny beh života v baníctve.

Baňu v Malých Stracinách mal vo vojnovom období vo vlastníctve súkromný podnikateľ, ktorý zamestnával vyše 200 robotníkov a uhlie rozvážal vlastnými autami po okolí.

V tomto období prebiehali aj prípravné práce na začatie ťažby v Novákoch, ktoré sa začali v jeseni 1939 a zabezpečovala ich účastinná spoločnosť Handlovské uhoľné bane.

Vznik Slovenského štátu 14. marca 1939, ako aj iné politické zmeny s tým súvisiace, postavili aj slovenské uhoľné baníctvo pred celkom novú situáciu. Slovensko až dovtedy súčasť československého hospodárstva stalo sa osobitným hospodárskym celkom, čím pripadli slovenskému uhoľnému baníctvu nové úlohy. Straty, ktoré utrpelo slovenské baníctvo územnými zmenami, snažilo sa vyrovnať intenzívnejšou produkciou v baniach, ktoré zostali na slovenskom území, prípadne otvorením a rozširovaním nových baní.

Ťažba uhlia v Handlovej sa mala zvýšiť o 5,65 % oproti ťažbe v roku 1938. Pre spotrebu uhlia na území Slovenska vyvíjali sa koncom roku 1939 snahy o rozvoj ťažby v Handlovej tak, aby sa tento závod stal hlavnou zásobovacou základňou spotrebiteľov.

Handlová však na tak veľký rozvoj ťažby nebola celkom pripravená. Chyby sa však museli napraviť a závod sa začal postupne zveľaďovať podľa potrieb priemyslu a Slovenského štátu, ktorý mal k dispozícii ešte aj ďalšie uhoľné zdroje, ktoré boli overné. Bolo treba len pokračovať podľa vytýčeného plánu a nedostatok uhlia riešiť urýchleným tempom, lebo sa nemuselo dovážať priveľké množstvo uhlia zo zahraničia.³³⁷ Národné hospodárstvo teda malo koncom roka 1939 pred sebou veľmi dôležitý problém k riešeniu a to uvedenie ťažby uhlia do súladu so spotrebou.

Pri spotrebe uhlia na území Slovenska koncom roku 1939 sa vytvorili snahy o rozvoj ťažby v Handlovej, aby sa tak tento závod stal zásobovacou základňou. Ale aj pri jej ďalšom rozvoji, keby sa ťažba uhlia na tomto závode zvýšila ešte o polovicu, potrebovalo by Slovensko nové banské uhoľné závody, keď by aj tieto závody pracovali spočiatku s menšou výrobnou kapacitou.

Handlovské uhoľné bane sa tak intenzívnejšie začali zveľaďovať až po vzniku Slovenského štátu. Preto bolo potrebné pristúpiť k rozširovaniu dobývacích polí

³³⁷ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 19, č. 5 – 6, máj – jún 1939.

a postupnému zdokonaleniu technického zariadenia bane. Spotreba uhlia si však vyžadovala, aby sa tento postup vykonával intenzívnejšie, lebo strata uhoľných baní v Radzovciach sa mala nahradiť zväčšením ťažby v Handlovej, pre ktorú boli v tomto závode prirodzené podmienky. Kým uhoľné bane v Radzovciach boli pred vyčerpaním uhoľných zásob, v Handlovej boli dostatočné zásoby uhlia aj pri väčšej ťažbe, takže sa mohli rozšíriť aj ťažobné úseky. V tomto období sa začali otvárať nové banské polia v Handlovej, robili sa skúšky s dobývaním hrubších slojov v dvoch horizontoch na Severnej bani a začali sa podrobnejšie výskumy aj medzi Prievidzou a Novákmi.

Rozsiahlu investičnú činnosť realizoval v roku 1939 aj banský závod firmy Baťa v Obyciach, kde sa od 30. augusta 1939 začalo s dobývaním uhlia a už v nasledujúcom roku umožňovala postupné zvyšovanie ťažby zhruba na 10 000 ton. Firma Baťa vlastnila a využívala vyťažené uhlie pre svoje potreby v období rokov 1939 – 1946. S cieľom zistiť mocnosť a rozlohu slojov vykonávala firma aj prieskumné vrty. Popri ťažbe v Handlovej a Obyciach sa v polovici roku 1940 začali vykonávať prípravné práce, ktoré mali slúžiť ako základ pre vybudovanie nového banského závodu pre ťažbu uhlia.

Napriek zvyšovaniu ťažby v Handlovej, potrebovalo Slovensko nové uhoľné banské závody. V záujme národného hospodárstva boli preto snahy uhoľné banské podnikanie podporovať. V severnej časti Oravy, prevažne v miestach, ktoré sa vrátili z bývalého poľského územia Slovensku, boli sľubné výskyt uhlia. Ďalej to bol Badín, kde sa uvažovalo s obnovením dobývania, Čelovce pri Prešove, Ľubietová, Opatovce a iné miesta najmä v okolí Prešova a Trebišova, kde prebiehali kutacie práce. Podnikatelia sa hlásili a vo všeobecnom záujme sa očakávalo, že hospodárski činitelia odstránia rôzne prekážky, aby Slovensko mohlo napredovať v sebestačnosti uhlia tak, ako to vyžadovalo jeho hospodárstvo.

Pred národným hospodárstvom teda stála vážna úloha zvýšiť ťažbu uhlia, pretože vlastná ťažba uhoľných baní na Slovensku nepokrývala ani polovicu spotreby, čo bolo zapríčinené čiastočne aj tým, že vládnuce kruhy za prvej republiky nemali záujem na rozvoji ťažby uhlia na Slovensku. Stroskotali aj všetky pokusy otvoriť nové uhoľné ložiská na Slovensku, lebo menší podnikatelia neboli v stave uviesť do prevádzky väčší banský uhoľný závod, keďže mali konkurenciu v ostravsko-karvinskom uhľí, ako aj v uhľí, ktoré sa dovážalo z Maďarska.

Rozšírenie ťažby v Handlovej si vyžadovalo značné investície do prípravných a sledných prác, ale ťažbu nebolo možné zvýšiť tak, ako si to vyžadovala spotreba. Preto sa intenzívne budoval nový závod v Novákoch, od ktorého sa očakával prínos pre uhoľné baníctvo. Technické zdokonaľovanie si tiež vyžadovali uhoľné bane firmy Baťa v Obyciach,

ktoré zvýšili ťažbu zhruba o 10 tisíc ton a za účelom zistenia mocnosti a rozlohy uhoľného sloju vykonávali prieskumné vrtné práce.

V investičných prácach sa najintenzívnejšie pokračovalo v Novákoch. Kutacie práce, ktoré zabezpečovala účastinná spoločnosť Handlovské uhoľné bane, sa tam začali v apríli 1940 a koncom prvého polroka bolo v Novákoch zamestnaných vyše 50 robotníkov. Začalo sa s razením prvej ťažnej úpadnice, pomenovanej neskôr na baňu Adolf. Prvý vozík nováckeho uhlia vytťažili 14. júna 1940 a v jeseni 1941 sa dostalo na trh prvé uhlie. Za roky 1940 – 1944 sa v nováckom ložisku vytťažilo 100 510 ton uhlia a vyrazilo sa 1847 m banských chodieb. Najväčší počet pracovníkov sa dosiahol v roku 1944, kedy novácke bane zamestnávali 355 robotníkov. Postupne sa tu vybudovalo nové stredisko pre ťažbu uhlia vo veľkom rozsahu a popri Handlovej a Obyciach to bol ďalší banský závod, ktorý zásoboval uhlím slovenské národné hospodárstvo.

Očakávalo sa, že ak by sa splnili všetky predpoklady, že uhoľné ložiská handlovského revíru pokračujú na Nováky, o čom nebolo treba pochybovať, malo sa tam vybudovať nové miesto pre ťažbu uhlia vo veľkom rozsahu. Plánovaná výstavba podniku bola veľmi rozsiahla, pričom projektovaná ťažba predstavovala 1 750 000 ton uhlia ročne.

Podľa štatistického výkazu banskej výroby za rok 1939 na Slovensku sa predávalo uhlie z kutacích prác alebo vytťažené v banských závodoch. Závody v Dolnom Štefanove na Orave a v Malých Stracinách produkovali netriedené uhlie. Obyce dodávali na trh triedené uhlie a Handlová vyrábala triedené prané uhlie. Ťažba uhlia v Handlovej sa síce v prvom polroku 1939 oproti druhému polroku 1938 znížila o 3997,2 t, ale tento pokles mal skôr technický charakter. V značnom rozsahu sa vykonávali prípravné práce pre zvýšenie ťažby. Celkove sa v roku 1939 vytťažilo v Handlovej 776 270 t, v Obyciach 215,9 t, P. Bálint v Stredných Plachtinciach 8 t a M. Rác v Malých Stracinách 8 t uhlia. Spolu sa vytťažilo na Slovensku 778 518,3 t uhlia.³³⁸

K 31. decembru 1939 bolo zamestnaných v Handlovských uhoľných baniach 2741 robotníkov a 151 úradníkov a zriadencov, vo firme Baťa a spol. v Obyciach 55 robotníkov a 5 úradníkov a zriadencov.

Uhlie malo výborný odbyt a Handlovské uhoľné bane sa stali najväčším dodávateľom uhlia na domáci trh a vôbec nestačili pokryť všetky požiadavky.

³³⁸ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 20, č. 5 – 6, máj – jún 1940.

Vývoz uhlia zo Slovenska v tomto období bol do Protektorátu Čechy a Morava a do Podkarpatskej Rusi. Podľa vývozných štatistík do protektorátu bolo vyvezené v marci 80 t uhlia, v apríli 995 t, v máji 1958 t, v júni 1303 t a v októbri 75 t uhlia.

V tejto súvislosti je treba uviesť, že od 18. septembra 1939 bola uplatnená tzv. sanačná dávka z uhlia dovážaného z protektorátu, Nemecka a Poľska. Kto dovážal uhlie z týchto krajín na Slovensko, musel platiť poplatok, ktorý železnice ako dopravca uhlia odvádzali Revírnej bratskej pokladnici v Bratislave.

Podnik Handlovské uhoľné bane prežíval v roku 1939 výrobnú a odbytovú konjunktúru. Časť zo zisku sa venoval do ďalšej racionalizácie a mechanizácie prevádzok. Ostatné poskrýval do rôznych bilančných položiek alebo boli vyjadrené v ziskoch iných koncernových podnikov Živnobanky. Bane dodávali týmto podnikom uhlie i elektrický prúd za nižšie ceny ako ostatným odberateľom. Tak sa stalo, že vlastný banský podnik nevykazoval zisk, ale za rok 1939 vykázal dokonca stratu.

V banských oprávneniach nebol veľký pohyb. Banské údely boli vydané v Handlovej pre ďalší postup dobývacích prác a v Novákoch pre zakladanie nového závodu. V závode v Handlovej sa uviedol do prevádzky moderný triedič uhlia a po takmer jednoročnej skúšobnej prevádzke sa v roku 1940 starý triedič odstaviť a pri novom už nemuseli byť zamestnaní všetci robotníci.

V roku 1940 sa v Handlovej za prvý polrok vyťažilo následkom neobyčajne ťažkých pomerov oproti I. polroku predchádzajúceho roku o 5 223,1 menej. Zníženie ťažby možno považovať za prechodný jav tým viac, lebo otvorením bane v Novákoch sa počítalo s podstatným zvýšením celkovej ťažby.

Banský závod firmy Baťa, úč. spol. v Obziciach vykázal v I. polroku 1940 oproti I. polroku predchádzajúceho roku zvýšenie ťažby o 188,12 t, t. j. o 90 %. Tento závod robil v roku 1939 rozsiahlu investičnú činnosť, ktorá mu v roku 1940 umožňovala postupné zvyšovanie ťažby. Odbytové pomery boli pre ťažbu slovenských uhoľných baní veľmi priaznivé, takže tieto len s veľkou námahou stačili pokryť dopyt.³³⁹

Najväčší banský uhoľný závod na Slovensku v Handlovej nebol na konjunktúru, ktorá nastala, pripravený, lebo až do roku 1938 zápasil s nedostatkom odbytu. Rozšírenie ťažby si vyžadovalo investície do prípravných a sledných prác, ktoré sa v rokoch 1940 – 1941 vykonávali. V tom čase sa ešte prejavili mimoriadne ťažké prevádzkové podmienky

³³⁹ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 20, č. 9 – 10, september – október 1940.

v niektorých banských dielach závodu, ktoré čiastočne znižovali celkový výkon, vypočítaný na 1 baníka. Z toho dôvodu nebolo možné zvýšiť ťažbu tak, ako si to vyžadovala spotreba.

Uholné bane firmy Baťa a spol. v Obyciach zvýšili ťažbu zhruba o 10 000 ton, ako sa očakávalo. Tento závod si ešte stále vyžadoval technické zdokonalenie, k čomu bolo treba nielen finančné prostriedky a čas. Vykonávali sa tam prieskumné vrtné práce, za účelom zistenia mocnosti a rozlohy sloje.³⁴⁰

K 31. decembru 1940 bolo zamestnaných v Handlovej a Novákoch 2963 robotníkov a 176 úradníkov a zriadencov. Firma Baťa, úč. spol. v Obyciach zamestnávala 106 robotníkov a 8 úradníkov a zriadencov. Celková ťažba uhlia na Slovensku činila 805 312 t, čo bolo o 3,44 % viac ako v roku 1939.

V roku 1941 vykazovala ťažba uhlia síce len pozvoľný vzostup, ale okolnosti, ktoré sa prejavovali dokazovali, že aj toto naše dôležité banícke odvetvie prichádzalo plánovito na cestu svojho rozvoja. V Handlovej však došlo v roku 1941 oproti predchádzajúcemu roku k zníženiu ťažby uhlia a celkove sa vyťažilo 789 468 t uhlia. Zníženie však spôsobila okrem prívahu vody aj fluktuácia, práceneschopnosť. Celkom sa na Slovensku vyťažilo 816 309,4 t. Oproti roku 1938 sa zvýšila ťažba uhlia na Slovensku o 7 161,1 t. To bol najlepší dôkaz o správnosti vývoja uhoľného baníctva na Slovensku.³⁴¹

Fluktuáciu robotníkov, najmä v Handlovej a nedostatok baníkov spôsobil aj odchod veľkého počtu týchto robotníkov do zahraničia a tiež na stavbu železníc, priehrad, ciest a pod. Z toho dôvodu nebolo možné zvýšiť ťažbu tak, ako si to vyžadovala spotreba. Preto sa aj v Novákoch intenzívne budoval nový banský závod, od ktorého sa očakával značný prínos pre uhoľné baníctvo. Prvé novácke uhlie sa dostalo v jeseni 1941 na trh.³⁴² Aj uhoľné bane firmy Baťa, ktoré zvýšili ťažbu zhruba o 10 000 t si ešte stále vyžadovali technické zdokonaľovanie, k čomu bolo treba nielen finančné prostriedky, ale aj čas. Robili sa tu aj prieskumné vrty za účelom zistenia mocnosti a rozlohy stroja.

Ťažba uhlia sama o sebe nestačila na to, aby sa budovali nové kalorické centrály pre výrobu elektrickej energie, takže kalorické elektrárne mohli byť len pomocníkmi hydrocentrál. V tomto smere bola výroba elektrickej energie dokonale zabezpečená kalorickou centrálou v Handlovej. Uvažovalo sa však aj o možnosti, aby sa aj v badínskom

³⁴⁰ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 21, č. 5 – 6, máj – jún 1941.

³⁴¹ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 22, č. 7, júl 1942.

³⁴² Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 23, č. 11 – 12, november – december 1943.

obvode alebo na východnom Slovensku vybudovali ďalšie kalorické centrály, ktoré by v prípade potreby pomáhali hydrocentrálam pri výrobe elektrickej energie.³⁴³

Uvedomujúc si národohospodársku dôležitosť výskytu uhlia v badínskej uhoľnej panve začali Handlovské uhoľné bane, úč. spol. podrobný geologický prieskum celej panvy, ktorý ukončili v roku 1943 a potom v roku 1947 aj vrtný prieskum. Až výsledky týchto geologických prác však upozornili na nepriaznivé podmienky pre dobývanie a to na zlú kvalitu uhlia, hĺbku uloženia slojov a na prítomnosť veľkého množstva spodnej spodne a termálnej vody

Ťažba uhlia v Handlovej v roku 1942 sa pohybovala na úrovni roku 1941. V investičných prácach sa pokračovalo v priebehu roku a to na závode v Handlovej, ako aj v Novákoch. Ťažba uhlia na Slovensku sama o sebe nestačila, aby sa budovali nové kalorické centrály pre výrobu elektrickej energie. Naše kalorické centrály mohli byť len pomocníkom hydrocentrál. V prípade porúch na hydrocentrálach alebo nižšieho stavu vôd, ako aj tuhých mrazivých období musela doplňovať elektrickú energiu kalorická centrála. V tomto smere bola spotreba elektrickej energie zabezpečená práve kalorickou centrálou v Handlovej.³⁴⁴

Po vypuknutí II. svetovej vojny i slovenské uhoľné bane prežívali konjunktúru, pretože uhlie sa stalo strategickou surovinou. Ťažba uhlia v handlovských baniach v období rokov 1939 – 1943 stúpala až na $\frac{3}{4}$ milióna ton ročne. Aj naďalej sa v týchto baniach venovala pozornosť otváracím a prípravným prácam, investičnej výstavbe a rozvoju techniky či už v Handlovej, ako aj v Novákoch. V prvom polroku 1943 zamestnávali Handlovské uhoľné bane, úč. spol. 2673 robotníkov a 202 zriadencov, baňa v Obyciach 124 robotníkov a 9 zriadencov a baňa v Novákoch 270 robotníkov a 14 zriadencov.³⁴⁵ Ťažba uhlia v roku 1943 bola 774 175 t.

Celkovú situáciu v ťažbe uhlia na Slovensku v období II. svetovej vojny možno charakterizovať poklesom ťažby. Z vyťaženého množstva v roku 1944 poklesla ťažba až o 55,1 %, čo bola úroveň, akú dosahovalo uhoľné baníctvo na Slovensku tesne po I. svetovej vojne.³⁴⁶

Vysoká ťažba uhlia a rabovanie uhoľných ložísk mali však za následok, že sa nevenovala pozornosť príprave a otváрке nových uhoľných polí a príprave nových pracovísk. Ťažba bola realizovaná z pripravených polí hlavne na základe zvýšeného stavu pracovníkov.

³⁴³ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 22, č. 9 – 10, september – október 1942.

³⁴⁴ Tamtiež.

³⁴⁵ Vestník Banskej revírnej rady pre Slovensko v Bratislave, roč. 23, č. 9 – 10, september – október 1943.

³⁴⁶ HERČKO, I. 1983: Uhoľné bane na Slovensku medzi vojnami. In Technické noviny, roč. 31, č. 30, s. 2.

Pritom sa zabúdalo na zásady technologických postupov a na bezpečnosť prevádzok. Množstvo úrazov v baniach svedčilo o zanedbávaní zásad bezpečnosti na úkor vysokej ťažby.

V poslednom období vojny sa tu doslova rabovalo. Dôsledky tohto „hospodárenia“ sa negatívne prejavovali i dlhé roky po oslobodení, pretože neboli pripravené porubové plochy.

Počiatky uhoľného práva na Slovensku

V Rakúsko-Uhorskej monarchii uhlie dlho nepatrilo medzi vyhradené nerasty. Napriek tomu, že bolo vo viacerých krajinách monarchie známe už od stredoveku, nemalo praktický význam a preto sa pre jeho využívanie nevydávali žiadne právne predpisy. Pri prvých pokusoch o využitie ložísk minerálneho uhlia sa postupovalo podľa právnych predpisov a administratívnych zvyklostí, zaužívaných v baníctve na vyhradené nerasty. Dovtedajšia prax však tomu protirečila. Na druhej strane zavážilo hľadisko, že z toho môže mať úžitok aj erár i podnikatelia.

Toto hľadisko sa odzrkadlilo aj v nariadení Dvorskej komory vo Viedni z 1. augusta 1772, ktorým banským vrchnostiam v Uhorsku oznámila, že na minerálne uhlie sa nemá dávať *mutung*, t. j. povolenie k ťažbe a že podľa Maxmilánovho banského poriadku sa to malo robiť len na vyhradené nerasty. Proti tomuto nariadeniu sa v roku 1782 ohradil Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici a predložil dotaz, kto by mal dávať súhlas k ťažbe. Podľa jeho názoru to mali robiť banské sudy, ktoré boli oprávnené vydávať súhlas na ťažbu ušľachtilých kovov a mali by teda mať také právo aj pri udeľovaní práva na ťažbu uhlia.

Dvorská komora vo Viedni bola donútená ustúpiť a následne 2. apríla 1782 vydala rozhodnutie, podľa ktorého sa pri vydávaní údelov na ťažbu uhlia malo postupovať tak, ako pri ostatných nerastoch. Súhlas k ťažbe uhlia mali udeľovať banské sudy. Súčasne zrušila nariadenie z 1. augusta 1772 a žiadala oznámiť to banským súdom.

Zmenu v uhorských právnych predpisoch spôsobilo objavenie ložiska uhlia pri Obyciach a Jedľových Kostolanoch. Záujem eráru o toto uhlie vyvolal rokovania na najvyššej úrovni, do ktorých sa zapojila aj Dvorská komora vo Viedni a Uhorská a Sedmohradská kancelária.

Následne Dvorská komora vydala 20. júna 1788 dekrét, podľa ktorého ložiská uhlia, ktoré sa v budúcnosti v Uhorsku a Sedmohradsku objavia, mali byť úplne vyňaté spod udeľovania súhlasu banskými súdmi k ich dobývaniu a mali sa ponechať k dispozícii majiteľom pozemkov, ktorí mohli s nimi ľubovoľne nakladať. Nový dekrét bol výhodný pre uhorskú šľachtu, ktorá vlastnila väčšinu pôdy, ale na rozvoj priemyslu mal najmä na

Slovensku negatívne dôsledky. Spôsobil nielen technologické zaostávanie hutníctva a železiarstva, ale mal vplyv aj na celkový úpadok týchto priemyselných odvetví.

Meniace sa ekonomické a spoločenské podmienky si stále viac vynucovali reformu právnych noriem a medzi nimi aj reformu banského práva. Maxmiliánov banský poriadok, ktorý platil v Uhorsku od roku 1750, bol už zastaralý. Preto sa začal pripravovať nový banský zákon, ktorého osnova bola vypracovaná už v rokoch 1843 – 1844. Vplyv šľachty na vládne pomery v Uhorsku sa odzrkadlil aj návrhu nového uhorského zákona. Uhlie bolo v ňom vyhlásené za súčasť pozemku a dispozičné právo nad ním mal mať zemepán. Takýto právny stav však platil len do vydania Všeobecného banského zákona v roku 1854, podľa ktorého bolo uhlie opäť vyhlásené za vyhradený nerast. To znamená, že uhoľné ložiská boli majetkom štátu, ktorý prepožičiaval podnikateľom kutacie právo, resp. banské údely. Takýto stav bol platný takmer vo všetkých štátoch strednej Európy. Na Slovensku však platilo civilné právo, ktoré tento stav pozmeňovalo.

Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní v roku 1867 platila táto právna úprava s určitými zmenami (s tzv. zvykovým právom). Štátnym monopolom sa stala ťažba drahých kovov a soli. Vlastníctvo a právo ťažby tzv. vyhradených nerastov bolo oddelené od vlastníctva pozemkov. Údelom sa nadobúdalo vlastnícke právo na banské diela, budovať potrebné zariadenia a ich používanie. Na osobitné povolenie bolo viazané nakladanie kutiara s vyhradenými nerastami, vyťaženie pri vyhľadávacích prácach.

Za vyhradené nerasty podľa všeobecného banského zákona sa považovali drahé kovy, síra, kamenec, soľ, cementačné vody, grafit, čierne a hnedé uhlie. K vyhradeným nerastom v Uhorsku ďalej patrila troska na základe obsahu železa a bauxit. Kamenné uhlie bolo zvlášť kvalifikovaným vyhradeným minerálom. Za vyhradené nerasty neboli považované magnezit, azbest a živice.

Všeobecný banský zákon z roku 1854 platil v Uhorsku len od 1. novembra 1859 do 23. júla 1861. Uhorská vládnúca trieda však nebola ochotná akceptovať zákony vydané za absolutistického režimu a nezmierila sa ani so zaradením uhlia medzi vyhradené nerasty. Na území Uhorska sa uhlie považovalo za vyhradený nerast len od 1. novembra 1859.

Na základe cisárskeho patentu z 10. októbra 1860, ktorý znamenal zmiernenie absolutistických tendencií a začal počiatky obnovy právnych pomerov spreď roku 1860. V Uhorsku pôsobila judexkuriálna konferencia, ktorá vydala v roku 1861 tzv. dočasné zákonné pravidlá, vyhlásené 23. júla 1861. V siedmej časti týchto pravidiel, odst. I. §§ 284 a 285 bol Všeobecný banský zákon v prípade uhlia od základov zmenený. Uhlie sa opäť vyhlásilo za majetok vlastníka pozemku. Záujemca o ťažbu uhlia musel preto majiteľovi

pozemku platiť poplatok (*terrarium*). Bol to obyčajne poplatok za tonu vytŕaženého uhlia alebo paušálny poplatok.

Bez súhlasu majiteľa pozemku banská vrchnosť nesmela nikomu udeliť nielen kutacie povolenie, ale ani prepôžičku banskej miery, či banského poľa. Všeobecný banský zákon v takomto znení otvoril cestu k dobývaniu uhoľných ložísk najmä v takých prípadoch, keď sa nachádzali na pozemkoch zemepánov, ktorí nemali osobný záujem o ťažbu uhlia. Svedčia o tom pokusy dobývania uhoľných ložísk, ktoré prebiehali v druhej polovici 19. storočia.

Tu sa však objavovali ťažkosti, ktoré boli obchodne pochopiteľné. Napr. ten podnikateľ, ktorý mienil otvoriť baňu mal na jej povrchu 50 až 60 majiteľov pozemkov dohodol sa na výške terraria napr. so všetkými, až na jedného. V tomto prípade nemohol zahájiť prácu, pokiaľ sa aj s tým posledným majiteľom pozemku nedohodol. Takto však dochádzalo aj k takým prípadom, že „podnikateľské ťahačky“ o „terrarium“ podnikateľa omrzeli a mnohé sľubné začiatky skončili bezvýsledne.³⁴⁷

Vzhľadom k tomu, že po vzniku ČSR malo uhlie pre verejný život a prospech štátu nesporne veľký význam, v jeho záujme bolo treba, aby sa vyhľadávanie a dobývanie uhoľných ložísk vykonávalo v čo najväčšej miere. To však bolo možné len vtedy, keď by nebolo banské podnikanie na uhlie obmedzené vlastníctvom pozemku a závislé od vôle majiteľa pozemku, ale aby podľa banského zákona voľne podliehalo dozoru štátu.

Ako sme už uviedli, podľa uznesenia kuriálnej konferencie z 21. júna 1861 nebolo uhlie vyhradeným nerastom. Dobývanie uhlia bolo obmedzené na základe § 284 a § 285 Všeobecného banského zákona, niekoľkokrát predĺžené a nakoniec zákonom z 30. marca 1869 upravené, podľa ktorého ten, kto chcel dobývať uhlie, musel sa preukázať písomným povolením majiteľa pozemku. Preto Vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti podal 26. októbra 1922 Ministerstvu verejných prác návrh, aby bolo uznesenie kuriálnej konferencie zrušené a uhlie znovu prehlásené za vyhradený nerast. Aby majitelia pozemku alebo získaného oprávnenia k ťažbe mohli ešte uplatniť uznesenie kuriálnej komisie, hlavný banský komisár odporúčal poskytnúť im ešte primeranú lehotu s tým, že dátum účinnosti tohto zákona by sa stanovil na neskoršiu dobu.³⁴⁸

Kým pred I. svetovou vojnou sa platilo tzv. terrarium 3 – 5 hal za 1 q vytŕaženého uhlia, na dobu kutacích prác a otvárkych ložísk sa s ohľadom na platenie terraria odporúčalo oslobodenie podnikateľa od tohto poplatku až dovtedy, kým sa mu neudelia banské miery

³⁴⁷ Vestník Banskej revírnej rady v Bratislave, roč. 19, č. 11 – 12, november – december, 1939.

³⁴⁸ VKB, i. č. 142, č. sp. 161922 z 21. 1. 1922.

a započne sa riadna práca. Odporúčalo sa to z dôvodu, že ložiská uhlia ešte nie sú známe a vysoké terragium by sa mohlo stať prekážkou ďalších kutacích prác.

Zmluvy na prenájom práva na dobývanie a zúžitkovanie uhlia medzi majiteľmi pozemkov a podnikateľmi

Tieto právne dokumenty predstavíme na konkrétnej ukážke obsahu zmluvy, ktorú uzatvorilo Štátne banské riaditeľstvo v Kremnici v roku 1923 s mestom Turčiansky Sv. Martin a obcami v jeho obvode ohľadne získania kutacieho práva, otvorenia baní, práva na dobývanie a zúžitkovanie uhlia na ich pozemkoch.

Zmluva uzavretá (dátum) z jednej strany medzi obcou, resp. medzi jednotlivými majiteľmi pozemkov ako prenajímateľmi, z druhej strany medzi československým štátom, resp. Ministerstvom verejných prác, Ústrednou správou štátnych banských a hutníckych závodov v Prahe ako prenájomcom práva na dobývanie uhlia, otvorenia baní a dobývania uhlia za nasledujúcich podmienok:

- 1) Obec resp. nižšie podpísaní majitelia pozemkov prenechávajú Ministerstvu verejných prác, Ústrednej správe štátnych banských a hutníckych závodov, ako majiteľom pozemkov im prislúchajúce právo na kutanie uhlia, právo na otvorenie baní a právo dobývania a zúžitkovania uhlia na všetkých pozemkoch, resp. pod všetkými, ktoré sú v chotári politickej obce Turčiansky Sv. Martin ich vlastníctvom, ktoré sú na ich meno v ktorejkoľvek pozemkovej knihe zapísané, ako aj na tých pozemkoch, resp. pod tými pozemkami, ktoré pri zakladaní pozemkových kníh len omylom boli zapísané na meno politickej obce ako morálneho telesa, ktoré im však ako jednotlivcom alebo bývalým urbarialistom patria.
- 2) Ako prenájomné za prenechanie horeuvedených práv stanoví sa vzájomnou dohodou 0,3% (slovom tri desatiny percenta) z ceny vyrobeného a odpredaného uhlia v obvode veľkej obce Turčiansky Sv. Martin. Pritom sa vyslovene poznamenáva, že do vyrobeného a predaného uhlia sa nezapočíta uhlie potrebné k prevádzke v uhoľnej panve sa nachádzajúcich štátnych banských závodov a kutacích prác (napr. uhlie pre parné stroje, na vykurovanie závodných miestností atď.); taktiež sa nezapočíta do horeuvedeného množstva ani to uhlie, ktoré bude poskytované zariadencom a zamestnancom banského závodu buď bezplatne alebo za zníženú cenu. Okrem uvedeného poplatku je prenájomca povinný z uhlia vyťaženého v obvode veľkej obce Turčiansky Sv. Martin jednotlivým majiteľom pozemkov nachádzajúcim sa vo veľkej obci Turčiansky Sv. Martin v režijnej

cene prenechať toľko q uhlia ročne, koľko jutier obsahuje majetok toho, ktorého majiteľa pozemkov, t. j. za každé jedno jutro 1 q uhlia ročne a okrem toho pre obecný úrad, prípadne obecnú nemocnicu, sirotinec, opatrovňu, chudobinec a pre miestne školy, pokiaľ sú vydržiavané obcou alebo pokiaľ ich obec musí zásobovať palivom, celkom 800 q. Tento nárok prenajímateľov, resp. táto povinnosť prenájomcu uhoľného práva k prenechaniu uhlia v režijnej cene vstúpi však do platnosti len vtedy, keď sa banská prevádzka rozvinie až do tej miery, že sa už začal odpredaj uhlia, vyťaženého v chotári veľkej obce Turčiansky Sv. Martin. Od tej časti roku, kedy sa odpredaj začal, prípadne jednotlivým majiteľom pozemkov pomerná časť z ročného množstva režijného uhlia pre obecný úrad, prípadne pre obcou vydržiavané inštitúcie, ktoré im podľa tejto zmluvy prináleží. Z tohto uhlia však prenájomca uvedený poplatok 0,3 % z ceny vyťaženého uhlia neplatí.

- 3) Prenajímcovia výslovne a bez výhrady súhlasia s tým, aby im ako majiteľom pozemkov prislúchajúce právo na kutanie uhlia, otváranie baní a dobývania uhlia bez ich každého ďalšieho vypočutia v pozemkovej knihe na strane B boli vtelené v prospech prenájomcu a to na jeho náklady a síce pod pozemkami uvedenými vo svätoturčianskej pozemkovej knihe v pozemkoknižných protokoloch č..... pod pozemkoknižnými číslami Prenajímatelia súčasne súhlasia s tým, aby si prenájomca mohol dať v pozemkovej knihe bez ich každého ďalšieho vypočutia zapísať horeuvedené práva i na tie pozemky nachádzajúce sa v obvode obce, ktoré v tomto bode omylom neboli uvedené, ktoré však sú vlastníctvom prenajímateľov. Taktiež súhlasia a prenájomcu splnomocňujú k tomu, aby v pozemkovej knihe na strane B prípadne už vtelené podobné práva, ktoré buď vypršaním zmluvy alebo z iného dôvodu stratili platnosť, doposiaľ však z pozemkovej knihy neboli vytreté. Mohol z nej dať vymazať na svoje náklady z tým účelom, aby touto zmluvou získané práva mohol zapísať. Prenajímatelia sa súčasne zaväzujú, že k takémuto prípadne potrebnému vymazaniu potrebné a vo vlastníctve sa nachádzajúce listiny bezplatne a oproti vráteniu dajú prenájomcovi k dispozícii.
- 4) Prenajímatelia výslovne a bez výhrady súhlasia s tým, aby si prenájomca na základe tejto zmluvy mohol bez každého ich ďalšieho vypočutia v obvode ich pozemkov vyžiadať a zabezpečiť u príslušného banského úradu banské miery v neobmedzenom počte.
- 5) Prenajímatelia sa zaväzujú, že dajú do prenájmu alebo odpredajú prenájomcovi v potrebnom rozsahu pozemky s výnimkou intravilánov a domových záhrad potrebné ku kutacím prácam, k otváрке ložiska a budovaniu šachiet prípadne štôlní, ako aj na pomocné závodné zariadenia a dopravné objekty. Pri prenájme týchto pozemkov ustália sa nájomná cena za tento pozemok po obojstrannej dohode majiteľov pozemku a prenájomcu podľa

miestnych pomerov, pri kúpe kúpna cena taktiež po vzájomnej dohode obidvoch zainteresovaných strán podľa miestnych cien v dobe kúpy a podľa kvality pozemkov. V prípade, že by sa prenajímatelia, prípadne niektorý z nich s prenájomcom ohľadne podmienok prenájmu alebo kúpy k banským prácam, resp. k prevádzke potrebného pozemku nedohodli, vykoná sa kúpa pozemkov cestou riadneho vyvlastnenia. Prenájomný, resp. kúpny obnos je splatný po obojstrannom podpísaní dotyčnej kúpnej zmluvy a pred prevzatím pozemku do používania.

- 6) Prenájomca ručí za všetky škody, ktoré by kutacími prácami, ako aj banskou prevádzkou akýmkoľvek spôsobom vznikli na pozemkoch prenajímateľov. V prípade nedohodnutia sa na výške odškodného, ako aj jeho výšky rozhoduje o tom Okresný súd v Turčianskom Sv. Martine. Prenájomca sa tiež zaväzoval, že pri kutacích prácach, resp. pri banskej prevádzke bude v prvom rade a za rovnakých podmienok zamestnávať miestne pracovné sily a povozy za vopred dojednané poplatky alebo mzdy podľa miestnych pomerov. Ak nedôjde k dohode, môže prenájomca zadať práce a povozy komukoľvek. Toto ustanovenie sa vzťahovalo však len na pomocné práce, nevyžadujúce zvláštnu zbehlosť alebo kvalifikáciu pracovnej sily. Ak by prenájomca zadal nejaké práce, ako stavby, atď. podnikateľom, je povinný podnikateľom, ktorí budú dotyčné práce vykonávať, zmluvne zaviazat' k tomu, aby podľa vyššie uvedených podmienok zamestnávali pri týchto im zadaných prácach v prvom rade za rovnakých podmienok miestne pracovné sily a povozy. Prenájomca sa tiež zaväzuje, že v prípade zanechania baníctva v chotári veľkej obce Turčiansky Sv. Martin ním vyhlbené šachty na vlastné náklady dá zasypať alebo v zmysle zákona zaistiť.
- 7) Prenájomca je povinný prispievať k udržiavaniu všetkých obecných ciest, ktoré bude využívať za účelom banskej prevádzky. Oproti tomu prenajímatelia nemôžu zakázať, aby prenájomca nemohol podľa potreby používať obecné cesty, tvoriace ich vlastníctvo. Výška príspevkov sa z prípadu na prípad stanoví vzájomnou dohodou. Ak by k dohode nedošlo, ustáli ju Okresný úrad v Turčianskom Sv. Martine.
- 8) Nové cesty, ktoré by boli potrebné pre banskú prevádzku si prenájomca vybuduje sám a bude ju udržiavať na vlastné náklady.
- 9) Prenájomca je povinný trpieť, aby ním novovybudované cesty mohli byť bezplatne využívané obcou bez každého osobitného príspevku obce, ako aj jej obyvateľov. Po uplynutí zmluvnej doby, resp. v prípade zaniknutia tejto zmluvy, prejdú tieto cesty do majetku obce bez akejkol'vek náhrady.

- 10) Vyúčtovanie v bode 2 uvedeného poplatku bude sa vykonávať každoročne a príslušný obnos bude v priebehu dvoch mesiacov po zostavení ročnej súvahy zaplatený do rúk obecného pokladníka. Rozdelenie tohto obnosu medzi majiteľmi pozemkov bude vykonávať obec podľa zásad, na ktorých sa sama dohodne. Podľa rovnakých zásad bude participovať na tomto poplatku i prenájomca v tom prípade, ak následkom zakúpenia pozemkov v obci sa tento stal spolumajiteľom. Za účelom kontroly, či prenájomca stanovený poplatok správne odvádza, má osoba poverená majiteľmi pozemkov právo nahliadnuť do tých záznamov a kníh prenájomcu, v ktorých je ťažba a množstvo odpredaného uhlia vedená v evidencii.
- 11) Ohľadne prípadných školských a cirkevných pozemkov, pretože je k týmto potrebné schválenie vrchnosti, budú podľa podmienok tejto zmluvy uzavreté osobitné zmluvy.
- 12) V prípade predaja prenájomcom zakúpených pozemkov majú za rovnakých podmienok prednostné právo na kúpu tí, od ktorých dotyčné pozemky prenájomca kúpil.
- 13) Táto zmluva zaväzovala nielen zmluvné stránky, ale aj ich prípadných právnych nástupcov.
- 14) Táto zmluva nadobúda platnosť zo strany prenajímateľov dňom jej podpísania, zo strany maloletých majiteľov pozemkov po jej schválení príslušnou sirotskou vrchnosťou, zo strany politickej obce po jej potvrdení príslušnou vrchnosťou, zo strany prenájomcu však len vtedy, keď bude schválená Ministerstvom verejných prác, Ústrednou správou štátnych bankých a hutníckych závodov v Prahe.
- 15) Táto zmluva je platná od dňa jej podpisu obidvomi zmluvnými stranami. Prenájomca môže túto zmluvu vypovedať bez akéhokoľvek odôvodnenia v polročnej výpovednej lehote kedykoľvek, prenajímatelia však tiež pri dodržaní polročnej výpovednej lehoty len vtedy, ak by prenájomca z akýchkoľvek príčin, vyjmúc vis major, navykonával ani na jednom mieste celého uhoľného terénu v obvode všetkých spolu súvisiacich obcí, s ktorými má zmluvami zaistené uhoľné právo, t. j. právo na kutanie uhlia, právo na otváranie baní a právo na dobývanie a zúžitkovanie uhlia, po päť za sebou idúcich rokov riadne ani banskú prevádzku ani kutacie práce alebo keby kutacie práce alebo dobývanie uhlia v dotyčnom teréne vôbec definitívne zastavil a ďalej vykonávať vôbec nehodlal.
- 16) V prípade vypovedania zmluvy je prenájomca povinný ním zapísané práva v pozemkovej knihe podľa bodu 3 tejto zmluvy dať na svoje náklady vymazať.
- 17) Všetky náklady súvisiace s uzavretím tejto zmluvy, ako sú kolky a prípadne iné poplatky, znáša prenájomca.

18) V prípade sporných záležitostí vyplývajúcich z tejto zmluvy ustanovuje sa kompetencia príslušného súdu, nachádzajúceho sa v sídle generálneho finančného riaditeľstva pre Slovensko.

19) Táto zmluva bola vystavená v dvoch exemplároch, z ktorých jeden exemplár obdrží prenajíomca, druhý obec ako zástupca prenajímateľov.

Táto zmluva bola v praxi zmluvným stránkam prečítaná, vysvetlená, následne obidvomi stranami odsúhlasená a podpísaná.

Žiadosti na vydanie kutacích a dobývacích povolení

O tom, aké podmienky musel spĺňať súkromný žiadateľ o kutacie a dobývacie povolenie uvidíme na príklade referenta Štátnej obvodovej úradovne pre pozemkovú reformu u Revírneho banského úradu v Banskej Bystrici k žiadosti malostracinského obyvateľa Martina Rácza o povolenie na kutanie uhlia v lokalite Do Vstupného v katastrálnom území Malých Stracín.³⁴⁹

Žiadateľ dostal nasledovnú úpravu:

Akékoľvek právo na kutanie uhlia, ktoré by vykonával podnikateľ, pokiaľ od Revírneho banského úradu nemal povolenie, bolo protizákonné a neplatné a prípadný odpredaj uhlia, ktorý nebol zahlásený Úradu dôchodkovej kontroly, bol protizákonný a trestný.

Pokiaľ sa týkalo konkrétnej žiadosti podnikateľa, ktorý chcel vykonávať kutacie práce, mal na Revírny banský úrad (do roku 1933 na Banský kapitanát) predložiť kolkovanú žiadosť o vydanie povolenia k vykonávaniu kutacích prác na uhlie. K žiadosti malo byť priložené aj toto povolenie. Za iných okolností by bolo povolenie vydané ihneď, ale od doby stanovenia tzv. pohraničného pásma musel banský úrad zaslať túto žiadosť tiež príslušnému zborovému vojenskému veliteľstvu, či nemá námietok proti začatiu kutacích prác v takomto obvode. Podľa dobrozdania vojenský úrad vydal alebo odmietol vydať súhlas na vystavenie povolenia na kutacie práce. Preto bolo treba, aby podnikateľ pripojil k žiadosti osvedčenie o štátnej príslušnosti v origináli alebo úradne overenom odpise s vysvedčením mravnej zachovalosti, vydané okresným úradom, ktoré nesmelo byť staršie ako jeden rok.

Ak by sa o túto žiadosť neuchádzal podnikateľ sám, ale mal by viacerých spoločníkov, musel by predložiť splnomocnenie, podpísané všetkými spoločníkmi a overené verejným notárom alebo okresným súdom, v ktorom spoločníci splnomocňujú konkrétne uvedeného

³⁴⁹ Banskú činnosť a jej vplyv na krajinu lokality sme detailne spracovali v monografii: HRONČEK, P., HERČKO, I. 2011: Juhoslovenská hnedouhoľná panva. Centrum vedy a výskumu UMB, Fakulta humanitných vied a Fakulta prírodných vied UMB v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, 173 s.

podnikateľ a alebo inú z ich spoločnosti uvedenú osobu k ich zastupovaniu pred úradmi a k prijímaniu všetkej úradnej pošty týkajúcej sa tejto veci. K splnomocneniu muselo byť pripojené prehlásenie splnomocneného, že toto splnomocnenie dobrovoľne preberá a že ho bude tiež riadne vykonávať. V každom prípade musela byť uvedená presná adresa toho, komu mala byť doručovaná pošta. Ďalej musel byť predložený všeobecný plán, v ktorom museli byť vyznačené miesta na tých parcelách, na ktorých sa začnú robiť kutacie práce. Všetky prílohy podliehali kolku za 1 Kč z výmery každého hárku.

Pokiaľ Revírny banský úrad nevydal kutacie povolenie, nesmeli sa vykonávať žiadne práce, aby žiadatelia nenarazili na ustanovenie §4 vl. nar. č. 155 Sb. z. a n. z 19. júna 1936. Po udelení kutacieho povolenia mal podnikateľ požiadať (alebo keď by bolo viac spoločníkov tak títo) o vydanie povolenia k dobývaniu uhlia. K tejto žiadosti bolo potrebné predložiť úradne overené odpisy zmlúv, ktorými majitelia pozemkov prehlasujú, že dávajú konkrétnemu podnikateľovi (resp. spoločnosti) povolenie, aby pod ich pozemkami dobýval uhlie. Keby išlo o povolenie pod pozemkami patriacimi obci, muselo byť toto povolenie schválené obecným zastupiteľstvom, príslušným obvodným notárom a toto uznesenie muselo byť tiež schválené okresným zastupiteľstvom. Ďalej musel byť predložený podrobný a presný plán parciel, pod ktorými sa malo dobývať s presne zameraným miestom tzv. zarážky, t. j. miesta, kde sa malo začať s dobývaním uhlia. Úpravu o vybavení tejto žiadosti, ako aj v počte príloh, ktoré museli byť priložené mal vydať Revírny banský úrad.

Bansko-policajný dozor pri dobývaní uhlia

V roku 1854 nastali na Slovensku zmeny aj v banskej administratíve, ktorá zabezpečovala štátny dozor nad ťažbou nerastných surovín. Zrušené boli dištriktuálne a im podriadené substitučné banské sudy a na ich miesto boli zriadené banské kapitanáty a banské komisariáty. S pôsobnosťou na Slovensko boli zriadené Banské kapitanáty v Banskej Štiavnici a v Spišskej Novej Vsi a Banské komisariáty v Rožňave a Gelnici.

Medzi všeobecné povinnosti banského kapitanátu ako prvostupňovej banskej vrchnosti patrilo dohľad nad dodržiavaním všeobecného banského zákona z národohospodárskeho, právneho a správneho hľadiska, skúmanie žiadostí o prepôžičky banských mier a pomocných banských stavieb a ich následné vybavenie, vykonávanie prehliadok baní a hút, vystavovanie posudkov po vyvlastňovaní pozemkov, udeľovanie práva na využívanie vôd, ustaľovanie ochranných oblastí minerálnych a liečivých vôd, povoľovanie vrtov, rozdeľovanie a zlučovanie banských polí, vedenie kníh o banských ťažiarstvach, starostlivosť o udržiavanie

prevádzky v prepožičaných banských poliach a vo výhradných kutbách, spolupôsobenie pri urovnávaní sporov medzi banskými podnikateľmi a robotníkmi, preskúmanie a schválenie pracovného poriadku, vykonávanie vrchnostenského dozoru nad bratskými pokladnicami. predpisovanie daní a poplatkov za banské miery a výhradné kutby a nariaďovanie opatrení pri nehodách.

Všeobecné povinnosti banského kapitanátu ako prvostupňovej banskej vrchnosti, nadriadeného orgánu, boli:

1. Dozerať, aby bol všeobecný banský zákon presne vykonávaný a to z hľadiska národohospodárskeho, právneho a správneho.
2. Preskúmať žiadosti o povolenie kutísk a výhradného kutiska, udeliť povolenie, alebo odmietnuť žiadosť.
3. Preskúmať žiadosti o prepôžičky banských mier a pomocných banských stavieb a tieto pozitívne vybaviť, alebo ich odmietnuť.
4. Viest' o tejto činnosti patričné knihy.
5. Vykonávať prehliadky baní a hút.
6. Dávať svoj posudok pri vyvlastňovaní pozemkov.
7. Udeľovať právo na užívanie vôd.
8. Ustalať ochranné oblasti minerálnych a liečivých vôd, povoľovať vrty, rozdelenie a zlučovanie banských polí.
9. Viest' knihy o banských ťažiarstvach.
10. Opatrovať mapy a listiny vzťahujúce sa na banské majetky.
11. Starat' sa o udržanie prevádzky v baniach a vo výhradných kutísk.
12. Povoľovať prerušenie prevádzky v prepožičaných banských poliach a vo výhradných kutiskách.
13. Spolupôsobiť (nakol'ko mu to jeho kompetencia povoľuje) pri urovnávaní sporov medzi banskými podnikateľmi a robotníkmi, zvlášť pri ustalaovaní banských služieb a výšky zárobku.
14. Preskúmať a schvaľovať pracovný poriadok, vykonávať bansko-vrchnostenský dozor nad bratskými pokladnicami.
15. Predpisovať dane a poplatky za banské miery a výhradné kutiská.
16. Nariaďovať dane a poplatky za banské miery a výhradné kutiská.
17. Nariaďovať neodkladné opatrenia pri nehodách.
18. Odpúšťať tresty, zrušiť banské opatrenia, zostavovať štatistické dáta o baníctve.

Pri predpisovaní poplatkov za banské miery a prebytky bol banský kapitanát povinný podľa § 104 vykonávacieho nariadenia k všeobecnému banskému zákonu viesť knihu o prepožičaných banských mierach a prebytkoch, zoskupených podľa banských majiteľov a obcí. Z nej potom zostavoval štvrťročne výkaz, na základe, ktorého predpísal a vymáhal úrad poplatky. Nadobudnutý poplatok mohlo Ministerstvo financií stornovať.

Banský kapitanát spolupracoval aj pri predpisovaní banskej dane. Na začiatku každého polroka zaslal finančným riaditeľstvám výkaz o baniach svojho obvodu. Finančné riaditeľstvá predložili kapitanátu priznania banských podnikateľov, kapitanát ich preskúmal a na ich rube vyznačil návrh na zdanenie. Banskú daň ustalovala vyrubovacia komisia, zložená z dvoch banských majiteľov alebo banských odborníkov.

Sťažnosti robotníkov pre prepustenie z práce, výpoveď, zrážky zo mzdy, odchod do penzie spísal hlavný komisár alebo jeho zástupca zápisnicu, ktorej odpis odoslal sťažovateľovi, na základe spisov urobil potom rozhodnutie, ktoré dal na vedomie obojstranám. Postup bol vtedy len písomný. Bezprostredné rokovanie sa konalo iba v prípade väčšieho robotníckeho hnutia.

Banský kapitanát vykonával tiež právomoc policajného trestného sudcu, keď sa predstúpil banský zákon, alebo keď zostali nepovšimnuté nariadenia kapitanátu. Stávalo sa to zvlášť pre neoprávnenú banskú prevádzku, pre oneskorené zahlásenie zmeny majiteľa, zmeny majetku, splnomocnenca, pre neskoré zaslanie výkazov, pre dobývanie rudy v cudzom banskom poli, pre zakázané zamestnávanie detí pri banskej práci. V týchto prípadoch trestal kapitanát peňažnou pokutou a pri ťažšom prestúpení zákona použil aj trestný zákon.

V prípade smrteľného úrazu v bani sa robil odber banských vetrov, ktorých rozbor robilo Technické a chemicko-analytické laboratórium Dr. J. Friedricha.³⁵⁰ Rozbor plynov pozostával z nameraných hodnôt teploty, tlaku, CO₂, O₂, CH₄, CO, N, H₂S.

Banskému kapitanátu predkladali či už štátne alebo súkromné firmy, popri prípade súkromní podnikatelia výkazy o priemerných zárobkoch robotníkov a zároveň si každý závod robil svoj vlastný zoznam jednotlivých ľudí a koľko zarobili za daný mesiac v danom roku. Robotníci, ktorí pracovali museli byť zahlásení v Revírnej bratskej pokladnici v Bratislave, a u zemského úradu pre poisťovanie robotníkov v Bratislave.³⁵¹ Často sa stávalo, že podnikatelia svojich robotníkov zahlásili aj pri okresnej robotnícko-poisťujúcej pokladnici

³⁵⁰ ŠÚBA, fond Banský kapitanát v Bratislave (ďalej BKB), inv. č. 435, č. sp.867/1922 z 10. 6. 1922, kr.155 – 159.

³⁵¹ BKB, inv. č. 471, č. sp.6760-6764/1926 z 12. 6. 1926, kr.161.

v Banskej Bystrici, čo sa neskôr ukázalo ako nesprávny postup.³⁵² Na banský kapitanát sa ľudia mohli sťažovať priamo, tam sa s nimi spísala zápisnica, alebo formou listu žiadosti o pomoc alebo poskytnutie rady, napr. pri vybavení väčšej sumy buď pre deti, sirotské alebo dôsledkom úrazu sa stali invalidmi. Najvýznamnejšou náplňou práce banského kapitanátu bola starosť o jednotlivé kutiská, ich nahlasovanie, zlučovanie, vymazávanie

Podľa § 14 všeobecného banského zákona zo dňa 23. májs 1854 bolo treba najprv nadobudnúť všeobecné povolenie na kutanie. Na základe neho sa mohlo podľa § 22 výhradné kutiská oznámiť, tak že v žiadosti sa udala poloha stredobodu každého kutacieho kruhu od jedného pevného bodu (roh domu, vrchol kostola, atď.), udať smer podľa kompasu, ktorý bol počítaný podľa astronomického meridiánu, pri smere ho bolo potrebné určiť čo najpresnejšie s udaním minút a sekúnd a vzdialenosť v metroch.³⁵³ Kóta od ktorej sú výhradné kutiská orientované nemôže byť určená od vojenského výškového bodu, ale musí byť pevným triangulačným bodom.³⁵⁴ Bolo treba uviesť znak kutiska, ktorý stál nad kutacím dielom a nakoniec po schválení sa výhradné kutiská zapísali do knihy kutacích povolení, knihy výhradných kutísk, do evidenčného zoznamu výhradných kutísk a do indexov.

Keď chcel niekto vykonávať kutacie práce na uhlie alebo otvoriť baňu, podľa platných uhorských provizórnych zákonných predpisov z roku 1861 (časť VII; § 1, bod c, bolo potrebné nadobudnúť od majiteľa pozemku uhoľné právo a to jednou súdnemu poriadku zodpovedajúcou kúpno-predajnou, prenájomnou alebo inou platnou zmluvou. Udelenie banských mier sa mohlo získať len v tom prípade, keď sa našiel nález alebo východ ložiska vhodný k ťažbe. V takom prípade bolo treba podať žiadosť podľa § 49 a 50 všeobecného banského zákona.³⁵⁵

Kutacie povolenie podľa § 16 banského zákona sa dávalo len na dobu jedného roka, potom ak mal kutiar záujem mohol ho predĺžiť avšak musel dávať pozor na dátum lebo v zmysle § 14 prevádzajúceho nariadenia vydaného k banskému zákonu, predĺženie vypršaných povolení nebolo dovolené, na toto doplatil aj Eberhard Bureš, ktorý mal aj kutiská v obci Močiar, avšak zabudol ich predĺžiť, tak musel odovzdať listiny aj s povolením, ktoré išli k úradnému zničeniu.³⁵⁶ Teda ak prišla žiadosť o predĺženie čo i len deň po splatnosti, žiadosť sa zamietla a nariadil sa ich výmaz, teda po vypršaní jeho právoplatnosti, preto v zmysle § 14 preventívneho nariadenia k všeobecnému banskému zákonu a nariadení

³⁵² BKB, inv. č. 470, č. sp.4280/1925 z 16. 12. 1925, kr.161.

³⁵³ BKBB, inv. č. 472, č. sp.2309-2310/1927 z 14. 7. 1927, kr. 161.

³⁵⁴ Podľa rozhodnutia Uhorského min. financií č. 1061162/1916 pre orientáciu výhradných kutísk zodpovedajú len tie výškové body, ktoré spadajú s voľaktorými v prírode označenými predmetmi.

³⁵⁵ BKBB, i. č. 433, č. sp. 41/1920 z 13. 1. 1920.

³⁵⁶ BKBB, inv. č. 474, č. sp.1894-1895/1929 z 26. 4. 1929, kr.162.

uhorského ministerstva financií č. 93898/1908, č.116103/1908 a č. 65832/1911 musela byť žiadosť o predĺženie zamietnutá.

Proti takémuto rozhodnutiu bola možnosť podať u banského kapitanátu do 30 dní od doručenia odvolanie na ministerstvo verejných prác v Prahe.

Podľa § 31 všeobecného banského zákona vo výhradnom kutisku nesmelo byť založené cudzie kutanie.³⁵⁷

Pri podaní žiadosti o povolenie alebo aj neskôr sa dalo nahlásiť splnomocnenie, ktoré malo úlohu buď pri rovnakých nárokoch, povinnostiach, ktoré vyplývajú z vlastníctva kutísk alebo v prípade zahraničného investora, kde bolo nariadením bývalého uhorského Ministra orby, priemyslu a obchodu č. 1020/1883³⁵⁸, ktoré predpisovalo, že „v cudzozemsku bývajúcí v prípade keď žiadajú u banského kapitanátu o vystavenie povolenia na kutanie, povinní sú v tejto žiadosti nahlásiť v tuzemsku bývajúceho splnomocnenca a priložiť prehlásenie tohto, že plnú moc prijíma a berie na seba zodpovednosť za dodržanie predpisov banského zákona“. Ak by sa takémuto predpisu nevyhovelo, žiadosti by boli zamietnuté.

Dozor nad ťažbou uhlia po vzniku ČSR

Od roku 1919 boli na Slovensku nasledovné banské úrady, ktoré vykonávali dozor nad ťažbou uhlia a bansko-policajné prehliadky nad dodržiavaním právnych, bezpečnostných a prevádzkových predpisov:

- Banský kapitanát v Banskej Bystrici pre župy Oravskú, Tekovskú, Hontiansku, Liptovskú, Novohradskú, Nitriansku, Bratislavskú, Trenčiansku, Turčiansku a Zvolenskú. Neboli mu podriadené žiadne komisariáty,
- Banský kapitanát v Spišskej Novej Vsi s pôsobnosťou na územie žúp Užhorodskej, Zemplínskej, Spišskej, Šarišskej, Gemerskej a Abauj-Turnianskej. Tomuto kapitanátu boli podriadené – Banský komisariát v Gelnici s pôsobnosťou na územie bývalých žúp Abaujskej, Spišskej a Šarišskej, a Banský komisariát v Gelnici s pôsobnosťou na územie Gemerskej a bývalej župy Turnianskej.

Pre organizáciu a pôsobnosť týchto banských úradov platilo cisárske nariadenie č. 157 z 13. septembra 1858 a nariadenie uhorského ministerstva financií č. 105 382 zo 17. septembra 1911.³⁵⁹

³⁵⁷ BKBB, inv. č. 478, č. sp. 11789/1933 z 27. 7. 1933, kr. 163.

³⁵⁸ BKBB, inv. č. 476, č. sp. 5521-5556/1931 z 23. 11. 1931, kr. 162.

³⁵⁹ VKB, č. sp. 147 z 15. 3. 1920.

Tab. 2 Počet výhradných kutísk v roku 1919³⁶⁰**Tab. 2 Number of registered mining exploration localities in 1919⁷⁸**

Začiatok roku 1919	Vymazané počas roku	Prihlásené nové kutiská	Koniec roku 1919
2950	728	713	2935

Tab. 3 Výhradné kutiská podľa majiteľov pozemku³⁶¹**Tab. 3 Registered mining exploration localities according to the owners plot⁷⁹**

Štátu	Súkromných podnikov	Súkromný podnikateľ
450	2485	33

Tab. 4 Počet výhradných kutísk podľa druhov nerastov³⁶²**Tab. 4 Number of registered mining exploration localities according to the types of minerals⁸⁰**

Au a Ag	Fe	uhlie	Iné nerasty	Spolu
157	1590	106	1082	2935

Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska v Bratislave 24. júna 1925 pod č. 2948 upozornil Banský kapitanát v Banskej Bystrici, že niektorí podnikatelia majú jedno a viac kutacích povolení u toho istého banského úradu, ktoré sa pravdepodobne vzťahujú na jedno a to isté kutisko. Zároveň ich upozornil, že to odporuje ustanoveniu banského zákona. Jeho úlohou bolo preto aby vykonal vládne opatrenie a dotyčných podnikateľov vyzval aby sa pre jedno povolenie rozhodli a to si držali.³⁶³ A úradné opatrenie, v ktorom sa všetci kutiari, ktorí mali viac výhradných kutísk, aby zažiadali o ich zlúčenie tzv. komasáciu.³⁶⁴

Banský kapitanát všetko kontroloval, a ak zistil, že sa kutacie práce zanedbávajú a tým sa nedodržiavalo ustanovenie § 174 všeobecného banského zákona, ktorý vyžadoval v každom výhradnom kutisku určitý výkon, mal možnosť rozposlať s varovaním a tým nariadiť aby do 30 dní od doručenia tohto obežníka už bolo alebo sa začalo s prácami v každom kutacom kruhu alebo aby na podklade uznesenia miestodržiteľskej rady z 12. septembra 1862 č. 58757 bolo u Banského kapitanátu zažiadané o zlúčenie výhradných kutísk patriacich do súvislých skupín čiže komasáciu. Žiadosť sa predkladala spolu so súčasným predložením polohopisných máp. A to pri menších skupinách v mierke 1:75 000 a pri väčších skupinách to bola mierka 1:25 000.

Podľa §179 tohto zákona sa mala každá výhradné kutisko udržiavať v prevádzke. Nariadenie bývalého maďarského ministerstva číslo 86630 z roku 1907 toto obmedzenie zákona doplnilo s tou výhodou, že povolilo zlúčenie výhradných kutísk, t. j., s jedným kutiskom sa mohlo udržiavať v prevádzke viac kutísk, ale len na takých miestach, kde sa

³⁶⁰ BKB, inv. č. 433, č. sp. 408/1920 z 14. 7. 1920, kr. 51 – 152.

³⁶¹ Tamtiež.

³⁶² Tamtiež

³⁶³ BKB, inv. č. 470, č. sp.1798/1925 z 25. 6. 1925, kr. 161.

³⁶⁴ BKB, inv. č. 470, č. sp.1569/1925 z 3. 6. 1925, kr. 161.

neprejavoval záujem iných kutiarov. Predpísaná ročná kutacia práca sa mohla redukovať na minimum, ale povolenie sa dostalo aj za účelom zabezpečenia budúcnosti banských závodov.

Majiteľ prihlásených výhradných kutísk mohol byť oslobodený z ich prevádzky v prípadoch, keď sa zistilo slabé zrudnenie pre prípadné budúce dobývanie alebo bolo nepriaznivé železničné spojenie a nemožnosť odpredať vyťaženej rudy.

Ak takémuto nariadeniu v určenej dobe nebolo vyhovené, úrad mohol každé jednotlivé kutisko najprísnejšie kontrolovať a vyžadovať potrebné informácie³⁶⁵ alebo uložiť pokutu na základe § 242 všeobecného banského zákona.

Pri väčších skupinách. sa pri komasácii určí podľa predložených máp jedno dielo ako hlavné, a stanoví sa miera kutacích prác a určí sa predpísané minimálne množstvo. V zlúčených kutiskách je predpísaný výkon minimálny, ktorý sa neskôr kontroluje ako napreduje razenie.

Kutieri si však museli dávať pozor na § 32 všeobecného banského zákona, ktorý hovoril, že každé posunutie kutacieho znamenia kutiarom sa pokladalo za založenie nového kutiska. Čím by došlo k odsunutiu kutacieho znamenia zo svojho pôvodného miesta, čo by znamenalo potvrdenia nových výhradných kutísk³⁶⁶. Ak nedodrжали predpísaný výkon pri komasovaných kutiskách hrozila kutiarom pokuta, avšak aj tak sa mali možnosť ešte odvolať.

Za každé kutisko sa platil predpísaný poplatok, výška banskej dávky za polrok na jedno kutisko bola 20 Kč.³⁶⁷ Podľa § 1 nariadenia bývalého Uhorského kráľovského finančného ministerstva pod č. 116 a 103/1908 vyneseneho na Slovensku ešte vždy platného mal byť kutištný dozorný poplatok na celý rok dopredu a to s prosbou súčasne ten istý deň na poštu podaný.³⁶⁸ Správa o kutaní sa musela odovzdávať každý polrok, pričom mohla znieť: *„kutanie za uplynulý polrok neprinieslo žiadne výsledky, pre zimné obdobie, jednako aj pre nedostatok hmotných prostriedkov“*. Čím Banský kapitanát v Banskej Bystrici takúto správu vzal na vedomie.

Výmaz kutísk sa urobil tak, že sa upovedomil kutiar a vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti. Pod termínom výmaz kutísk sa rozumelo ich úradné zničenie. Výmaz sa tak isto urobil pri zistení, keď dané kutisko nič neobsahovalo čiže výsledok kutania bol negatívny, kutacie práce sa zastavili, rozvaly a diery sa dali do pôvodného stavu a kutiská sa odhlásili a následne sa vymazali.

³⁶⁵ BKB, inv. č. 470, č. sp.1569/1925 z 3. 6. 1925, kr. 161.

³⁶⁶ BKB, inv. č. 475, č. sp.4371-4373/1930 z 8. 6. 1930, kr. 162.

³⁶⁷ BKB, inv. č. 478, č. sp.10857-10858/1933 z 30. 5. 1933, kr. 163.

³⁶⁸ BKB, inv. č. 433, č. sp.615/1-2/1920 z 7. 8. 1920, kr. 151 – 152.

Ak o výmaz nežiadal priamo majiteľ kutísk ale jeho splnomocnenec musel pri výmaze predložiť plnú moc, podľa ktorej bol oprávnený žiadať o výmaz výhradných kutísk.

Podľa ustanovenia všeobecného banského zákona cieľom kutacích prác bolo skúmanie a otvorenie nerastného ložiska v udelených banských mierach, aby sa ťažili nerasty dôležité pre národné hospodárstvo a verejný prospech. Verejný záujem teda vyvažoval, aby nerastné suroviny neboli bezúčelne odkupované a aby tak ich skúmanie a otvorenie nebolo znemožňované.

Z tohto dôvodu banský zákon žiadal, aby majiteľ kutísk preukázal, že má vážny záujem skúmať terén vo výhradnom kutisku a ložisko otvoriť, musel teda podľa ustanovenia §174 všeobecného banského zákona vo výhradnom kutisku podľa pokynov banských úradov a podľa zistených predpokladov nepretržite pracovať. Takéto povolenie nečinnosti vo výhradných kutiskách odporovalo banskému zákonu a bolo neprípustné.

Majiteľ bane sa cez dobu prevádzkového pokoja nijako nemohol zbaviť povinnosti, že sa musel podľa uznesenia § 174 všeobecného banského zákona postarať o udržateľný stav bane. Prevádzkový pokoj musel byť zaznačený v knihe údelov a koncesíí. a podľa § 96 – prevzaté predpisy vydané k všeobecnému banskému zákonu *expretis verbis* ustanovil, že prevádzkový pokoj pre kutacie diela nemohol byť povolený, ak sa nezažiadalo o zlúčenie výhradných kutísk, čiže komasáciu. Inak jeho povinnosťou bolo začať kutacie práce v každom jednom výhradnom kutisku hneď a, v ktorých musel pokračovať bez prestávok.

Podľa §14 citovaného zákona bolo treba, aby vykonávateľ kutacích prác po ich začatí a po prvom a každom ďalšom predĺžení kutacieho povolenia vo výhradných kutiskách vykonal nejakú kutáciu činnosť a tak podľa zákona nadobudol nárok na ďalšie predĺženie kutacieho povolenia. Ak si túto povinnosť nesplnil, strácal nárok na predĺženie kutacieho povolenia. Vo veci všeobecného banského zákona prijala krajinská právnická konferencia v roku 1861 za smerodajné materiálne právne pravidlá.

Žiadosť o údel tzv. (prepôžičku) bolo treba podať podľa § 49 všeobecného banského zákona a buď priložiť k žiadosti alebo najmenej osem dní pred stanoveným pojednávaním predložiť v 3 exemplároch polohopisnú mapu na údel žiadaného banského poľa na minerálne uhlie. Údel (prepôžička) predchádzala komisionálne pojednávanie na trovy žiadateľa, ak ju nezaplatil žiadosť sa zamietla.

Banský kapitanát na základe § 132 všeobecného banského zákona mohol povoliť prevádzkový pokoj v udelených banských poliach, z príležitosti prevedenej miestnej hliadky z dôvodu prekážok, ktoré zabraňujú prevádzaniu prác.

V roku 1920 mal na starosti Banský kapitanát aj voľby do závodnej rady, pričom voľby do banskej revírnej rady prevádzal banský kapitanát v Banskej Bystrici podľa § 26 všeob. banského zákona zo dňa 25. februára 1920 č. 144.³⁶⁹

V prípade vypísania volieb pre zástupcov do podnikovej rady, postupoval Banský kapitanát v Banskej Bystrici na základe § 4 nariadenia vlády ČSR z 25. 11. 1921 č. 427 Zb. zákonov.³⁷⁰

Okrem toho vykonávali banské kapitanáty aj právomoc trestného sudcu v prípade porušenia banského zákona či nariadenia banského kapitanátu. Odvolacou inštanciou voči rozhodnutiam banského kapitanátu bolo pôvodne rakúske ministerstvo financií, po Rakúsko - Uhorskom vyrovnaní v roku 1867 uhorské ministerstvo orby, priemyslu a obchodu a od roku 1890 uhorské ministerstvo financií.

Banský kapitanát v Banskej Štiavnici začal pôvodne pôsobiť od 15. decembra 1854 a v polovici roku 1859 bol preložený do Banskej Bystrice.

Bansko-policajnú a dozornú činnosť vykonával banský kapitanát aj tak, že banský kapitán alebo jeho zástupca urobil občas inšpekciu a na jej základe vytkol nedostatky, alebo urobil určité opatrenie. Ďalej bol povinný vykonať prehliadku na mieste v prípade hlásenia úrazu, alebo hroziaceho nebezpečenstva, a to prípadne aj za súčinnosti politickej vrchnosti a iných odborníkov. Nariadením uhorského ministerstva financií č.54.743 z roku 1900 bol stanovený úradný postup banského kapitanátu pri banských úrazoch. Podobný postup bol zachovaný aj v ČSR. Podľa tohto nariadenia bol banský podnikateľ povinný každý smrteľný alebo vážny úraz hlásiť kráľovskej prokuratúre, resp. krajskému súdu a Banskému kapitanátu.

Najpotrebnejšie súdne pokračovanie sa malo vykonať podľa možnosti súčasne s bankou vrchnosťou, preto banská vrchnosť upovedomila kráľovskú prokuratúru, resp. krajský súd o čase vlastnej prehliadky na mieste samom.

V iných prípadoch upovedomil Banský kapitanát prvostupňovú policajnú vrchnosť (hlavný slúžny, policajný kapitán) o prehliadke. Zápisnicu o vyšetrovaní napísali obidva orgány spolu alebo pri rozdielnosti názorov osobitne.

O trestných skutkoch, ktoré sa zistili pri bansko-poriadkovom vyšetrovaní, upovedomil banský kapitanát telegraficky alebo telefonicky kráľovskú, resp. štátnu prokuratúru. Spisy o vyšetrovaní predložil ihneď patričnému okresnému resp. krajskému súdu a súčasne upovedomil o tom aj prokuratúru. Ak nevznikol trestný skutok, alebo úraz nemal za následok smrť, odoslal banský kapitanát spisy len po vykonaní úradných úkonov. Banský kapitanát bol

³⁶⁹ BKB, inv. č. 433, č. sp.546/1920 z 22. 7. 1920, kr. 151 – 152.

³⁷⁰ BKB, inv. č. 435, č. sp.6/1922 z 3. 1. 1922, kr. 155 – 159.

povinný na žiadosť prokuratúry dať vysvetlenie a vykonať vo vlastnej kompetencii potrebné opatrenia. O prehliadke spísal banský kapitán zápisnicu, v ktorej udal vyšetrenú príčinu úrazu, výpovede svedkov, prípadne aj výpoveď zraneného.

Pri úraze alebo nehode,³⁷¹ po prešetrení sa tak isto spísala zápisnica, pričom bol určený pred pojednávania, ktorá sa podpísala zástupcom Banského kapitanátu a dotyčnej strany.

Tak isto sa spisuje zápisnica aj pri Bansko-policajnom vyšetrovaní v prípade smrti robotníka. Zápisnica obsahovala zoznam prítomných, predmet vyšetrovania, postupovanie pri jeho vyšetrovaní, vypočúvanie svedkov

Banský kapitanát vydával vo vlastnej kompetencii a pre vlastný obvod bansko-policajné pravidlá, inštrukcie pre banskú dopravu, pre zaobchádzanie s výbušnami, smernice pre zamedzenie banských chorôb, otravy olovom v hute a iné pravidlá pre zachovanie zdravia baníkov a hutníkov.

Nová organizácia banských úradov bola uzákonená zákonom č. 57 z 28. marca 1928. Podľa tohto zákona vykonávaním všeobecného banského zákona a ochranou národohospodárskych záujmov baníctva boli poverené Revírne banské úrady, Banské hajtmanstvá a Ministerstvo verejných prác.

Revírne banské úrady boli prvou inštanciou vo všetkých bansko-úradných veciach, ktoré neboli výslovne vyhradené banským hajtmanstvám ale ministerstvu verejných prác.

Zákomom číslo 57/1928 bola teda agenda bývalých Banských kapitanátov rozdelená medzi revírne banské úrady a banské hajtmanstvá. Začiatok účinnosti tohto zákona bol stanovený až vládny nariadením č. 57 z 23. marca 1934 na deň 1. mája 1934. Boli ním súčasne určené obvody pôsobnosti revírnych banských úradov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.

Do obvodu Revírneho banského úradu v Banskej Bystrici patrili tieto okresy: Bánovce nad Bebravou, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Bratislava, Bratislava-vidiek, Brezno nad Hronom, Čadca, Dolný Kubín, Dunajská Streda, Galanta, Hlohovec, Ilava, Komárno, Kremnica, Krupina, Kysucké Nové Mesto, Levice, Lučenec, Malacky, Modra, Modrý Kameň, Myjava, Námestovo, Nitra, Nová Baňa, Nové Mesto nad Váhom, Nové Zámky, Parkan, Piešťany, Považská Bystrica, Prievidza, Púchov, Senica, Skalica, Stará Ďala, Šaľa, Šamorín, Topoľčany, Trenčín, Trnava, Trstená, Turčiansky Svätý Martin, Veľká Bytča, Vráble, Zlaté Moravce, Zvolen, Želiezovce a Žilina.

³⁷¹ Bansko-policajné preskúmanie pri nehode sa vykonávalo na základe nariadenia č. 152/1920 Banského kapitanátu v Banskej Bystrici, zápisnica.

Obvod pôsobnosti Revírneho banského úradu v Banskej Bystrici zanikol 31. januára 1940. V zmysle zákona č. 15 z 18. januára 1940 jeho agendu prevzal Obvodný banský úrad v Banskej Bystrici.

Všeobecné povinnosti a kompetencie Revírneho banského úradu ako prvostupňovej inštalácie boli:

1. dozor nad vykonávaním všeobecného banského zákona z hľadiska národohospodárskeho, právneho a správneho,
2. preskúmanie žiadosti o povolenie kutísk a výhradných kutísk,
3. preskúmať žiadosti o prepôžičky banských mier,
4. viesť o tejto svojej činnosti patričné knihy,
5. vykonávať prehliadky banských a hutných závodov,
6. udeľovať právo na užívanie banských vôd,
7. vymedzovať ochranné oblasti minerálnych a liečivých vôd, povoľovať vrty,
8. viesť knihy o banských ťažiarstvách,
9. opatrovať mapy a listiny vzťahujúce sa na banské majetky,
10. povoľovať prerušenie prevádzky vo výhradných kutbách,
11. spolupôsobiť pri urovnávaní sporov medzi podnikateľmi a robotníkmi,
12. preskúmať a schvaľovať pracovné poriadky a kolektívne zmluvy,
13. predpisovať dávky a poplatky za banské miery a výhradné kutby,
14. nariaďovať neodkladné opatrenia pri nehodách a
15. zostavovať banské štatistiky.

Činnosť Revírneho banského úradu

Pri žiadostiach o povolenie pozastavenie prevádzky z akýchkoľvek príčin zástupca revírneho banského úradu zisťoval príčiny priamo na mieste a o svojom preskúmaní vyhotovil zápisnicu. Ak doba prevádzkového kľudu vypršala, revírny banský úrad vyzval majiteľa aby do 14 dní zahájil prevádzku alebo aby požiadal o ďalšie predĺženie prevádzkového kľudu. Povolenie prevádzkového pokoja bolo udelené na základe § 182 všeobecného banského zákona za poplatok.

Revírny banský úrad (RUB) schvaľoval zmeny pracovnej doby na závodoch podľa § 200 všeobecného banského zákona. Dával tiež súhlas k skráteniu pracovnej doby, k obmedzeniu pracovnej doby, k práci nad čas a k práci v nedeľu.

Revírny banský úrad schvaľoval inštalácie nových zariadení, agregátov, prevádzkových budov a inštalácií sa zúčastňoval jeho zástupca spolu so zástupcom závodu a členom závodnej rady. Poruchy zariadení, prerušenie prevádzok, začiatok prevádzky boli závody povinné hlásiť Revírnemu banskému úradu. Obzvlášť veľká pozornosť bola venovaná ťažným strojom, ktorými sa prepravovali aj osoby. Ťažné laná boli pravidelne kontrolované, ich krátenie a opravy závody hlásili revírnemu banskému úradu.

Podľa § 221 všeobecného banského zákona a § 173 a § 93 preventívneho nariadenia č. 188/1934 k vládnomu nariadeniu č. 434/1920 Zb. všetky šetrenia respektíve komisionálne jednanie o bezpečnostných, strojných a iných opatreniach na banských závodoch mohol nariadiť a vykonávať len revírny banský úrad buď sám, alebo so spoluprácou úradov politických, stavebných, železničných a iných úradov.

Revírny banský úrad potvrdzoval aj spôsobilosť vrtných majstrov a strelmajstrov a o ich preškolení vychádzali zo zákona č. 3046/1909.³⁷² Úradu sa podávali žiadosti o pripustenie k strelmajstrovskej skúške. Revírny banský úrad potvrdzoval aj manipulantov so strelivom a ich zástupcov.

Revírny banský úrad zasahoval aj do činnosti závodných rád. Vyhláškou tri týždne vopred určoval deň volieb do závodných rád. Návrhy na rozpustenie závodných rád boli podáva revírnemu banskému úradu, ktorý bol povinný vypísať nové voľby. Členovia závodných rád konali prehliadky závodov a revírnemu banskému úradu o tejto svojej činnosti podávali mesačné hlásenia. Zápisnice zo zasadnutí závodných rád sa tiež posielali tomuto úradu, ktorý potvrdzoval aj členov skupín Zväzu baníkov.

Revírny banský úrad udeľoval aj banské práva, ktoré si bolo možné zadovážiť údelom banských mier, podaním žiadosti o banské miery musela byť zistená dobývania hodnosť ložiska. K žiadosti sa musela priložiť odborne vyhotovená mapa. Pre zaistenie výhradného práva na kutanie sa museli ohlásiť výhradné kutiská. Ohlásenie muselo zodpovedať § 22 všeobecného banského zákona.³⁷³

Kutiar podávali priebežné správy aj keď nič nedosiahli alebo ak nekutali vôbec, tak uviedli dôvod prečo sa tak stalo. Za kutacie práce sa považovalo napríklad: jarkovanie, hĺbenie šachtíc, štôlní, geologických zásekov alebo vrtov, pričom za nevykázanú dostatočnú kutaciu činnosť sa v zmysle § 16 všeobecného banského zákona sa kutacie povolenie zrušilo.

³⁷² Zákon č. 3046/1909 vydaný ministerstvom financií, povereným Uh. Kráľovským ministerským predsedom o povinnom (preškolení – upotrebovaní) strelmajstrom a strelnej práce v čierno-uholných baniach.

³⁷³ RUB, inv. č. 37, č. sp. 155/1933-1934 z 11. 1. 1934, kr. 2.

Ak sa kutiar nepostaral o predĺženie kutacieho povolenia, poukazom na § 16 všeobecného banského zákona a na § 14 prevádzajúceho nariadenia k nemu vydaného, kutacie povolenie sa vymazalo z kutacej knihy.

Podľa § 20 všeobecného banského zákona mohol kutiar volne disponovať vytŕaženými (nájdenými) vyhradenými nerastami zo svojho kutacieho diela len po predchádzajúcom povolení revírneho banského úradu. Povolenie sa muselo vzťahovať len na také množstvo vyhradených nerastov, ktoré sa normálne pri razení štôlne dobývali. V povolení sa výslovne podotklo, že kutanie sa nesmie zvrhnúť v pravidelné rúbanie (ťaženie).³⁷⁴

§ 178 všeobecného banského zákona predpisoval, že kutiar ak neboli jeho výhradné kutiská zlúčené po uplynutí každého kalendárneho polroka, bol povinný predložiť revírnemu banskému úradu výkaz o prácach, ktoré robil v každom výhradnom kutisku. V prípade, že tento výkaz nepredložil, tak sa vyzval aby za 2 týždne svoje konanie ospravedlnil a súčasne predložil výkaz. V opačnom prípade sa proti nemu postupovalo podľa § 241 všeobecného banského zákona

Kutiar bol povinný predpisy obecného banského zákona z 23. 5. 1854 presne zachovávať a týmto potvrdením u okresného úradu vo svojom meste sa preukázať zákon z 21. 12. 1932 č. 206/1932 § 2 banská dávka z výhradného kutiska bola stanovená na 20 Kč za každý kalendárny polrok Povolenie ku kutaniu sa udelilo až po zaplatení, formou kolku a tým istý spôsobom sa udelili aj kutiská. Poplatky za kutiská museli byť zaplatené na šekový účet č. 37792*11. Predpísaná banská dávka sa musela zaplatiť dva krát do roka, pričom sa platilo k začiatku januára a júla, teda raz za každý polrok. Ak však došlo k odhláseniu začiatkom druhého polroka, musel kutiar aj tak zaplatiť dávku ako za celý polrok, nemohol byť oslobodený lebo podľa odstavca 1 § 3 zákona č. 206/1932 o bankách dávok z kutísk a mier, zanikala dávková povinnosť až koncom kalendárneho polroka, v ktorom kutisko zaniklo.³⁷⁵

§ 4 banská dávka z kutiska za kalendárny polrok , v ktorom kutisko bolo ohlásené a splatnosť nadobudla dňom ohlásenia. Ak nebola banská dávka zaplatená do 30 dní, po vystavení potvrdenia o ohlásení , kutisko zaniklo so spätnou platnosťou ku dňu ohlásenia toto sa stalo napríklad Alexandrovi Lukácsovi.³⁷⁶

§ 5 banská dávka viazla na banskom oprávnení a ten, kto oprávnenie nadobudol prevodom alebo prechodom týchto práv prebral aj nedoplatky svojich predchodcov. Od roku

³⁷⁴ RUB, inv. č. 37, č. sp. 2386/1933-1934 z 24. 5. 1934, kr. 2.

³⁷⁵ RUB, inv. č. 37, č. sp. 3032/1933-1934 z 16. 7. 1934, kr. 2.

³⁷⁶ RUB, inv. č. 39, č. sp. 222/1936 z 18. 1. 1936, kr. 3.

1935 musel predkladať prednosta úradu RUB, toho času ním bol Dr. Lunár správu dvojmo o potvrdení výhradných kutísk, Banskému hajtmanstvu v Bratislave, kde muselo byť uvedené:

1. meno, priezvisko, bydlisko kutiara a ak mal aj splnomocnenca, tak aj jeho údaje,
2. číslo kutacieho povolenia,
3. deň ohlásenia kutísk,
4. počet ohlásených kutísk,
5. výška banskej dávky, ktorá bola 20 Kč polročne za 1 kutisko,
6. deň odoslania potvrdenia o ohláske a
7. posledný deň k (včasnému) zaplateniu dávky.

Jedna časť sa vracala naspäť RUB a druhá ostávala hajtmanstvu.

Po roku 1935 sa žiadosť o kutacie povolenie už musela dopĺňať udaním aj kutiarovho občianskeho stavu, jeho zamestnaním a udaním presnej adresy a uviesť obvod pre kutanie, t.j. katastrálna obec, politický okres alebo celý obvod revírneho banského úradu.³⁷⁷ Pri udeľovaní polohy kutísk sa udával meridián, v ktorom sa muselo udať aj to či bol astronomický alebo magnetický.

Banské hajtmanstvo malo povinnosť oznámiť Revírnemu banskému úradu normatívny výnos bývalého vládneho komisára č. 4574/1932 podľa ktorého mali byť platené banské dávky zásadne len lístkami poštovej sporiteľne na šekové konto banského hajtmanstva a platby v hotovosti nemali byť u úradov prijímané, platenie dávok v hotovosti bolo zastavené priamo ministerstvom verejných prác.³⁷⁸

Podľa § 19 zákona č. 131/1936 mohli požiadať RUB, okresný úrad alebo policajné riaditeľstvo o prešetrenie skutočnosti či človek, ktorý žiada o kutanie je politicky a štátne spoľahlivý, mravne zachovalý.³⁷⁹

Pred začatím akejkoľvek kutacej činnosti (t. j. aj obchádzky terénu) musel sa dopredu získať zvláštny súhlas ministerstva národnej obrany. V príslušnej žiadosti predloženej prostredníctvom Revírneho banského úradu sa museli uviesť mená osôb ich štátna príslušnosť a práce, ktoré chceli prevádzať, vyznačiť presne priestor, vymenovať katastrálne obvody obcí, kde mali záujem príslušné práce vykonávať a tento priestor zakresliť na mape v mierke 1 : 75000. Ak žiadateľ nemal trvalé bydlisko na Slovensku musel mať splnomocnenca, ktorý býval v obvode banského hajtmanstva v Bratislave, teda na Slovensku.³⁸⁰

³⁷⁷ RUB, inv. č. 39, č. sp. 208-209/1936 z 17. 1. 1936, kr. 3.

³⁷⁸ RUB, inv. č. 39, č. sp. 1539/1936 z 10. 4. 1936, kr. 3.

³⁷⁹ RUB, inv. č. 39, č. sp. 5254/1936 z 10. 10. 1936, kr. 3.

³⁸⁰ Plná moc pre územný obvod, podľa § 188 všeobecného banského zákona a s ohľadom na zákon č. 57/1928 nahlásiť splnomocnenca.

Banské splnomocnenie muselo byť všetkými žiadateľmi podpísané, každý podpis musel byť overený podpismi dvoch osôb ako svedkov alebo úradnou osobou (obecný notár). Za každý podpis sa plná moc kolkovoval kolkom 5 Kč. Splnomocnenec potvrdil na plnej moci vpísanú klauzulu : „*Túto plnú moc prijímam a beriem na seba zodpovednosť za dodržiavanie banského zákona, nariadení banských úradov a platenie banských poplatkov a dávok*“.³⁸¹

Ak bolo predmetom prevádzania kutacích prác v pohraničnom pásme, už sa musel mať súhlas od vojenskej správy, tzv. súhlas k prevádzaniu kutacích prác a zahájenie prevozu v zmysle zákona č. 131/1936 a § 4 vládneho nariadenia č. 155/1936 a výnosom MVP z 28. 5. 1937 napr. pre obvod okresného úradu v Leviciach, do záznamov sa vpísala klauzula o pohraničnom okrese.³⁸² Vo februári 1937 sa ešte stále na každého kutiara posielal posudok a ak bol mravne v poriadku Ministerstvo národnej obrany ho odporučil RUB s tým, že nemá námietky a ak ich nemal ani Revírny banský úrad a z hľadiska štátnej spoľahlivosti bol v poriadku, mohol prevádzať kutacie práce, avšak len na takých miestach, ktoré neboli dôležité pre Ministerstvo národnej obrany.³⁸³

Ministerstvu národnej obrany záležalo na týchto okresoch: Banská Bystrica, Nitra, Trnava, Piešťany, Zvolen, Bratislava, Levice, Malacky, Senica, Komárno, Šaľa, Krupina, Modrý Kameň okresné úrady uvedených území však mali presnú evidenciu o týchto jednotlivých objektoch.

Podľa § 186 a § 220 a občianskeho banského zákona bolo nariadené, aby najneskôr behom 14 dní od zahájenia, prípadne zastavenia kutacích prác, predložili kutiari Revírnemu banskému úradu správu o zahájení, resp. zastavení podľa nižšie uvedeného vzor správy:

1. miesto kutacích prác s údajom obce a okresu s prípadným plánom kutania,
2. údaj či ide o samostatné kutacie práce, alebo o práce pričlenené ku nastávajúcemu banskému podniku,
3. deň zahájenia, resp. zastavenia kutacích prác,
4. počet zamestnaných robotníkov,
5. dozorní personál (údaje o praktickej spôsobilosti),
6. spôsob kutacích prác (povrchové, podzemné, a akého druhu) a
7. nakladacia železničná stanica.

Nariadenie sa vydalo preto , aby úrad bol včas oboznámený so zmenami, ktoré nastali behom roku a aby mal okamžité kontrolovateľné podklady o banskom podnikaní vo svojom

³⁸¹ RUB, inv. č. 40, č. sp. 7511/1937 z 15. 9. 1937, kr. 4.

³⁸² RUB, inv. č. 40, č. sp. 10621/1937 z 12. 10. 1937, kr. 4.

³⁸³ RUB, inv. č. 40, č. sp. 11076/1937 z 6. 11. 1937, kr. 4.

úradnom obvode. Nevyhovenie tomuto obežníku malo po zistení za následok zavedenie trestného nariadenia podľa § 245 občianskeho banského zákona upraveného článkom 4 zákona č. 169/29 Zb. zákonov a nariadení.³⁸⁴

Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody v Bratislave

Jeho úlohou bola obnova výroby a úpravy právnych pomerov, správa všetkých banských a hutníckych závodov, vykonávanie bansko-policajného dozoru nad všetkými závodmi podobného druhu na Slovensku. Vládny komisariát bol zároveň druhostupňovým úradom banskej správy a na Slovensku i konečná vrchnosť v riadení právnych záležitostí a bansko-policajného dozoru.

Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody na Slovensku bol jedným z referátov Ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré bolo zriadené na Slovensku. Jeho činnosť však vo veľkej miere usmerňovalo Ministerstvo verejných prác v Prahe (MVP), na ktoré v roku 1926 úplne prešla hospodárska a technická správa štátnych banských a hutníckych závodov na Slovensku.

Podľa zachovalých archívnych materiálov prebiehalo toto úplné podriadenie slovenských banských podnikov MVP v Prahe dosť arogantne a je príkladom postupnej kontroly centrálnymi orgánmi, všetkých strategických odvetví hospodárstva na Slovensku až do utvorenia Slovenského štátu. Možno aj všeobecne preferované tvrdenie o nedostatku slovenských odborníkov v tom čase nebude také jednoznačné.

Do služieb Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska, sa hlásili mnohí odborníci a vlastenci. Jedným z nich bol aj Ing. Bohuslav Križko, ktorý poslal 15. decembra 1918 ministrovi s plnou mocou pre správu Slovenska Dr. Vavrovi Šrobárovi memorandum. Podal v ňom návrhy na zorganizovanie národného a hospodárskeho života na Slovensku. Osobitnú pozornosť venoval aj organizácii baníctva. Minister jeho návrh prijal a tak 3. januára 1919 nastúpil Ing. B. Križko do funkcie vládneho komisára v referáte verejných prác pri Ministerstve pre správu Slovenska. Vypracoval podrobnejší návrh správy banských podnikov na Slovensku. Bol poverený ministrom, aby zriadil a spravoval Vládny komisariát pre banské a hutnícke podniky na Slovensku pri Ministerstve pre správu Slovenska, ktorému podliehali všetky štátne i súkromné banské a hutnícke zariadenia.

Zriadenie banského komisariátu uvítalo aspoň formálne aj MVP v Prahe a jeho zriadenie schválilo 15. mája 1919 tiež Prezídium Ministerskej rady. Komisariát sa úspešne

³⁸⁴ RUB, inv. č. 39, č. sp. 4635/1936 z 5. 9. 1936, kr. 3.

budoval personálne, rozširovala sa jeho agenda a priestory. Bolo vytvorených niekoľko odborov, ktoré vykonávali vrchnú správu štátnych banských a hutníckych podnikov, záležitosti bansko-policajných úradov, kontrolu súkromných baní a hút, podporovali banské podnikanie, zaoberali sa sociálnymi a národohospodárskymi otázkami súvisiacimi s baníctvom. Na čele úradu stál hlavný vládny komisár.

MVP nebolo spokojné s mierou svojho vplyvu na riadenie štátnych banských a hutníckych závodov na Slovensku a tak v júni 1919 rozhodlo o jeho reorganizácii. Po hospodárskej stránke spadali štátne banské a hutnícke závody na Slovensku pod Ministerstvo pre správu Slovenska. V pripravovanom rozpočte na rok 1919, ktorý začal platiť 1. júla 1919 (prvý samostatný rozpočet nového štátu), boli príjmy a výdavky štátnych a hutníckych závodov na Slovensku zahrnuté do rozpočtu MVP v Prahe, a to bola príležitosť zrevidovať právomoc hlavného vládneho komisára. Nepovažovalo za potrebné prejednať túto záležitosť ani s Ministrom pre správu Slovenska, ktorému vládny komisariát podliehal, ani s hlavným vládny komisárom, ktorý bol v tom čase v Rumunsku. Iba za predpokladu súhlasu ministra poverilo Ing. Josefa Lodla technickou a administratívnou správou všetkých baní a hút na Slovensku. Rozhodlo tiež, že v týchto záležitostiach i v záležitostiach finančného hospodárstva bude nový komisariát podliehať bezprostredne MVP v Prahe, odbor V. oddelenie XXIII. Vyhradilo si rozhodujúci vplyv aj na menovanie síl pre Slovensko. Na bratislavské ministerstvo zostala len verejná správa št. banských a hutníckych závodov.

Ing. Lodl oznámil koncom júla referátu verejných prác pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska, že 10. júla 1919 prevzal správu všetkých štátnych banských a hutníckych závodov na Slovensku. Svoju právomoc si však vysvetľoval oveľa širšie ako mu MVP vymedzilo. Prisvojil si agendu celého pôvodného komisariátu a tým presadil zastavenie činnosti Vládneho komisariátu pre banské a hutnícke podniky a zariadenia a prepustenie jeho predchodcu. Až na zákrok ministra Šrobára boli prenáhlené rozhodnutia referátu verejných prác v Bratislave zrušené.

Pôvodná náplň vládneho komisariátu pre banské a hutnícke podniky a zariadenia na Slovensku bola tak rozdelená medzi dva úrady. Križkovmu komisariátu – premenovanému na vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti bola ponechaná kontrola a usmerňovanie súkromného podnikania v baníctve a bansko-policajné záležitosti. Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody sa mal starať o riadny chod a prosperitu št. závodov.

Úlohy komisariátu pri správe a hospodárskom vedení štátnych závodov na Slovensku zabezpečovalo okolo 20 zamestnancov: prednosta, referent pre rudné bane, referent pre soľné bane, referent pre železné bane a železiarne, referent pre naftové bane a kutacie práce, referent

pre stavby a stroje, prednosta odbornej učtárne, prednosta manipulačného oddelenia a ďalší technickí, účtovní a kancelárski úradníci a pomocný personál.

Od založenia komisariátu však čím ďalej tým viac títo pracovníci iba sprostredkovali správy a smernice medzi slovenskými štátnymi závodmi a MVP, bez právomoci podstatne zasahovať do riešenia otázok.

Od mája 1920 začala platiť nová organizácia ústrednej štátnej správy štátnych banských a hutníckych podnikov. MVP v Prahe a zlúčení do jedného samostatného ústredia priamo podriadeného ministrovi verejných prác. Prednostom Ústrednej správy štátnych banských a hutníckych závodov bol ustanovený Ing. Oskar Mayer. Toto bol ďalší krok k centralizácii banskej správy.

V roku 1922 MVP presídlilo do Prahy postupne expozitúru banskej odbornej učtárne, kde sa zlúčila s banskou odbornou učtárňou pri MVP. Definitívne bola v Bratislave zlikvidovaná 3. mája 1923.

Ústredná správa štátnych banských a hutníckych závodov v Prahe postupne odobrала Vládnemu komisariátu všetky právomoci, ako poslednú – evidenciu štátnych kutísk, v decembri 1925. MVP v Prahe sa už v jeseni 1925 rozhodlo zrušiť Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody na Slovensku v Bratislave, ale Ministerstvu s plnou mocou pre správu Slovenska to oznámilo oficiálne až v januári 1926. V duchu panujúcej byrokracie iba žiadalo, aby slovenské ministerstvo vzalo jeho oznámenie so súhlasom na vedomie. Podľa výnosu MVP č. 597/2 presne z 3. marca 1926 mala byť likvidácia vládneho komisariátu vykonaná bezodkladne, najneskôr však 31. marca 1926. Tento termín bol aj dodržaný. Správna budova, kde sídlil Vládny komisariát, bola 16. marca 1926 odovzdaná Župnému úradu, poľnohospodársko-technickému oddeleniu v Bratislave.

Po likvidácii Vládneho komisariátu boli všetky písomnosti presunuté do Prahy – o čom svedčí aj správa v ktorej sa píše *„dňa 16. marca 1926 prevzala správa MVP písomnosti vládneho komisariátu“*. O rozsahu sa však nezmieňuje.

Banskú administratívu mal na starosti od roku 1919 Vládny komisariát pre banské a hutnícke záležitosti v Bratislave. Až do 1. mája 1934 predstavoval druhoінстанčnú a na Slovensku i konečnú vrchnosť v riadení právnych záležitostí a bansko-policajného dozoru. Snaha po unifikácii viedla k zriadeniu inštitúcií pre banskú administratívu s trojinštančným pokračovaním aj na Slovensku. Od 1. mája 1934 vznikli prvoinštančné revírne banské úrady a druhoінstančné Banské hajtmanstvo v Bratislave, podriadené ako tretej inštancii do októbra roku 1938 VIII. odboru Ministerstva verejných prác v Prahe a po 14. marci 1939 Ministerstvu dopravy verejných prác, odboru I. oddelenia 4, v Bratislave. Banským zákonom č. 15 z 18.

januára 1940 sa zrušilo trojinštančné pokračovanie vo veciach banskej administratívy. Prvoinštančné obvodné banské úrady a druhoінштанčné oddelenie, neskôr odbor pre banskú administratívu pri ministerstve alebo povereníctve vykonávali svoju činnosť až do roku 1952. Vtedy bola zriadená na Slovensku ako druhá inštancia Štátna ústredná inšpekcia pre Slovensko, podriadená Ministerstvu palív a energetiky v Prahe. Od roku 1954 na Slovensku sú len prvoinštančné orgány už vlastne len orgány banskej inšpekcie, ktoré podliehajú Ústrednému banskému úradu v Prahe.

Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody v Bratislave 1919 – 1926

Pre dôležitosť, akú malo baníctvo v hospodárskom živote Slovenska, bol už koncom roku 1918 pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska zriadený Vládny komisariát (VK) pre banské a hutnícke závody na Slovensku so sídlom v Bratislave. Tento úrad mal na starosti štátne i súkromné banské podnikanie, najmä vo veciach banskej administratívy. Okrem toho pripadla mu aj správa štátnych baní a hút po stránke technickej, administratívnej a obchodnej. V júli 1919 sa však odčlenila správa štátnych banských a hutníckych závodov spod právomoci Vládneho komisariátu pre banské a hutnícke podniky a zariadenia a zriadil sa Vládny komisariát pre štátne bane a huty v Bratislave ako zvláštny referát Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Vládny komisariát pre štátne bane a huty, pozdejšie premenovaný na Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody na Slovensku podliehal však skoro vo všetkom Ministerstvu verejných prác v Prahe.³⁸⁵ Postupom času Ministerstvo verejných prác v Prahe uberalo stále viac a viac z kompetencie Vládneho komisariátu pre štátne banské a hutnícke závody, až ho zrušilo výnosom č. 597/2 z 3. marca 1926.³⁸⁶

Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody kontroloval podľa smerníc Ministerstva verejných prác v Prahe prevádzku štátnych závodov po stránke technickej i hospodárskej. Vybavoval osobné veci, záležitosti nemocenského a starobného poistenia zamestnancov úradníckej o robotníckej kategórie. Organizoval prehliadku závodov, podával dôležité správy a návrhy technického, hospodárskeho a administratívneho rázu. Podliehali mu nasledovné riaditeľstvá a banské správy:

- Štátne banské riaditeľstvo v Banskej Štiavnici
- Štátne banské riaditeľstvo v Kremnici
- Správa štátneho elektrolytického závodu v B. Bystrici

³⁸⁵ VKB, inv. č. 1005, odpis výnosu Ministerstva verejných prác v Prahe číslo 15.718/XXIII.

³⁸⁶ VKB, podací protokol r. 1926, V-290.

- Štátna banská správa v Magurke
- Štátna banská správa v Zlatej Idke
- Štátne banské riaditeľstvo v Rožňave
- Závodná správa štátnych baní v Železníku
- Správa štátneho solivaru a opálových baní v Dubníku
- Riaditeľstvo štátnych naftových baní v Gbeloch
- Riaditeľstvo štátnych železiarní a oceliarní na Slovensku v Podbrezovej
- Riaditeľstvo štátnych železiarní a v Tisovci
- Závodná správa štátnych železiarní a smaltovní v Hronci
- Kremnická mincovňa a sirotinec Gizele v Slovenskej Ľupči.

Od 1. júla prevzala Československá republika od rumunskej vlády bane na soľ v Marmarošskej Solotvine. Aj tieto bane podliehali krátky čas pod Vládny komisariát pre štátne banské a hutnícke závody.

Reorganizácia banských úradov v roku 1940

Zákomom č. 15/1940 a vládny nariadením č. 16/1940 sa uskutočnila reorganizácia banských úradov a to na základe návratu k dvojínštančnému systému. Banské Hajtmanstvo v Bratislave bolo zrušené a ťažisko prvostupňovej agendy bolo prenesené na Obvodné banské úrady, zriadené v Banskej Bystrici a v Spišskej Novej Vsi (OBÚ) namiesto dovtedajších Revírnych banských úradov. Obvod dovtedajšieho Revírneho banského úradu v Dobšinej bol pričlenený k OBÚ v Banskej Bystrici. Banské inšpektoráty boli tiež zrušené.

V druhom stupni vykonávalo banskú administratívu Ministerstvo dopravy a verejných prác (rezort verejných prác, odd. I/5 Banská administratíva).³⁸⁷

Ústav pre vedecký výskum uhlia v Prahe

Ústav bol zriadený v roku 1927 československými banskými ťažiarstvami združenými vo Sväze majiteľů dolů. Založený bol preto, že štátny ústav podobného poslania, t. j. Štátny ústav pro hospodárne využití paliv, zriadený v roku 1922, nevyhovoval potrebám banského priemyslu a združených závodov. Štátny ústav pro hospodárne využití paliv bol síce tiež financovaný ťažiarstvami, ale to nepriamo vo forme príspevku na Uholnú radu, avšak bane nemali žiadny vplyv na jeho vedenie a prácu, pretože zastával vlastne záujmy odberateľa. Preto založili ťažiarstva po zrelej úvahe vlastný ústav pre vedecký výskum uhlia, lebo

³⁸⁷ ŠÚBA, fond Štátne hajtmanstvo Bratislava (ďalej ŠBH), i. č. 138, č. sp. 17/405 prez zo 4. 8. 1941.

pociťovali potrebu doplniť svoju organizáciu sledovaním tých otázok, ktoré priamo nesúviseli s normálnou prevádzkou. Ústav bol riadne zabezpečovaný a podľa údajov z 18. novembra 1946, takmer po dvadsaťročnej činnosti bol vybavený tak, ako málo európskych ústavov a pripravený na riešenie stanovených úloh.

Ústav udržali bane aj v dobe najväčšej hospodárskej krízy okolo roku 1933, ako aj v dobe najväčšieho úpadku baníctva po Mníchove, kedy bola väčšina baní od republiky odtrhnutá (sever Čiech a Karviná, južné Slovensko). Preto tým viac bol potrebný ústav v čase, keď sa pripravovalo riadne vybudovanie našich baní.

Ústav mal riešiť nové úlohy so zužitkovaním menejcenného uhlia a rúd, čo sa týkalo takmer všetkých revírov v republike a to vo väčšej miere, ako pred I. svetovou vojnou. Mali preto v pláne doplniť výskumný program ústavu o úpravnícku zložku. K tomuto účelu bol ústav vhodný predovšetkým vďaka svojmu vybaveniu prístrojmi a zariadeniami, bohatej knižnice a pod. V ústave mali v pláne riešiť aj problémy briketovania a rôzne iné otázky aplikovanej vedy. Tým mal byť ústav pre bane koncentrovaný na jednom mieste.

Nemožno tiež zabúdať, že sa začalo žiť v dobe uvoľnenej atómovej energie a že táto otázka mohla v priebehu krátkej alebo dlhšej doby postaviť ústav pred také problémy, kedy najužšia spolupráca s vedou bude veľmi potrebná. Ústav mal v úmysle spoluprácu s praxou prehĺbiť tak, aby ústav spolupracoval s praxou v rámci aplikovanej vedy čo najužšie a očakával, že bude vo svojej práci tiež praxou podporovaný.

Pokiaľ sa týkalo financovania ústavu v predloženej správe sa podotýkalo, že československé baníctvo dokázalo udržať ústav aj v období najväčšej depresie rokov 1933 a 1938 bez toho, že by bolo utrpelo nejakej hospodárskej ujmy. Udrží ho tým ľahšie, keď okruh prispievateľov sa rozšíril o niektoré uhoľné bane a hlavne o bane rudné. Vo forme prispievajúcich členov prispievali tiež niektoré chemické a hutnícke závody a pod. Celkové náklady na ústav sa pohybovali v nepatrnom zlomku percent obratu banských podnikov a bolo treba vyslovene upozorniť, že na výskum budú musieť bane platiť tak, či onak, pretože sa pripravoval príslušný zákon o výskumníctve. Bolo zaiste vhodnejšie prispievať na svoj vlastný ústav, kde mali závody svoj vplyv a ktorému mohli zveriť svoje problémy, ako prispievať na cudzie ústavy, nakoľko vplyv na ne nebudú mať.

V krátkom čase po vydaní tejto správy o činnosti ústavu mala byť zvolaná valná hromada členov a bolo potrebné, aby si vec jednotliví členovia vopred premysleli, lebo bolo nebezpečie, že druhé priemyselné sektory tento ústav pri prípadnom nezáujme preberú a neskôr bude ťažko organizovať nový ústav.

Československé doly, n. p., ústredné riaditeľstvo, odbor kamenné uhlie predložilo tento odpis 15. novembra 1945 Oblasťnému riaditeľstvu Bane a hutí na Slovensku, n. p. s pripomienkami ústredného riaditeľstva a odvolaním sa na poradu riaditeľov národných podnikov na generálnom riaditeľstve Československých dolů, n. p.³⁸⁸

Stručné environmentálne dejiny uhoľnej montánnej krajiny v Badíne

Baňa v Badíne je lokalizovaná v hornej časti doliny Banského potoka. Banský potok pramení na južných svahoch kóty Suchý bán (634 m n. m.), tečie juhozápadným smerom a z pravej strany ústí do rieky Hron v lokalite Chotár pri Vlkanovej, časť Peťová. Dolinu uzatvára od severu zalesnený pahorkatinný chrbát Krásny vršok a od juhu odlesnený pahorkatinný chrbát Kriedovica. Potok pred otvorením baní začiatkom 19. storočia bol nazývaný Banský. Z hľadiska geomorfologického členenia leží baňa na severnej hranici geomorfologického celku Zvolenská kotlina. V rámci Zvolenskej kotliny sa nachádza v južnej časti oddielu Bystrické podolie. Vzhľadom k administratívne členeniu leží baňa v severnej časti katastrálneho územia obce Badín v Banskobystrickom okrese, cca 3 km od krajského mesta Banská Bystrica. V období ťažby ležala baňa vo Zvolenskej župe.

Prvé správy o ložisku v Badíne sú z roku 1766, kedy prísažný Zvolenskej stolice Mikuláš Duchoň Hlavnému komorskogrofskemu úradu v Banskej Štiavnici poslal správu o existencii ložiska v blízkosti Badína. Zároveň žiadal o povolenie na ťažbu, ktoré bolo negatívne.

V roku 1833 začal Alojz Wehrle, profesor Banskej akadémie v Banskej Štiavnici prieskum ložiska prostredníctvom vrtov. Uspokojivé výsledky prieskumu viedli k otvoreniu ložiska v roku 1837 prostredníctvom šachty. Napriek tomu že časť vyťaženého uhlia odberala Továreň na cukríky v Banskej Bystrici a neskôr aj papiereň v Harmanci, baňa mala veľké problémy s odbytom. Preto nepredané a značne zvetrané uhlie ležiace na skládkach pri bani, bolo v roku 1839 spálené a popol rozsypaný po lúkach. Postupné obnovenie ťažby sa začína po roku 1849.

Skutočný rozvoj ťažby v Badíne po roku 1872 súvisí so vznikom spoločnosti Union Császári és Király Szabadalmazott Vas és Bádogyári Társaság (Továreň na výrobu plechu, platní, obchodného a konštrukčného železa) vo Zvolene. Už 20. februára 1872 uzatvorila spoločnosť Union Zvolen zmluvu s urbaristami v Badíne na právo ťažiť na ich pozemkoch. V nasledujúcom roku začala spoločnosť s ťažbou uhlia, na overených častiach ložiska

³⁸⁸ ŠBH, i. č. 61, č. sp. I.-06/3266/46 z 22. 11. 1946.

v doline Banského potoka. Prosperita bane v nasledujúcom období súvisí s energetickou závislosťou železiarskej spoločnosti Union vo Zvolene. Spočiatku sa ložisko ťažilo štôľnou vyrazenou na pravom svahu doliny severozápadným smerom. Táto „Stará“ štôľňa bola pravdepodobne vyrazená pred rokom 1870. Po úspešných kutacích prácach vo východnej časti ložiska bola v roku 1890 na ľavej strane doliny vyrazená nová štôľňa. Nová štôľňa August dlhá 281 m viedla severovýchodným smerom a otvorila banské pole Viktor – východnú časť panvy.

Koncom 19. storočia spoločnosť Union realizovala prostredníctvom vrtov prieskum západnej časti panvy východne od obce Kováčová. Od 15. augusta 1998 do 19. marca 1899 bol do hĺbky 405 m realizovaný prieskumný vrt. Tento vrt zachytil z horizontov v hĺbke 393,8 m výver termálnej vody s teplotou 45 °C. Vrt sa stal prvým prameňom neskorších kúpeľov v Kováčovej. Po overení zásob v západnej časti panvy boli v roku 1913 vyrazené dve nové štôľne, štôľňa 1 a štôľňa Jozef. Po roku 1913 sa začala rozsiahla výstavba aj na povrchu. Postupne bola postavená strojovňa, budova ťažného vrátku, kancelárie, skladište uhlia, byta pre úradníkov a ubytovňa pre robotníkov. Neskoršie bola vybudovaná aj lanová dráha spracovaná v samostatnej podkapitole.

Problémy bane s odbytom nastali v roku 1922 po odstavení spoločnosti Union vo Zvolene, ktorá bola hlavným odberateľom vyťaženého uhlia. Po problémoch s odbytom bola prevádzka bane zastavená 12. júla 1929. Potom sa niekoľkokrát objavili pokusy na obnovenie ťažby, ale nakoniec sa stali prioritou rozvoja kúpele v Kováčovej, ktoré vznikli na prameňoch objavených pri geologickom prieskume panvy. Územie badínskej panvy sa dostalo do ochranného pásma kúpeľov, čo vylučuje akúkoľvek ťažobnú činnosť.

Vyťažené uhlie sa spod steny v bani ručne naložilo do huntov a po horizontálnych chodbách sa tiež ručne dopravilo k centrálnej úpadnici (štôľni). Tu sa hunty priplli na elektrický vrátok, ktorý ich vyťahoval na povrch na skládku uhlia. Elektrický vrátok vyrobila firma Kachelmann vo Vyhniach v roku 1910. Na skládke sa uhlie nakladalo na lanovú dráhu. Veľké problémy pri ťažbe spôsobovali prítoky vody do podzemných priestorov, ktoré sa za minútu pohybovali od 600 do 800 litrov. Voda sa na povrch čerpala elektrickými čerpadlami.

K spotrebiteľom sa uhlie z bane dopravovalo k železnici pomocou nadzemnej lanovej dráhy. Lanová dráha bola vybudovaná spoločnosťou Union vo Zvolene v roku 1918 v katastrálnych územiach obcí Badín, Peťová a Dolné Rakytovce vo Zvolenskej župe. Jej cieľom bola doprava uhlia vyťaženého v Badínskej uhoľnej panve na dráhy kráľovskej železnice (MÁV) Zvolen – Banská Bystrica – Brezno. Vyťažené uhlie bolo nasýpané do huntov banskej úzkokoľajky (zväžnej) a ručne privázané do badínskeho uhoľného skladu. Tu

bolo vyťahované lievikovým nakladačom do huntov lanovej dráhy. Plné huntý boli vyťahované pomocou ručnej sily (vrátku) od nakládky v sklade do nakladacej stanice lanovej dráhy. Vykladacia stanica bola navrhnutá medzi profilmi č. 131 a 132 maďarskej kráľovskej železnice (MÁV) na trati Zvolen – Banská Bystrica – Brezno. Za týmto účelom bola dobudovaná jedna odbočovacia koľaj, na ktorej sa privezené uhlie vysypalo do železničných vagónov. Následne boli prázdne huntý dopravované na nezaťaženom lane lanovej dráhy späť do nakladacej stanice.

Lanová dráha bola trasovaná priamym smerom z nakladacej stanice k spomínanému profilu železničnej trate maďarskej kráľovskej železnice (MÁV), jej dĺžka bola 2176 m. Výškový rozdiel medzi nakladacou a vykladacou stanicou je 57,40 m. Na dráhe medzi oboma stanicami bolo osadených 23 podporných drevených nosných stĺpov. Medzi profilmi stĺpov číslo 6-7, číslo 8-9 a číslo 17-18 boli vybudované tri ochranné mosty ponad komunikácie.

Lanová dráha pracovala len v dennej prevádzke a mala prevoznú kapacitu 100 q (10 t) uhlia za hodinu. Huntý s váhou 200 kg mali objem 0,23 m³ a mohli odvieť náklad s hmotnosťou 2q (200 kg). Za hodinu sa prepravilo 50 huntov, ich dopravná rýchlosť bola 2 m/s a nasledovali za sebou každých 144 m. Na udržanie lanovej dráhy v plnej prevádzke bolo potrebných 10 konských síl. Stanice boli spojené telefónom, ktorého linka bola vedená na samostatných stĺpoch mimo lanovej dráhy.

Všetky kovové časti boli použité z demontovanej lanovej dráhy, ktorú vlastnila akciová spoločnosť Hernádvölgyi Maďarský železný priemysel sesterská spoločnosť firme Union Zvolen. Pôvodne pracovala pre potreby Fokmárskej železoruďnej bane na Spiši. Po vyčerpaní zásob železnej rudy a uzavretí bane bola lanová dráha demontovaná a prevezená do Badína. Drevené časti lanovej dráhy (stĺpy, premostenia a budovy) boli vybudované nové.

Uhlie sa v bani ťažilo dovrchným pilierovaním na zával. Sloj s priemernou hrúbkou do 4 m sa ťažil na dva razy, čo v kombinácii s priaznivými geologickými podmienkami nadložných vrstiev spôsobovalo, že sa na povrchu neprejavovali následky poddolovania. Preto boli negatívne vplyvy na krajinu v porovnaní s inými banskými oblasťami len minimálne. V súčasnej krajine môžeme identifikovať montánne relikty, ktoré zmenili ráz krajiny v doline Banského potoka.

V teréne je najlepšie identifikovateľné relikty po štôľňach. Vstup do štôľne August vyrazenej v roku 1890, ktorá otvárala pole Viktor vo východnej časti panvy. Štôľňa leží na ľavej strane doliny Banského potoka v priestore súkromného pozemku. Relikt jej vstupu je veľmi dobre zachovaný, pretože miestny chatár ho upravil na pivnicu. Od ústia štôľne sme na svahu identifikovali relikty v podobe vybiehajúcich terás. Po nich vedená zväžna, ktorou sa

dopravovalo uhlie na skládku a tiež hlušina na haldu. Tieto terasy v súčasnosti vôbec nepripomínajú montánnu formu antropogénneho reliéfu, ale urbárnu. Na ich plošine boli vysadené ovocné stromy. V blízkosti vstupu do bývalej štôlne sa zachovala budova kancelárskych priestorov, ktorá v súčasnosti leží tiež na súkromnom pozemku a je prestavaná na chatu.

Na základe banských máp a terénneho výskumu sme lokalizovali a identifikovali aj dva relikty po štôľňach na pravej strane doliny Banského potoka. Tu sa v západnej časti priestoru bane zachovali dva líniové relikty po prepadnutých štôľňach (pozri priloženú schému). Lokalizovali sme pôvodné štôlne – štôľňu 1 a štôľňu Jozef v podobe korytovej úvaliny a nevýrazného pingového ťahu. Štôlne boli vyrazené v roku 1913. Pred vyústením štôlne sme v teréne na svahu nad tokom Banského potoka identifikovali aj malú svahovú haldu. Halda zarovnávala priestor pred vstupom do štôlní a vytvárala pracovný manipulačný priestor. Halda je dlhá 80 m a výška jej čela je max. 2 m. V súčasnosti porastá vegetáciou z okolia, ktorej dominuje hrab obyčajný (*Carpinus betulus*) s výrazným burinným podrastom typickým pre ruderálne stanovištia. Zo štôlní cez plošinu haldy, mostom cez potok a po povrchu „Veľkej“ haldy viedla úzkokoľajka, ktorou sa vozilo uhlie do skladu v juhovýchodnej časti areálu bane a tiež sa vozila hlušina na „Veľkú“. Relikty po ostatných štôľňach a šachtách zakreslených v banských mapách a doložených v historických materiáloch sa nám v teréne nepodarilo lokalizovať, na základe čoho predpokladáme, že už sú zaniknuté.

Banské haldy vytvárajú v súčasnej krajine najvýznamnejšie reliéfné relikty zachované po ťažbe uhlia v doline Banského potoka. V teréne sme identifikovali dve haldy. Malú, ktorú sme popísali vyššie, pri štôľňach a centrálnu haldu celého priestoru bane Badín, pre ktorú v štúdiu používame názov „Veľká“ halda.

„Veľká“ halda leží na dne hornej časti doliny Banského potoka, ktorú z veľkej časti vyplňa. Tvarovo ide o svahovú haldu výrazne pretiahnutú v smere spádnice doliny. Je lokalizovaná na ľavom svahu a svojim telesom výrazne zatláča tok Banského potoka na úpätie pravého svahu doliny. Energia potoka vytvorila na prirodzenom svahu doliny rozsiahlu strž dlhú 60 m a maximálne vysokú 3 m. Na obnaženej stene strže môžeme dobre sledovať geologickú stavbu v podloží, tvorenú prúdmi pyroxenických andezitov predhoria Kremnických vrchov. Celkovo halda zatlačila tok potoka na juh v dĺžke 100 m a maximálny posun koryta je 20 m. Dĺžka haldy je 300 m, šírka 60 m a výška jej čela v juhovýchodnej časti je max. 15 m. Halda bola navázaná úzkokoľajkou, po ktorej boli ručným vrátkom spúšťané banské hunty po mierne sklonenej plošine haldy v smere spádnice doliny. Halda má približne eliptický pôdorys z ktorého v juhovýchodnej časti vybieha jazyk dlhý cca 60 m. Po chrbte

tohto „jazyka“ bola vedená koľaj, po ktorej sa z huntov na obidve strany vysýpala hlušina. V juhovýchodnej časti haldy, ktorá bola nasýpaná v poslednom období ťažby, nebol ešte Banský potok zatlačený na pravý svah doliny. Z tohto dôvodu potok eroduje južný svah haldy a vytvára na ňom strž. Na stene strži môžeme detailne skúmať jednotlivé vrstvy nasýpania haldy a tiež zloženie haldového materiálu. Práve v tejto časti sú ukladané hlušiny a sprievodné okolité horniny sloja z najhlbších častí bane.

Na haldu vedie udržiavaná lesná komunikácia, ako relikť po starej banskej ceste. Cesta na haldu, pôvodne aj ku kancelárskym priestorom a k vstupom do bane viedla ľavou stranou doliny popri úpätí svahu. Medzi prístupovou cestou a ľavým svahom bola vybudovaná úzkokoľajka po ktorej sa huntmi vozilo uhlie na klad. Sklad uhlia bol vzdialený od vstupov do bane 400 m. Zarovnaný povrch haldy v súčasnosti porastá trávová vegetácia. Na úpätí čela haldy sa postupnou sukcesiou uchytáva stromová vegetácia a kroviny. V stropovom podrade dominuje topoľ osika (*Populus tremula*), vŕby (*Salix* sp.), jelša lepkavá (*Alnus glutinosa*), agát biely (*Robinia pseudoacacia*) a hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), ktoré sú doprevádzané ďalšími druhmi. Z krovín je zastúpená trnka obyčajná (*Prunus spinosa*), ruža šípová (*Rosa canina*), baza čierna (*Sambucus nigra*), lieska obyčajná (*Corylus avellana*), ostružina malinová (*Rubus idaeus*) a mnohé ďalšie.

Dominantným **reliktom technického zázemia** bane Badín je rozsiahla terasa vybudovaná na ľavej strane doliny Banského potoka. Na tejto antropogénnej terase dlhej až 400 m s čelom vysokým max 4 m bol v hornej časti (sevrozápadnej časti) lokalizovaný sklad uhlia, potom strojovňa lanovej dráhy, nakladacia stanica lanovej dráhy, „priestranstvo“ (niečo, ako námestie alebo dvor) bane, ďalej budova v ktorej boli lokalizované byty úradníkov a budova v ktorej sa nachádzali ubytovne robotníkov. „Priestranstvo“ bane a ubytovacia časť je na starých mapách označovaná ako kolónia Baňa.

Z technických častí sme v teréne identifikovali len betónové základy strojovne lanovej dráhy. Ďalej na dobre zachovanej terase sa na mieste bývalého „priestranstva“ bane zachovala aleja troch dospelých jedincov pagaštana konského (*Aesculus hippocastanum*). Z dvoch veľkých ubytovacích budov stojí s poškodenou strechou budova, kde boli situované byty úradníkov a správcu. Z budovy, kde boli ubytovne pre robotníkov sa zachovali len obvodové múry. Celá terasa postupne porastá stromovou vegetáciou z okolia. Medzi stromami výrazne dominujú juvenilné jedince jaseňa štíhleho (*Fraxinus excelsor*), ku ktorému prístupuje predovšetkým buk lesný (*Fagus sylvatica*), hrab obyčajný (*Carpinus betulus*), agát biely (*Robinia pseudoacacia*), topoľ osika (*Populus tremula*) a ďalšie. Na čele terasy je hojná aj antropogénne rozšírená borovica lesná (*Pinus sylvestris*). Z krov sú bohato zastúpené jedince

ruže šíповej (*Rosa canina*), bazy čiernej (*Sambucus nigra*), trnky obyčajnej (*Prunus spinosa*), ostružiny černicovej (*Rubus fruticosus*) a borievky obyčajnej (*Juniperus comunis*).

Dobre je zachovaná aj prístupová komunikácia v dĺžke cca 1 km od štátnej (bývalej hradskej) cesty Rakytovce – Badín. V súčasnosti je využívaná ako kvalitná poľná cesta vďaka dobre zachovanej pôvodnej kamennej andezitovej dlažbe.

Záver

Ťažba uhlia na Slovensku zaznamenala svoju dôležitosť a rozvoj až po II. svetovej vojne. Socialistická industrializácia vyžadovala zabezpečenie potrebnej palivovo-energetickej základne. Obmedzené možnosti dovozu ušľachtilých foriem palív a energie viedli k vysokým požiadavkám na rozvoj ťažby vo všetkých uhoľných revíroch ČSR, a teda i na Slovensku, a to i napriek skutočnosti, že okrem handlovského ložiska uhlie z ostatných ložísk nedosahovalo vysoké kalorické hodnoty.

Po skončení druhej svetovej vojny sa uhoľné baníctvo na Slovensku nachádzalo v zlej situácii, pretože banské podniky utrpeli značné škody najmä tým, že nemecké vojská pri ústupe okrem toho, že odviezli rôzny materiál, technické zariadenie znefunkčnili tým, že odmontovali dôležité súčiastky, ktoré bolo ťažko nahradiť. Pretože uhoľný priemysel na Slovensku bol rozhodujúcim predpokladom plnenia vládneho programu, týkajúceho sa rekonštrukcie a obnovenia výroby, dostali sa banské závody pod národnú správu a všetky snahy sa v počiatočnom období sústreďovali na opravu strojových zariadení a urýchlené uvedenie závodov do prevádzky. Ťažba v Handlovských uhoľných baniach preto nadobudla patričný význam ako okamžité potenciálny dodávateľ uhlia na Slovensku a stala sa tak stredobodom pozornosti strany, vládnych orgánov i verejnosti. Hlavné problémy, ktoré sa však museli riešiť, boli vyčlenené zásoby lepších banských polí, absolútny nedostatok strojového vybavenia v poruboch a pri doprave, nedostatok baníkov a slabé sociálne vybavenie uhoľných baní.

V Handlovej sa obnovila ťažba už v apríli 1945 a koncom mája sa ťažilo denne 25 – 30 vagónov. Ťažba sa rýchlo obnovila aj v Novákoch. Postupne sa začal vytvárať aj centralizovaný ťažobný závod v Juhoslovenskej uhoľnej panve pod názvom Modrokamenské uhoľné bane.

Vychádzajúc z poznania histórie vzniku vedného odboru environmentálne dejiny, cca pre 50 rokmi a jeho prudkého vedeckého rozvoja v severnej Amerike, v západnej a severnej

Európe a v ostatných rokoch aj na celom svete, sme sa rozhodli analyzovať a poukázať na možnosti výskumu počiatkov ťažby a geologického prieskumu uhlia na Slovensku. Environmentálne dejiny ako vedný odbor nebol na Slovensku doposiaľ rozvinutý. Jeho široký obsahový tematický záber a množstvo tém, ktoré sa na Slovensku ponúkajú dávajú široký priestor na jeho rozvoj. Environmentálne dejiny si do budúcnosti vyžadujú spoluprácu a vytvorenie interdisciplinárnych vedeckých tímov, ktoré budú pracovať pod vedením historikov či historických geografov. Komplexné spracovanie ľubovoľnej témy ako environmental history si však nevyhnutne vyžaduje spoluprácu s odborníkmi v rámci technických vied, prírodných vied, spoločenských podľa nosného zamerania a obsahu skúmanej témy.

Výskum a spracovanie environmentálnych dejín uhoľných montánných lokalít na Slovensku je metodicky veľmi náročná a rozsiahla úloha pre výskumníkov. Spracovaná monografická štúdia načrtáva možnosti zapracovania úradných dokumentov do výskumu ako nevyhnutných historických podkladov, ktoré budú správne smerovať os výskumu v rámci historickej montánnej krajiny a v intenciách hospodárskych a spoločenských špecifík vtedajšej Slovenskej spoločnosti.³⁸⁹

³⁸⁹ Monografia bola spracovaná v rámci participácie na projekte VEGA č. 2/0144/13: Spoločenské súvislosti ochrany životného prostredia na Slovensku od priemyselnej revolúcie do druhej svetovej vojny